

Efter flodvågskatastrofen

SVENSKA FOLKETS ÅSIKTER OM OCH FÖRTROENDE
FÖR MYNDIGHETER, MEDIER OCH POLITIKER

Christina Grandien, Lars Nord
och Jesper Strömbäck

KBM:S TEMASERIE | 2005:4

KRISBEREDSKAPS
MYNDIGHETEN

KBM:S TEMASERIE | 2005:4

Efter flodvågskatastrofen

SVENSKA FOLKETS ÅSIKTER OM OCH FÖRTROENDE
FÖR MYNDIGHETER, MEDIER OCH POLITIKER

Christina Grandien, Lars Nord
och Jesper Strömbäck

Titel: Efter flodvågskatastrofen – svenska folkets åsikter om
och förtroende för myndigheter, medier och politiker
Utgiven av Krisberedskapsmyndigheten (KBM)

Omslagsfoto från vänster: Människor flyr undan flodvågen vid Koh Raya i Thailand.

Foto: John Russell/Pressens Bild. Utrikesminister Laila Freivalds och UD:s expeditionsschef Per Thöresson intervjuade på UD om krisberedskapen och UD:s agerande i samband med tsunamin i Asien. Bilden är från den 10 februari 2005. Foto: Sven-Erik Sjöberg/Pressens Bild. Ceremoni när de första sex kropparna från flodvågskatastrofen anländer till Stockholm, 3 januari 2005. Foto: Jonas Lemberg/Pressens Bild.

Upplaga: 2 000 ex

ISSN: 1652-2915

ISBN: 91-85053-82-1

KBM:s dnr: 0165/2005

Grafisk form: AB Typoform

Tryck: Edita, Västerås 2005

Skriften kan erhållas kostnadsfritt från
Krisberedskapsmyndigheten, materieförvaltning.
E-post: bestallning@krisberedskapsmyndigheten.se

Skriften kan laddas ned från Krisberedskapsmyndighetens webbplats
www.krisberedskapsmyndigheten.se

KBM:s temaserie 2005:4

Innehåll

KBM:s förord	5
Förord	6
Inledning	9
Syfte	17
Metod och genomförande	18
Rapportens uppläggning	19
Det medialiserade förtroendet	21
Opinioner av olika kvalitet	22
Demokratins behov av förtroende	24
Olika former av misstro och förtroende	26
Svensk misstro mot politiker och politiska institutioner	28
Svensk misstro mot medier och journalister	30
Misstrons karaktär	31
Mediernas roller vid kriser	34
Normativa och empiriska utgångspunkter	37
Korstryck vid kriser	41
Medieroller och journalistikvillkor	46
Mediernas makt och nyhetshålet vid dramatiska händelser	49
Händelseutvecklingen dag för dag – exemplet Dagens Nyheter	54
Måndag den 27 december 2004	54
Tisdag den 28 december 2004	55
Onsdag den 29 december 2004	55
Torsdag den 30 december 2004	57

Fredag den 31 december 2004	58
Söndag den 2 januari 2005	59
Måndag den 3 januari 2005	61
Tisdag den 4 januari 2005	62
Onsdag den 5 januari 2005	63
Fredag den 7 januari 2005	64
Lördag den 8 januari 2005	65
Söndag den 9 januari 2005	66
Måndag den 10 januari 2005	67
Sammanfattning	69
Med medierna i fokus	70
Hela svenska folket framför tv	70
Medier att lita på	74
Lite för mycket nyheter, lite för lite granskning	80
Sammanfattning	84
Med myndigheter och politiker i fokus	90
Skäl att vara kritisk	90
Förtroendet för svenska myndigheter och politiker	91
Förtroendets förändringar efter flodvågskatastrofen	96
Bristande snabbhet, bristande förmåga	101
Regeringen och utrikesdepartementet i fokus	104
Tilltron till den framtida beredskapen	109
Sammanfattning	112
Sverige efter flodvågskatastrofen	116
Tänk om	116
Att inte äga dagordningen	118
Synen på medierapportering och politiskt förtroende	119
Nyhetshål och nyhetsmarknadens mekanismer	122
För lite, för sent	124
Summary	129
Litteratur	133

KBM:s förord

En av de största katastroferna i modern tid inträffade den 26 december 2004. Denna gång var den inte orsakad av människan själv utan av naturens egna krafter. Efter en jordbävning i havet utanför Sumatra spreds en flodvåg över Indiska oceanen som tog hundratusentals människors liv. På den thailändska kusten där semesterfirare överrumplades av flodvågens raseri förvandlades idyllen till ett inferno. I denna ofattbara tragedi där hundratal svenskar omkom, skadades eller spolades ut i havet av de enorma krafterna stod Sverige inför uppgiften att hantera en kris långt bortom horisonten och på hemmaplan.

Kort efter att flodvågen svept fram kom rapporter om den allvarliga situationen. Tidigt rapporterade de internationella och svenska medierna på bred front om katastrofen. Kaoset kunde följas i medierna som visade bilder på drabbade och vi fick ta del av deras vittnesskildringar vilket gjorde att katastrofen kändes nära. Ordet tsunami blev snabbt ett begrepp som kom på våra läppar. Vad en tsunami kunde orsaka var för flertalet svenskar nu känt.

Henrik Olinder

Handläggare kriskommunikation
Krisberedskapsmyndigheten

Ansvaret låg i det här läget på den svenska regeringen och myndigheter att på ett snabbt och effektivt sätt hantera katastrofen.

Syftet med studien är att få en bild av hur samhällsmedborgarna uppfattade mediernas, myndigheternas och politiker- nas roller under hanteringen av krisen. Vid kriser, oavsett typ, som påverkar samhället är det av stor vikt att undersöka och analysera allmänhetens förtroende för dem som har en ansvarsställning.

Christina Grandien, Lars Nord och Jesper Strömbäck vid Demokratiinstitutet på Mittuniversitetet har på Krisberedskapsmyndighetens (KBM) uppdrag låtit undersöka och analysera allmänhetens åsikter om och förtroendet för myndigheter, medier och politiker.

KBM har till uppgift att stärka samhällets krishanteringsförmåga. Detta gör myndigheten bland annat genom att utveckla metoder för kriskommunikation och krishantering. KBM ska också bedriva omvärldsbevakning, initiera forskning och studier samt förmedla resultat inom området. Denna studie ingår i KBM:s temaserie.

Förord

Flodvågen som vällde in över Sydostasiens kuster på annandag jul 2004 efter en mycket stor jordbävning hade ingen kunnat stoppa eller förutse. Det blev en av de absolut värsta naturkatastroferna i modern tid. Trots det geografiska avståndet drabbades också Sverige relativt hårt av händelsen då många svenska turister fanns i området, framför allt i Thailand.

Den här rapporten handlar om tiden efter tsunamin och konsekvenserna av flodvågskatastrofen i Sverige. I centrum för studien står frågor om hur svenska folkets förtroende för politiker, myndigheter och medier påverkats av händelsen, hur allmänheten ser på det politiska ansvaret och på mediernas rapportering.

Sverige är ett land som de senaste decennierna upplevt flera traumatiska händelser, som Palmemordet och Tjernobylyolyckan 1986, Estonias förlisning 1994 och mordet på Anna Lindh 2003. Tsunamin julen 2004 blev ännu en händelse som satte den svenska demo-

kratin på prov. I den här rapporten är utgångspunkten allmänhetens syn på hur flodvågskatastrofen hanterades.

Arbetet har fördelats så att Christina Grandien har skrivit kapitel fyra, Lars Nord har författat kapitel tre, fem och sju och Jesper Strömbäck är ansvarig för kapitel ett, två och sex. För den slutliga rapportens förtjänster och brister är vi alla gemensamt ansvariga. Christina Grandien har vidare varit samtalsledare för flertalet fokusgrupper.

Vi vill rikta ett stort tack till Demokratiinstitutets föreståndare Anna-Lena Bystedt som administrerade fokusgruppsundersökningarna och också ledde det mödosamma arbetet med utskrifter. Vi tackar också Adam Shehata, Anna-Sara Nyberg, Sara Brännström, Monica Bystedt och Niklas Bäckström för all hjälp i samband med genomförandet av fokusgrupperna.

Slutligen vill vi tacka Ingrid Friberg på Samhällsinformation AB för samarbetet vid genomförandet av telefonintervjuundersökningen och Henrik

Olinder vid Krisberedskapsmyndig-
heten för konstruktiva synpunkter och
det goda samarbetet. Avslutningsvis

vill vi förstås även tacka alla dem som
ställde upp på att intervjuas eller delta
i fokusgrupperna.

Sundsvall den 30 april 2005

Christina Grandien

Lars Nord

Jesper Strömbäck

Den andra flodvågen väller in vid Phuket i Thailand den 26 december 2004.

FOTO: JOANNE DAVIS/PRESSENS BILD

Inledning

Klockan var nästan två på natten, svensk tid, när en jordbävning väster om Sumatra den 26 december 2004 orsakade två enorma flodvågor, så kallade tsunamier. Det var början till en katastrof som få inledningsvis förstod omfattningen av. 03.35 på söndagsmorgonen den 26 december skickade Tidningarnas Telegrambyrå (TT) ut det första telegrammet om ett kraftigt jordskalv. Fem minuter senare rapporterade Ekot att tusentals människor kan ha skadats. Ytterligare cirka 40 minuter

senare rapporterade Reuters att nio personer kan ha dött på Sumatra, som en följd av att flodvågor svept in över ön efter jordbävningen.

I Sverige låg de flesta antagligen fortfarande och sov, men nya rapporter följde slag i slag under hela annandagen. Enligt en sammanställning av Dagens Nyheter – ”Mediernas rapportering det första dygnet” – såg nyhetsflödet under annandagen och morgonen till måndagen den 27 december ut som följer:

- 03.35** TT: Kraftigt jordskalv skakade Sumatra.
- 04.00** Ekot: Första rapporten om en kraftig jordbävning på Sumatra. Tusentals människor kan ha skadats.
- 04.38** TT: Nio döda på Sumatra när flodvågor svepte in över ön efter jordbävningen, enligt nyhetsbyrån Reuters.
- 05.42** TT-Flash: Många turister saknas efter att enorma flodvågor svept in över turistorten Phuket i södra Thailand, enligt den statliga radion.
- 05.55** Första rapporten på Dagens Nyheter's nätupplaga om jordbävningsskatastrofen.

- 06.02** TT-Flash: Minst 160 har dödats av en flodvåg i Sri Lanka, enligt räddningspersonal.
- 06.23** TT: Fritidsresors informationsdirektör Lottie Knutson uppger att mellan 10 000 och 15 000 svenskar finns i Thailand.
- 06.51** TT: Minst 40 omkomna i Indien efter flodvågen, uppger myndigheter för Reuters.
- 07.00** Ekot: Första telefonsamtalet från en svensk som befinner sig i Thailand.
- 07.22** TT: Sveriges ambassadör i Thailand, Jonas Hafström, avser att upprätta en miniambassad i Phuket för att hjälpa svenskar.
- 07.50** TT:s reporter på plats berättar om kaos och omkomna människor när flodvågorna översköljer hela Phuket.
- 08.00** Ekot: Samma svensk som i 07-sändningen återkommer, och Lottie Knutson berättar om tusentals turister i Thailand.

En gata vid Patong beach i Phuket, Thailand. FOTO: KARIM KHAMZIN/PRESSENS BILD

- 09.33** TT: Minst 84 döda och många hundra saknade i Thailand, enligt nyhetsbyrån AFP.
- 10.00** Ekot: Första förlängda sändningen. Bland annat medverkar Fritidsresor och en jordbävningsexpert.
- 11.48** TT: Minst 1 500 döda i Sri Lanka. Den värsta naturkatastrofen någonsin i landet, enligt Nationella katastrofhanteringscentrets chef.
- 11.48** TV4: Första extrasändningen. Tusentals människor kan ha omkommit. Även svenskar kan vara bland dem, enligt TV4 Nyheterna.
- 12.00** SVT: Rapports första extrasändning. En stor flodvåg har drabbat flera länder runt Indiska Oceanen efter en jordbävning. Flera tusen människor har omkommit. Hittills inga svenska dödsoffer, men uppgifterna är knapphändiga, enligt de svenska resebyråerna.
- 12.30** Ekot: Lunchekot handlar helt om flodvågskatastrofen i södra Asien.
- 13.21** TT: Räddningsverket skickar två kommunikationsexperten till Sri Lanka. EU-kommissionen utlovar tre miljoner euro i bistånd efter flodvågskatastrofen i Syd- och Sydostasien.
- 14.50** TT: En svensk omkommen vid Patong Beach i Thailand, enligt en svensk turist som också sett flera människor svepas med vågorna ut till havs.
- 15.09** TT: Minst 6 300 döda i katastrofen, varav minst 223 i Thailand, enligt Reuters sammanställning. Uppemot 5 000 saknas i Thailand.
- 16.47** TT: Utrikesdepartementet avråder från resor till sydöstra Thailand och östra Sri Lanka.
- 17.37** TT: Fritidsresors informationsdirektör Lottie Knutson kan inte få kontakt med många av de svenska turisterna.
- 18.16** TT: Dödssiffran överstiger 10 000, enligt nyhetsbyråerna.
- 19.30** SVT: Två svenskar omkomna i Thailand, säger ambassadtjänsteman i Rapports förlängda sändning.

*Jonas Hafström, Sveriges ambassadör i Thailand.
FOTO: MARTINA HUBER/
PRESSENS BILD*

Lottie Knutson, Fritidsresors informationschef, Johan Lundgren och Göran Gård på Fritidsresors presskonferens, 29 december 2004, om läget i det katastrofdrabbade Thailand.

FOTO: MAGNUS HALLGREN/PRESSENS BILD

- 22.00** TV4: Ett förlängt TV4 Nyheterna domineras av katastrofen i Asien.
- 00.35** TT: Sveriges ambassadör i Thailand, Jonas Hafström, vittnar om kaos i Phuket. "Många har förlorat sina nära och kära", säger han till TT.
- 00.47** TT: Enligt Jonas Hafström finns 100 svenskar på bara ett av sjukhusen i Phuket stad. Hur många svenskar som saknas eller befaras vara döda "är omöjligt att säga".
- 01.12** TT: Alla svenskar som Hafström har mött efter katastrofen vill åka hem till Sverige så fort som möjligt.
- 02.02** TT: Fritidsresor meddelar att kontakt saknas med över 800 svenskar i Asien.

- 02.43** TT: Utrikesdepartementets pressjour säger sig ha ”ett stort antal osäkra uppgifter om döda svenskar” i Phuket men inga bekräftade.
- 07.10** TT: Räddningsverket ska skicka ett plan med tält och filter till Sri Lanka.
- 07.38** TT: Fritidsresors personal vittnar om svårigheter att ta sig till Khao Lak norr om Phuket i Thailand, där över 800 svenskar befinner sig.
- 08.09** TT: Dödssiffran efter katastrofen överstiger 14 000.
- 09.39** TT: Evakuerade svenskar berättar på Arlanda flygplats om sina upplevelser i Thailand.

Redan från början stod det klart att jordskalvet var kraftfullt. Jordskalvet i Sydostasien mätte 9,3 på den så kallade Richterskalan; endast en jordbävning i Chile 1960, som också orsakade en tsunami, har varit mer omfattande. Ändå skulle det dröja innan den totala omfattningen stod klar. Där de tidiga preliminära dödssiffrorna talade om drygt 10 000, talade senare uppskattningar om att så många som drygt 286 000 personer kan ha omkommit. Till skillnad från exempelvis terrorattacker mot USA den 11 september 2001, där antalet dödsoffer först överkattades kraftigt, underskattades med andra ord konsekvenserna av flodvågs-katastrofen i Sydostasien.

Värst drabbade var människorna i Acehprovinsen i Indonesien, men hårt drabbade var också Sri Lanka, Indien och Thailand. Hur många svenskar som drabbades är fortfarande oklart, även om de tidiga uppgifterna om uppemot 3 500 saknade svenskar visade sig överdrivna. I skrivande stund uppgår antalet bekräftade döda svenskar till

424, men fortfarande saknas 120 svenskar. Identifieringsarbetet är heller inte klart ännu. Ändå kan man dra slutsatsen att detta var en av de värsta katastroferna ur svensk synvinkel på årtionden.

Att flodvågskatastrofens omfattning och konsekvenser inledningsvis underskattades stod emellertid klart redan i ett tidigt skede. Inte minst fick regeringen med statsminister Göran Persson i spetsen och utrikesdepartementet under ledning av utrikesminister Laila Freivalds tidigt hård kritik. Den handlade om att regeringen inte hade förstått katastrofens omfattning, att den inte hade prioriterat krisberedskapsverksamheten, och att den agerade för långsamt.

Ett skäl till kritiken var att Laila Freivalds på söndagskvällen den 26 december gick på teater, och att hon inte åkte in till utrikesdepartementet förrän på måndag förmiddag. Ett annat skäl till kritiken var att det dröjde innan Räddningsverket kunde skicka ett team till Thailand, åtminstone delvis på grund av att varken utrikesdepar-

Statsminister Göran Perssons presskonferens den 29 januari 2004, angående naturkatastrofen i Sydostasien. Med fanns också kabinetssekreterare Hans Dahlgren och statssekreterare Lars Danielsson.

FOTO: BERTIL ERICSON/PRESSENS BILD

tementet eller försvarsdepartementet uppmanade dem att agera. Ytterligare ett skäl till kritiken var att det tog tid innan evakueringen av drabbade svenskar påbörjades; jämförelser gjordes med bland annat Italien och Finland, som redan på söndagen respektive tisdagen började transportera hem drabbade medborgare till respektive länder.

Till kritiken hör också att det fanns oklarheter i ansvarskedjan. I medierna förekom uppgifter om att statsminister Göran Persson skyllde på utrikesdepartementet och tjänstemännen där, och om att utrikesdepartementet inte hade

förmåga att ta hand om alla de oroliga svenskar som ringde dem, samtidigt som också Göran Persson fick kritik, bland annat för att inte ha informerat kungahuset i enlighet med regeringsformens bestämmelser.

I grunden handlar kritiken sålunda om en bristande krisberedskap. Det var i sin tur något som regeringen fick bära ansvar för. Ett uttryck för det var den artikel som generaldirektören för Krisberedskapsmyndigheten, Ann-Louise Eksborg, publicerade på DN Debatt den 30 december. I den skrev hon:

Regeringen och regeringskansliet har ingen kontinuerlig krisberedskapssamverkan med de centrala myndigheterna och länsstyrelserna. Krisberedskapsmyndigheten har inget uppdrag att bidra till att dessa vitala organ knyts ihop med det övriga krishanteringssystemet. De

Dagens Nyheter den 13 och 15 januari 2005 och Svenska Dagbladet den 13 januari 2005.

frågorna vill regeringskansliet lösa på egen hand. Man vill inte heller delta i övningsverksamheten tillsammans med myndigheterna, eftersom det bedöms kunna leda till felaktiga uppfattningar hos myndigheterna om hur regeringen skulle ha agerat om det vore verklighet.

Som ett svar på kritiken, och efter krav från oppositionspartierna, tillsattes i mitten av januari en särskild kommission, officiellt kallad 2005 års katastrofkommission, med uppdrag att utvärdera ”vårt samhälles förmåga att hantera de påfrestningar som naturkatastrofen i Asien inneburit och på vilket sätt de erfarenheterna kan tas till vara. Den skall särskilt belysa hur riksdag, regering och de centrala myndigheterna, inklusive Regeringskansliet och utlandsmyndigheterna, hanterat denna situation”. Kommissionen leds av hovrättspresidenten Johan Hirschfeldt och består därutöver av Gunnel Gustafsson, professor i statsvetenskap, Anders Milton, ordförande för svenska Röda Korset, Marianne Nivert, ordförande i Post- och Telestyrelsen, och Bo Pellnäs, överste. Den ska vara klar med sitt arbete den första december 2005.

I spåren av kritiken mot bland annat regeringen följde flera opinionsmätningar som visade att kritiken var utbredd bland svenskarna. En av opinionsmätningarna, genomförd av

Samhällsinformation AB på uppdrag av Krisberedskapsmyndigheten och publicerad den 11 januari 2005, visade på ett klart sjunkande förtroende för ansvariga myndigheter i Sverige. På frågan ”Har ditt förtroende för ansvariga myndigheter i Sverige påverkats av naturkatastrofen”, uppgav 32 procent att det försämrats i ganska eller mycket hög grad. Framför allt var det förtroendet för regeringen/statsministern och för utrikesdepartementet/utrikesministern som hade sjunkit.¹ En undersökning av Sifo, genomförd den 10 januari 2005 på uppdrag av tv-programmet Agenda, visade att 44 procent ansåg att regeringen i dess helhet skött sitt arbete efter naturkatastrofen mycket eller ganska dåligt. Av svaren framgår att kritiken framför allt riktades mot Laila Freivalds: medan 29 procent ansåg att Göran Persson skött sitt arbete mycket eller ganska dåligt, ansåg 53 procent att Laila Freivalds skött sitt arbete mycket eller ganska dåligt.

Likartade resultat framkom även i en annan Sifo-undersökning, utförd den 12 januari på uppdrag av Aftonbladet. Enligt den sade sig 52 procent ha fått minskat förtroende för Laila Freivalds efter naturkatastrofen, medan 37 procent uppgav att de fått minskat förtroende för Göran Persson. Däremot hade förtroendet för kungen ökat, enligt 27 procent.²

1 Undersökningen går att finna via www.krisberedskapsmyndigheten.se.

2 Båda Sifo-undersökningarna går att finna via www.sifo.se.

Sett ur ett demokratiskt perspektiv kan dessa omedelbara effekter på förtroendet för svenska politiker, politiska institutioner och myndigheter tolkas både positivt och negativt. Varje demokratiskt samhälle behöver en viss grad av förtroende för centrala politiska institutioner och myndigheter för att kunna fungera effektivt (Easton 1965). Lågt eller sjunkande förtroende kan därför ses som ett varningstecken. Å andra sidan är det demokratiskt positivt om människor reagerar när politiska institutioner, politiker och myndigheter inte upplevs sköta sina uppdrag.

Som alltid annars kan man emellertid inte bortse från att Sverige är en både medierad och medialiserad demokrati. Att Sverige är en medierad demokrati betyder att det huvudsakligen är i och via medierna politiken utspelas, och att det huvudsakligen är via medierna människor hämtar politiskt relevant information (Nord & Strömbäck 2005). Det gäller även flodvågskatastrofen. Även om många svenskar var direkt och indirekt drabbade, spelade medierna en avgörande roll för människors information om och bilder av svenska myndigheters och den svenska regeringens hantering av dess följder. Att Sverige är en medierad demokrati hänger därmed intimt samman med att Sverige också är en medialiserad demokrati: en demokrati i vilken hela samhällslivet och de politiska processerna ständigt genomsyras av mediernas makt

och mediernas urval, presentation, form, rytm, tempo och innehåll (Strömbäck 2004).

Mot den här bakgrunden finns det goda skäl att granska hur människor uppfattar mediernas rapportering om flodvågskatastrofen och dess följder, och hur människors åsikter om och förtroende för myndigheter, politiker och medier har utvecklats sedan flodvågskatastrofen.

Syfte

Syftet med den här studien är att undersöka svenska folkets åsikter om och förtroende för myndigheter, medier och politiker efter flodvågskatastrofen. Mer specificerat ingår det att undersöka

- a) hur allmänheten uppfattar politikerns och myndigheters hantering av flodvågskatastrofen,
- b) hur allmänheten uppfattar medie-rapporteringen om flodvågskatastrofen,
- c) hur allmänheten uppfattar att medierapporteringen om samt myndigheternas och politikernas hantering av flodvågskatastrofen har påverkat dess förtroende för medier, politiker och myndigheter;
- d) hur allmänheten fördelar ansvar för de brister som den uppfattar i den svenska hanteringen av flodvågskatastrofen och dess konsekvenser.

Metod och genomförande

Varje empirisk metod har sina svagheter och sina styrkor, och det existerar knappast någon perfekt metod för att undersöka de frågeställningar som är aktuella i den här studien. För att öka validiteten bör man därför sträva efter att kombinera olika metoder. Av det skälet bygges den här undersökningen både på en telefonintervjuundersökning med ett representativt urval svenskar och på en kvalitativ fokusgruppsundersökning.

Telefonintervjuundersökningen har genomförts av Samhällsinformation AB på uppdrag av Krisberedskapsmyndigheten och Demokratiinstitutet. Den genomfördes under perioden 8–23 februari. Undersökningen omfattar ett representativt urval medborgare mellan 18 och 74 år, boende i Sverige. Urvalet drogs från Postens AdressRegister (PAR) som ett obundet slumpmässigt urval omfattande 1 001 personer. Varje utvald person söktes upp till sex gånger om så behövdes, för att undvika att enbart få en viss typ av personer med i undersökningen. Bortfallet var lågt, knappt

tio procent, och bestod i princip enbart av personer som var oanträffbara under den period då telefonintervjuerna genomfördes. Mycket få personer vägrade att medverka. Enkäten bestod av cirka 30 frågor. Av de medverkande kände knappt hälften, 440 av 1 001, någon eller några personer som befann sig i de drabbade områdena. Vad gäller deltagarnas demografiska profil framgår den av tabell 1 nedan.

Fokusgruppsundersökningen genomfördes under mars 2005 och består av sammanlagt nio fokusgrupper vardera bestående av mellan två och sju personer. Tre fokusgrupper samlades i Göteborg, fyra i Stockholm och två i Sundsvall. Sammanlagt har 44 personer deltagit i studien, varav 10 i Göteborg, 21 i Stockholm och 13 i Sundsvall. Deltagarna i fokusgrupperna rekryterades huvudsakligen av Samhällsinformation AB, men vissa kompletteringar gjordes av Demokratiinstitutet. Varje fokusgrupp diskuterade under cirka en och en halv till två timmar ett antal frågeställningar med relevans för den här studiens syften, under ledning av en samtalsledare utsedd av Demokratiinstitutet.

Tabell 1. Demografisk profil på medverkande i telefonintervjuundersökningen (procent).

Kön		Ålder				Utbildning		
Man	Kvinna	18–24 år	25–44 år	45–64 år	65–74 år	Grundskola	Gymnasieskola	Högskola/ universitet
49	51	8	35	42	14	21	44	35

Totalt antal svarande: 1 001 personer. Procent avrundade till närmast hela tal.

Där styrkan i den kvantitativa opinionsundersökningen som metod ligger i möjligheterna att dra generella slutsatser, giltiga för en större population, ligger dess svaghet i svårigheterna att veta hur människor tänker när de svarar på de mycket standardiserade frågor som ingår i den typen av undersökningar. Opinionsundersökningar av det slaget kan svara på frågan om vad människor svarar på de ställda frågorna, men knappast på frågor om hur de resonerar. Fokusgruppsundersökningar har, liksom intervjuer, svagheten att resultaten inte kan antas vara giltiga för andra än dem som faktiskt har intervjuats eller deltagit i fokusgrupperna. Resultaten kan inte generaliseras. Styrkan ligger i möjligheten att nå en djupare förståelse för hur människor resonerar och tänker.

Genom att den här undersökningen kombinerar en kvantitativ telefonintervjuundersökning med en kvalitativ fokusgruppsundersökning är ambitionen att få ökad kunskap både om vad människor anser och hur de resonerar. Tillsammans kan de metoderna bidra till både generaliserbar kunskap och djupare förståelse, vilket är skälet till den forskningsdesign vi har valt.

Vad gäller de svar från fokusgrupperna som citeras i kommande kapitel har redigeringsprincipen varit att citera så autentiska svar som möjligt. Rent talspråkliga uttryck som inte tillför något utan som tvärtom kan störa läsningen, exempelvis ”va”, ”öhh”, ”liksom”, har dock i vissa fall strukits från citaten.

Rapportens uppläggning

Det här inledande kapitlet innehåller en kort beskrivning av det händelseförlopp som utlöstes av flodvågskatastrofen den 26 december 2004, och vilka inledande effekter som kunde märkas på människors förtroende för svenska politiker och myndigheter. Kapitlet har också gett en beskrivning av undersökningens syfte och metodval.

Kapitel två handlar om begreppen opinion och politiskt förtroende, deras betydelse i demokratin och för demokratins förmåga att fungera, och relaterar det till mediernas och journalistikens logik, gestaltningar och sätt att rapportera om politik och samhälle, samt till deras betydelse för människors verklighetsuppfattningar.

I kapitel tre vänder vi blicken mot mediernas roll vid kriser och katastrofer. Kapitlet beskriver tidigare teori och forskning om mediernas faktiska betydelse och demokratiteoretiskt normativa roller vid händelseförlopp som fokuserar på och följer efter kriser och katastrofer.

I kapitel fyra ges en översiktlig beskrivning av händelseförloppet under de första två veckorna efter flodvågskatastrofen. Kapitlet är baserat på en genomgång av rapporteringen i Dagens Nyheter. Syftet med det kapitlet är inte att granska medierapporteringen i sig, utan i stället att ge en bild av medierapporteringens allmänna inriktning under den aktuella perioden.

Det ligger till grund för det följande kapitlet, som redovisar de första resultaten av de undersökningar som ingår i den här studien. Kapitel fem handlar om människors åsikter om och förtroende för medierna. Med tanke på att det är ur dessa som människor huvudsakligen hämtar information om politik och samhälle, liksom om flodvågskatastrofen och hanteringen av dess följder, är människors förtroende för medierna av stor betydelse. Det är likaså av intresse att studera hur människors åsikter om och förtroende för medierna har förändrats i spåren av rapporteringen om flodvågskatastrofen.

Kapitel sex riktar blicken mot människors åsikter om och förtroende för svenska myndigheter, politiska institutioner och politiker. På samma sätt som kapitel fem bygger det här kapitlet på resultaten av telefonintervjuundersökningen och fokusgruppsundersökningen.

Kapitel sju, till sist, innehåller en sammanfattning av de viktigaste resultaten. I det kapitlet relaterar vi också resultaten till relevant teori och drar våra slutsatser om människors åsikter om och förtroende för myndigheter, politiska institutioner, politiker och medier – allt i spåren av flodvågskatastrofen.

Det medialiserade förtroendet

Att demokrati och begrepp som opinioner och förtroende hänger intimt samman är en gammal sanning. För 60 år sedan konstaterade exempelvis Dagens Nyheters legendariske chefredaktör och statsvetaren Herbert Tingsten att ”opinionerna förutsätta en demokrati, likväl som demokratien förutsätter opinioner; det är här fråga om olika sidor av samma sak” (Tingsten 1945, sid. 102).

Underförstått i det resonemanget är att det går att sätta likhetstecken mellan opinioner och åsikter, och att demokrati handlar om att förverkliga den så kallade folkviljan: För att folkviljan ska kunna förverkligas krävs det att människor har åsikter och att de kan ge uttryck för dem, och när människor ger uttryck för sina åsikter sker det i form av opinionsyttringar av olika slag. Att delta i opinionsmätningar, att rösta, att skriva insändare och att delta i demonstrationer är några olika former av opinionsyttringar.

Problemet är emellertid att det inte alls är säkert att människor har åsikter i alla de frågor som är aktuella och där de förutsätts kunna ge uttryck för sina

ställningstaganden. Tvärtom finns det åtskilliga studier som visar att det är undantag snarare än regel att människor har genomtänkta, logiskt sammanhängande och stabila åsikter (Yankelovich 1991; Price 1992; Zaller 1992; Lupia & McCubbins 1998). Det betyder inte att människor saknar åsikter, men att de åsikter som uttrycks och de opinioner som undersöks kan vara av väldigt skiftande kvalitet. Vissa åsikter kan hos vissa människor vara väldigt genomtänkta, stabila och logiskt sammanhängande, medan andra inte är det, samtidigt som det skiljer sig från människa till människa vilka åsikter som är genomtänkta och vilka som inte är det.

Av grundläggande betydelse för människors åsiktsbildning är vad medierna rapporterar om och hur de rapporterar om något (Dearing & Rogers; 1996 Mutz 1998; McCombs 2004; Entman 2004). Ju mer beroende människor är av information från medierna om en given fråga, desto större betydelse har medierapporteringen för människors åsikter.

Detsamma kan sägas om människors förtroende för exempelvis myndigheter, medier, politiker och politiska institutioner. Ju mindre egna erfarenheter människor har, desto större betydelse kan medierapporteringen antas ha för människors grad av förtroende för olika personer, institutioner och organisationer (Patterson 1993; Cappella & Jamieson 1997; Strömbäck 2001).

Såväl åsiktsbildningen som förtroendet för olika personer, institutioner och organisationer kan därför sägas vara medialiserad, i den meningen att medierna filtrerar och påverkar de informationsflöden som ligger till grund för åsiktsbildningen och förtroendet. Mot den bakgrunden är syftet med det här kapitlet att analysera tidigare forskning och teori om begreppen opinioner, åsikter, förtroende och misstro, med särskilt fokus på mediernas och journalistikens betydelse för åsiktsbildningen och människors förtroendebedömningar.

Opinioner av olika kvalitet

Att mäta opinioner och opinionsutvecklingen har under de senaste decennierna vuxit till en miljardindustri; globalt sett omsatte opinionsmätningens bransch över 130 miljarder kronor 2002. Även om kommersiella marknadsundersökningar står för den största delen av omsättningen har politiskt fokuserade undersökningar också en mycket stor betydelse. Av medierna anses de också ha ett stort nyhetsvärde.

Under en normal valrörelse redovisas ett flertal opinionsmätningar varje vecka (Strömbäck 2004, sid. 180–191), och bara under 2001 skrev Dagens Nyheter över 220 artiklar som handlade om olika typer av opinionsmätningar (Stenberg 2002, sid. 24).

Det finns emellertid flera problem förknippade med opinionsmätningar, kanske mest slagkraftigt uttryckt av sociologen Pierre Bourdieu i en artikel med rubriken ”Den allmänna opinionen finns inte”. Den slutsatsen bygger han på tre argument. För det första, att opinionsmätningar förutsätter att alla har en åsikt i de frågor som ställs. För det andra, att alla åsikter är lika mycket värda, det vill säga att de är lika genomtänkta och välunderbyggda. För det tredje, att det råder någon form av enighet om vilka frågor som överhuvudtaget är värda att ställa (Bourdieu 1997, sid. 241–255).

För att börja med det första argumentet är det långtifrån säkert att människor har åsikter i de frågor som ställs och mäts i olika undersökningar. Visserligen är det troligt att de flesta svenskar har någon form av åsikt om exempelvis EU eller skatterna – frågor som länge funnits på den politiska dagordningen – men däremot har sannolikt få personer någon säker åsikt i frågan om exempelvis reklamskatten för tidningar bör avskaffas eller vilket valsystem som är det bästa.

För det andra kan åsikterna vara mer eller mindre underbyggda. I vissa frågor har vi skaffat oss ordentligt med information och tänkt igenom åsikterna,

medan vi i andra frågor inte ens känner till grundläggande fakta. Visserligen kanske vi har en allmän åsikt om EU-medlemskapet är bra eller dåligt, och vi kanske även har en åsikt om förslaget till ny EU-konstitution. Men hur många har läst förslaget till ny EU-konstitution, och hur många kan på ett genomtänkt sätt jämföra det med det rådande Nice-fördraget?

För det tredje kan åsikterna vara mer eller mindre logiskt sammanhängande och systematiserade. I vissa frågor har människor tänkt igenom inte bara vilka åsikter de har, utan också hur de hänger samman med andra åsikter. I de fallen kan man tala om sammanhängande och systematiserade åsikter. I andra fall hänger människors åsikter inte samman, i den meningen att de är logiskt eller praktiskt motstridiga.

En fjärde viktig faktor är att intensiteten i åsikterna kan variera från person till person. I vissa frågor brinner vi verkligen för de åsikter vi har, medan vi i andra fall är förhållandevis likgiltiga. Även om två personer svarar exakt likadant på en fråga kan åsikternas intensitet sålunda variera avsevärt.

Frågan vad opinionsmätningar egentligen mäter, och vad en opinion egentligen är, är med andra ord befogad. Man kan också konstatera att det inte finns någon allmänt accepterad definition av vare sig ordet opinion eller närbesläktade begrepp som allmän opinion, åsikt eller attityd (Price 1992; Noelle-Neumann 1993).

Samtidigt står det klart att opinioner i en grundläggande mening handlar *om*

någonting – opinionernas objekt – och att de kan uttryckas av någon eller några – opinionernas subjekt. Utifrån det skiljer opinionsforskaren Vincent Price mellan öppna opinioner, dolda opinioner och attityder. Med *öppna opinioner* (overt opinions) syftar han på opinioner som är medvetna, formulerade och uttryckta och som syftar på specifika frågor. Med *dolda opinioner* (covert opinions) syftar han på opinioner som också avser specifika frågor, men de behöver inte vara formulerade, uttryckta eller medvetna ens för den enskilde individen. Med *attityder* (attitudes), till sist, syftar Price på mer generellt giltiga och varaktiga värderingar som människor bär på och som inte behöver vara relaterade till någon specifik sakfråga (Price 1992, sid. 48–50).

Man kan också, enligt opinionsforskaren Daniel Yankelovich, skilja mellan *den allmänna opinionen* (public opinion) och *det allmänna omdömet* (public judgment). Skillnaden ligger i hur genomtänkta åsikterna är. Med det allmänna omdömet syftar Yankelovich på opinioner som är mer genomtänkta, mer systematiserade, mer relaterade till värdeorienterade och etiska dimensioner och som tar mer hänsyn till konsekvenserna av olika åsikter, än vad den allmänna opinionen gör (Yankelovich 1991, sid. 5; Yankelovich 2001, sid. 177–185).

Den slutsats som kan dras är att människors åsikter och den allmänna opinionen kan vara av olika kvalitet, med avseende på hur genomtänkta, logiskt sammanhängande och systema-

Figur 1. Fyra former av opinioner.

	Specifika frågor	Generella frågor
Etablerade frågor	(I) Öppna åsikter av högre kvalitet	(II) Öppna attityder av högre kvalitet
Oetablerade frågor	(III) Dolda åsikter av lägre kvalitet	(IV) Dolda attityder av lägre kvalitet

tiserade de är. Det hänger i sin tur samman med om människor haft skäl att tänka igenom sina åsikter, vilket till betydande del hänger samman med hur länge och hur högt en fråga befunnit sig på medie- och debattdagordningen. Ju längre en fråga varit aktuell, ju mer den har debatterats och ju mer det har rapporterats om den i medierna, desto större är *sannolikheten* att de åsikter som mäts i olika opinionsmätningar är av högre kvalitet. Utifrån hur etablerade olika frågor är i debatten, och om opinionerna avser specifika eller generella frågor, kan man analytiskt skilja mellan fyra olika former av opinioner (jfr Strömbäck 2001, sid. 51).

Om man vill förstå mediernas makt att påverka opinionsbildningen, allmänt eller i specifika sakfrågor, är förståelsen av olika opinioners kvalitet av stor betydelse. Dels har medierna större förmåga att påverka opinionen när det handlar om oetablerade frågor, där människor tidigare inte haft särskilt stor anledning att ta ställning. Ju mer beroende av medierna människor är för information i en viss fråga, och ju nyare en fråga är på dagordningen, desto större är mediernas potentiella makt. Dels bör man alltid ställa sig mer skeptisk när organisationer eller medierna själva genomför och redovisar

resultaten av opinionsmätningar som handlar om frågor som är nya och oetablerade på dagordningen, än när de handlar om välkända och väldebatterade frågor.

Förutsättningen är dock alltid att de frågor som ställs inte är ledande eller på annat sätt manipulativa, vilket de kan vara både medvetet och omedvetet. Det svåra är nämligen inte att manipulera resultaten av opinionsmätningar, det svåra är att genomföra opinionsmätningar som *inte* påverkar svaren och som är så rättvisande som möjligt. Det gäller även undersökningar om människors förtroende för myndigheter, politiker, politiska institutioner och för medierna själva.

Demokratis behov av förtroende

Demokratin och dess behov av förtroende är något som på flera sätt är paradoxalt. Å ena sidan växte demokratin delvis fram ur en omfattande misstro mot de fördemokratiska makthavarna; en misstro som institutionaliserades i demokratiteorins krav på uppdelning av den lagstiftande, den verkställande och den dömande makten. Den allmänna och lika rösträtten kan också ses

som en mekanism för kontroll av de politiska makthavarna, vilket i sin tur bygger på idén att makthavare alltid behöver kontrolleras. All makt korrumpas, och absolut makt korrumpas alltid. Därför ingår det i demokratins idé att sätta gränser för maktutövandet. Medan idén om ”en upplyst despot” bygger på total tillit till människans förmåga att göra rätt, att agera i det allmänna bästa, bygger demokratins idé tvärtom på en skepsis, gränsande till misstro mot, människans förmåga att göra rätt och agera för det allmänna bästa (Hardin 1999).

Å andra sidan hör det till demokratins nödvändiga förutsättningar att det finns en viss grundläggande nivå av förtroende i samhället (Putnam 1993; Putnam 2000; Möller 2000; Rothstein 2003). Utan en viss grundläggande nivå av förtroende skulle det exempelvis vara meningslöst att rösta, våghalsigt att låta myndigheter hantera skattepengarna och riskabelt att förlita sig på den information som förmedlas via medierna. Ju mer komplext och svåröverskådligt ett samhälle är, och ju färre kontroller det finns, desto mer beroende är människor av att kunna lita på att andra fyller de funktioner de är tänkta att fylla och att de tar det ansvar som de juridiskt eller moraliskt har. I ett tätt sammanhållet samhälle är det teoretiskt möjligt att utifrån egna erfarenheter bedöma vilka som går att lita på eller inte. I moderna samhällen är vi tvungna att välja mellan olika förhållningssätt som präglas av varierande

grader av förtroende eller misstro (Warren 1999a; Warren 1999b).

Förtroendet kan vara vertikalt och avse organisationer eller personer som befinner sig över eller under i någon form av social hierarki, eller horisontellt och avse organisationer eller personer på ungefär samma nivå. När det gäller vertikala relationer förutsätter demokratin att människor upplever att de som befinner sig i styrande och beslutande position är legitima. Med legitimitet avses då, enligt statsvetaren David Easton, förhållningssättet att ”man helt enkelt bör lyda de politiska auktoriteterna och de grundläggande reglerna i samhället; inget alternativ är tänkbart, eftersom detta är det enda rätta. De är legitima” (Easton 1965, sid. 279–280).

Legitimitet är dock inget enhetligt begrepp. Tvärtom kan den ha olika ”objekt”, olika källor och avse olika nivåer i samhället. Legitimiteten kan vara *ideologisk* och handlar då om i vilken utsträckning människor uppfattar att det politiska styret är moraliskt riktigt, eller att maktinnehavarna har moralisk rätt att utöva sin auktoritet och makt. Legitimiteten kan också vara *strukturell*, vilket handlar om i vilken utsträckning människor tror på rättfärdigheten i de strukturer, lagar och normer som styr samhället. Legitimiteten kan även vara *personlig*, vilket handlar om i vilken grad människor uppfattar att auktoriteterna är legitima på grund av deras personliga kvaliteter (Easton 1965, sid. 287).

I ett land som Sverige kan legitimiteten avse var och en av dessa former; den kan avse antingen det politiska styret, institutioner och organisationer som utgör delar av det politiska systemet, eller de politiska auktoriteterna, från politiker till tjänstemän inom politiskt styrda organisationer (Norris 1999). Olika kombinationer är tänkbara. Det som inte är möjligt är att tänka sig ett demokratiskt system helt i avsaknad av förtroende och legitimitet. Därför bör sjunkande eller bristande förtroende för politiska institutioner, politiker, myndigheter eller medier alltid ses som varningstecken.

Hur allvarliga varningstecknen är beror dock inte bara på förtroendets eller misstrons omfattning. Det beror också på dess karaktär och form. Det finns inte bara en form av misstro eller förtroende, utan flera.

Olika former av misstro och förtroende

Förtroende är ett mångdimensionellt begrepp, liksom närbesläktade begrepp som tillit och misstro. Till att börja med bör man skilja mellan *generaliserat* och *specifikt* förtroende (Uslaner 1999; Offe 1999; Putnam 2000). Specifikt förtroende är riktat mot specifika individer eller institutioner; ofta personer eller institutioner som man har personlig erfarenhet av. Specifikt förtroende handlar därför mindre om attityder och mer om erfarenhetsgrundade bedömningar. Generaliserat förtroende omfat-

tar fler individer, grupper av individer eller institutioner än dem man har personlig erfarenhet av. Analogt bör man skilja mellan specifik misstro och generaliserad misstro. Skillnaden mellan de båda formerna av misstro eller förtroende är både fundamental och en fråga om grader. Om man generellt hävdar att politiker inte går att lita på, är det ett uttryck för generaliserad misstro. Om man hävdar att Göran Persson inte går att lita på därför att han är politiker, är det också ett uttryck för generaliserad misstro. Om man däremot hävdar att Göran Persson inte går att lita på, medan andra politiker går att lita på, är det uttryck för en specifik misstro. Om man har egna erfarenheter av att ha mött många olika politiker, och utifrån det hävdar att de inte går att lita på, har det drag av både specifik och generaliserad misstro.

Förtroendet kan vidare vara *inkluderande* (bridging) eller *exkluderande* (bonding). Det är exkluderande när det endast omfattar den egna gruppen eller de egna grupperna, och inkluderande när det är utåtriktat och principiellt öppet för alla (Putnam 2000). Grupper som präglas av avståndstagande till andra grupper och av inåtvändhet karaktäriseras ofta av högt förtroende för den egna gruppen men lågt förtroende för utanförstående. Grupper som präglas av porösa gränser och svag gruppidentifikation är omvänt mer öppna för andra grupper.

Förtroendet kan också vara av *auktoritetsbunden* eller *skeptisk* karaktär (Strömbäck 2001). Det auktoritets-

bundna förtroendet utmärks av att man har förtroende för någon person, grupp av personer eller institution just därför att de utgör sociala eller samhälleliga auktoriteter. Så länge personen, gruppen eller institutionen fortsätter ha social eller samhällelig auktoritet kommer de som hyser auktoritetsbundet förtroende fortsätta att hysa förtroende för dem, närmast oberoende av om de förtjänar det eller inte. Det skeptiska förtroendet utmärks tvärtom av ett visst avståndstagande; det finns en ständig beredskap att ompröva förtroendet om och när det framkommer information som gör att det finns skäl för det.

Vad detta pekar på är att förtroende liksom misstro handlar om egenskaper hos både dem som hyser förtroendet eller misstron – dess subjekt – och dem som omfattas av förtroendet och misstron – dess objekt. I det senare fallet är trovärdigheten en nyckel till förtroende (Hedquist 2002). Det understryker samtidigt att såväl förtroende som misstro ytterst handlar om relationen mellan olika aktörer; en relation som formas över tid i en process som består av såväl direkt som indirekt kommunikation och informationsförmedling.

På likartat sätt som förtroendet kan misstron vara av *cynisk* eller *skeptisk* karaktär. Skeptisk misstro utmärks av att de som hyser den utgår från att människor, specifika grupper av människor eller institutioner i regel inte går att lita på, men de är samtidigt beredda att ompröva sin uppfattning om det finns skäl till det. De som hyser skeptisk misstro är därför öppna för ny

information, även om den kanske strider mot den egna uppfattningen. I kontrast till den skeptiska misstron är den cyniska misstron mer absolut till sin karaktär. Den som hyser cynisk misstro utmärks därför av att inte ha beredskap för eller intresse av information vars innebörd är att misstron är obefogad eller överdriven. Om skeptikern säger ”jag tror inte att detta är sant, jag ska undersöka hur det faktiskt förhåller sig”, är cynikerns attityd snarare ”jag vet att detta inte är sant, det kan det inte vara” (jfr Starobin 1995; Cappella & Jamieson 1997, sid. 26; Möller 2000; Strömbäck 2001). Skeptikern är tvivlare, medan cynikern är säker.

De olika formerna av förtroende och misstro skulle kunna relateras till demokratin; medan vissa former av förtroende och misstro kan sägas vara demokratiskt konstruktiva, skulle andra former kunna sägas vara demokratiskt destruktiva. Några absoluta gränser finns självfallet inte, bland annat därför att olika demokratimodeller inte nödvändigtvis är samstämmiga i frågan, men som en sammanfattande om än förenklad analys erbjuder figur 2 en översikt (se vidare Warren red. 1999; Norris red. 1999; Strömbäck 2001; Möller 2000; Cappella & Jamieson 1997; Putnam 2000; Putnam 1993).

Frågan är vad som framför allt utmärker den misstro som svenskarna hyser mot centrala aktörer och institutioner i den politiska kommunikationen: politiker, politiska institutioner, journalister och medier?

Figur 2. Demokratin och olika former av misstro och förtroende.

Demokratiskt sett potentiellt konstruktiva attityder	Demokratiskt sett neutrala attityder	Demokratiskt sett potentiellt destruktiva attityder
Generaliserat förtroende	Specifikt förtroende	Generaliserad misstro
Inkluderande förtroende	Specifik misstro	Exkluderande förtroende
Skeptisk tillit		Auktoritetsbunden tillit
Skeptisk misstro		Cynisk misstro

Svensk misstro mot politiker och politiska institutioner

Svensk forskning om medborgarnas politiska attityder och beteenden har bedrivits längre än i flertalet andra länder. Det gäller även forskningen kring misstro mot och förtroende för svenska politiker. Ända sedan valet 1968 har de så kallade valundersökningarna, genomförda vid Göteborgs universitet, innehållit två påståenden avsedda att mäta misstron mot politiker: ”Partierna är bara intresserade av folks röster, men inte av deras åsikter”, samt ”De som sitter i riksdagen och beslutar tar inte mycket hänsyn till vad vanligt folk tycker och tänker”. Formuleringarnas karaktär gör att instämmande svar kan tolkas som uttryck för generaliserad misstro. Ända från valet 1968 till valet 1998 ökade successivt andelen svenskar som instämde helt eller delvis i påståendena, från 46 procent (de som sitter ...) respektive 37 procent (partierna är bara ...) till 75 procent (Holmberg & Oscarsson 2004, sid. 249).

Denna långa serie av ständigt ökande misstro är närmast unik i ett internationellt perspektiv: i andra länder har misstron tenderat att svänga betydligt mycket mer, även om det svenska mönstret påminner om det amerikanska (Dalton 1999; Norris 1999a; Holmberg 1999; Möller 1998; Orren 1997). Dock har det skett ett tredebrott de allra senaste åren: i valundersökningen 2002 var det färre än 1998 som instämde i att partierna bara är intresserade av folks röster, inte deras åsikter, och att de som sitter i riksdagen inte tar mycket hänsyn till vad vanligt folk tycker och tänker: 67 respektive 65 procent.

Nackdelen med det sättet att mäta människors förtroende för politiker är att frågeformuleringarna inbjuder till negativa svar. Sedan 1988 innehåller valundersökningarna också den allmänna formuleringen ”Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker?”. Mellan 1988 och 1998 sjönk andelen som uppgav mycket eller ganska stort förtroende från 44 till 31 procent, men sedan ökade den till 41 procent 2002 (Holmberg & Oscarsson 2004, sid. 249).

När det gäller förtroendet för politiska institutioner undersöks de årligen inom ramen för SOM-undersökningarna vid Göteborgs universitet.³ Förtroendet för riksdagen och regeringen har undersökts sedan 1986. Då var balansmättet (andelen mycket eller ganska stort förtroende minus andelen mycket eller ganska litet förtroende) +33 för riksdagen och +36 för regeringen. Sedan dess har förtroendet varierat; i samband med valen har det ökat, mellan valen har det minskat, i form av en så kallad elektoral cykel. Den långsiktiga trenden har dock varit nedåtgående, men också här märks en förändring i samband med hösten 2001. Då ökade förtroendet för både regeringen och riksdagen trots att det inte var riksdagsval. I SOM-undersökningen 2003 var balansmättet +7 för riksdagen och +3 för regeringen. Samma år var balansmättet för kommunstyrelserna -15, för de politiska partierna -25, för Europaparlamentet och EU-kommissionen -38 (Holmberg & Weibull 2004, sid. 56).

Trenden har alltså varit ett långsiktigt sjunkande förtroende och en långsiktigt ökande misstro, men den trenden bröts mot slutet av 2001. Samma mönster återfinns i amerikanska undersökningar (Brewer, Aday & Gross 2003), och i båda fallen tycks trendbrotten åtminstone delvis hänga samman med terrorattackerna mot New York och Washington den 11 sep-

tember 2001. Dessa attacker bidrog både i USA och Sverige till en ökad uppslutning bakom, och förtroende för, respektive lands politiska ledare (jfr Holmberg & Weibull 2004).

Kriser och katastrofer kan med andra ord leda till ökat förtroende, men de kan också leda till motsatsen. Hur olika typer av kriser och katastrofer kan bidra till antingen ökat förtroende eller ökad misstro är oklart och ett område där vidare forskning skulle behövas. Troligen hänger det dock, åtminstone delvis, samman med i vilken utsträckning människor känner att de själva eller deras samhälle är hotade. När de uppfattar ett hot mot den egna säkerheten eller det egna landets säkerhet, då sluter man upp bakom de politiska ledarna. När kriserna eller katastroferna inte uppfattas påverka den egna eller landets säkerhet, då beror de eventuella förändringarna av förtroendet mer på hur man uppfattar att de politiska ledarna har hanterat katastrofen eller krisen i fråga.

I det sammanhanget har mediernas rapportering en mycket stor betydelse: Ju mer människor förlitar sig på information från medierna och journalistiken, desto större är mediernas potentiella makt. Det gäller både makten över dagordningen – hur viktiga människor anser att frågan är – och makten över hur människor uppfattar verkligheten och ansvarsfrågan (Iyengar & Kinder 1987; Iyengar 1991; Reese, Gandy &

3 SOM står för Samhälle-Opinion-Media.

Grant red. 2001; McCombs 2004; Strömbäck 2004). Medierna är inte allsmäktiga, men de är utan tvivel mäktiga.

Medierna har också makt att påverka människors åsikter om och förtroende för politiker. Det framgår av tidigare forskning, som bland annat har visat att när medierna gestaltar politik som om det handlar om spel, strategi och en kamp om makten – snarare än som sakfrågor – bidrar det direkt till att öka misstron mot politiker (Cappella & Jamieson 1997. Jfr Strömbäck 2001). Det mesta talar dessutom för att det är fråga om den för demokratin destruktiva formen av misstro, den generaliserade misstron.

Det mesta tyder också på att det är den generaliserade misstron som dominerar bland dem som misstror politiker. Studerar man sambandet mellan misstro mot politiker å ena sidan och politiskt intresse och politiska kunskaper å den andra, visar det nämligen att det framför allt är de politiskt mindre intresserade och mindre kunniga som hyser misstron. Med Sören Holmbergs och Henrik Oscarssons ord (2004, sid. 254): ”Politikermisstro återfinns [...] främst hos väljare utan intresse och engagemang i politiken. [...] Politikermisstron är störst bland okunniga väljare. Bland de mest politiskt kunniga är graden av politikermisstro som allra lägst.”

Svensk misstro mot medier och journalister

En relevant fråga är emellertid vilket förtroende svenskarna har för medierna och för journalistiken. Även om människor ofta inte har något alternativ till medierna när det gäller att skaffa information om sådant som händer och sker, exempelvis om flodvågskatastrofen och hur svenska politiker och myndigheter hanterade den, kan man anta att mediernas inflytande delvis hänger samman med i vilken utsträckning människor har förtroende för medierna och journalisterna.

Förtroende för medierna som institutioner har undersökts inom ramen för SOM-undersökningarna sedan 1986. Sedan dess har förtroendenivåerna varit förhållandevis stabila, men de senaste åren har trenden varit ett sjunkande förtroende för dagspressen som institution. År 1986 var balansmättet för radio/tv +46 och för dagspressen +8. År 2003 hade balansmåtten sjunkit till +35 respektive -11 (Holmberg & Weibull 2004, sid. 57). Man kan samtidigt notera att det är ett generellt fenomen att människor tenderar att ha större förtroende för tv än tidningar. Det gäller även i diktaturer, trots att tv i dessa är hårdare styrd än vad tidningarna är (Gunther & Mughan 2000, sid. 402–403). Formatet som sådant tycks med andra ord ha betydelse för människors medieförtroende.

Hur stort förtroendet för journalister är finns det mindre forskning om. I den så kallade Demokratibarometern 2002 uppgav 47 procent av medborgarna att de hade mycket eller ganska stort förtroende för journalister (Strömbäck 2004, sid. 145).⁴ Frågan har också undersökts i SOM-undersökningarna. Enligt SOM-undersökningen 2000 hade 40 procent mycket eller ganska stort förtroende för journalister i radio/tv, medan 31 procent hade mycket eller ganska stort förtroende för journalister i dagspress (Holmberg & Weibull 2001, sid. 42). På samma sätt som förtroendet för medieinstitutionerna sjunkit de senaste åren har det emellertid gjort det även för journalisterna. I 2003 års SOM-undersökning hade 26 respektive 15 procent mycket eller ganska stort förtroende för journalister i radio/tv respektive dagspress (Holmberg & Weibull 2004).

Intressant att notera är att journalisterna är ganska unika i det att förtroendet för dem som yrkesgrupp är lägre än förtroendet för deras institutioner. Medan människor har större förtroende för sjukvårdens personal än för sjukvården, eller för poliser jämfört med polisen, har människor alltså lägre förtroende för journalister än för dagspressen respektive radio/tv. Den enda grupp där samma mönster återfinns gäller rikspolitiker: förtroendet för dem är lägre än förtroendet för riksdagen (Holmberg & Weibull 2004, sid. 68–70).

Människor tenderar med andra ord att hysa misstro mot, eller begränsat förtroende för, såväl journalister och medieinstitutioner som för politiker och politiska institutioner. Faktum är dessutom att det finns ett visst samband däremellan: de som misstror politiker tenderar att också misstro journalister, och omvänt (Strömbäck 2001).

När det gäller myndigheter är det svårare att dra några säkra slutsatser. Dels finns det mindre forskning på området, dels finns det stora skillnader mellan olika myndigheter. Medan exempelvis 54 procent har mycket eller ganska stort förtroende för universitet/högskolor, 60 procent för sjukvården och 53 procent för polisen, har 44 procent mycket eller ganska stort förtroende för grundskolan och 47 procent för domstolarna (Holmberg & Weibull 2004, sid. 53). Myndighets-Sverige är omfattande, och något generellt myndighetsförtroende är därför svårt att uttala sig om.

Misstrons karaktär

Det mesta tyder på att den misstro som finns mot politiker är generaliserad och i hög grad cynisk: att misstron är starkast bland politiskt mindre intresserade, mindre kunniga och mindre engagerade talar för det. Även om förtroendet har ökat något under senare år är det också bräckligt; den långsiktigt negativa trenden visar att svenskarna

⁴ Demokratibarometern 2002 genomfördes av Demokratiinstitutet.

Figur 3. Karaktären av medborgarnas misstro mot politiker.

	Litar på politiker	Litar ej på politiker
Politiskt intresserade	Skeptisk tillit 30%	Skeptisk misstro 34%
Politiskt ointresserade	Auktoritetsbunden tillit 10%	Cynisk misstro 26%

generellt har ett avvaktande för att inte säga avståndstagande förhållningssätt till politiker.

Ett sätt att illustrera misstrons karaktär är att utgå från graden av politiskt intresse respektive graden av förtroende för politiker i allmänhet (jfr Strömbäck 2001, sid. 386). Skeptisk tillit anses utmärka dem som är politiskt intresserade och samtidigt litar på politiker; skeptisk misstro dem som är politiskt intresserade utan att lita på politiker. De som utmärks av att vara politiskt ointresserade samtidigt som de litar på politiker anses kännetecknas av auktoritetsbunden tillit, medan de som varken är politiskt intresserade eller litar på politiker kännetecknas av cynisk misstro. Resultatet av en sådan analys, baserad på Demokratibarometern 2002, visas av figur 3.

Det förtroende eller den misstro som människor ger uttryck för i olika mätningar av människors förtroendebedömningar bör generellt sett kunna karaktäriseras som öppna attityder av högre kvalitet: frågan om politiker och politiskt förtroende är väl etablerad på dagordningen, och frågorna mäter i första hand generella attityder snarare än specifika åsikter.

När frågorna handlar om specifika politiker, exempelvis Laila Freivalds eller Göran Persson, handlar det om öppna åsikter snarare än om generella attityder. Rimligen bör de även vara av högre kvalitet generellt sett, eftersom det handlar om etablerade och kända politiker. Samtidigt är förtroendebedömningarna av enskilda politiker sannolikt mer känsliga för tillfälliga trender, situationer och händelser, än förtroendebedömningarna av politiker generellt sett. Att partiledarnas popularitet hos svenska folket eller de egna sympatisörerna kan förändras förhållandevis mycket från ett år till ett annat, talar för det (Holmberg 2003, sid. 135–143).

Ju större och viktigare en situation eller händelse är, desto större är också sannolikheten att det sätt den hanteras på av politiker påverkar allmänhetens förtroende för dem. Flodvågskatastrofen var utan tvivel en händelse av sådan dignitet att det är rimligt att förvänta sig förändringar av människors förtroende för politiker, antingen generellt sett eller för specifika politiker. De första undersökningarna efter att flodvågskatastrofen inträffade indikerade också

ett sjunkande förtroende för framför allt Laila Freivalds och Göran Persson.

Om de resultaten kan bekräftas av den här undersökningen återstår att se. Som i alla andra sammanhang kan man emellertid inte bortse från att Sverige är en medialiserad demokrati: en demokrati i vilken hela samhällslivet och de politiska processerna ständigt genom-

syras av mediernas makt och mediernas urval, presentation, form, rytm, tempo och innehåll. Därmed går det inte att se frågan om människors förtroende för politiker och myndigheter fristående från medierna, vilket tidigare forskning som redan nämnts visar. I fokus för nästa kapitel står därför medierna.

Mediernas roller vid kriser

Det ofattbara tycks inträffa allt oftare. Påståenden om att Sverige nu aldrig mer blir sig likt har återkommit under de senaste decennierna. Mordet på statsminister Olof Palme 1986, det radioaktiva nedfallet från Tjernobyli samma år, Estonias förlisning 1994 och flodvågskatastrofen 2004 är alla händelser som har skakat om det svenska samhället. Hur inbördes olikartade dessa situationer än varit har de haft det gemensamt att ingen sade sig ha kunnat föreställa sig att något liknande skulle drabba Sverige.

Kring dessa dramatiska skeenden har redan mycket skrivits och analyserats, såväl i den nationella debatten som i samhällsforskningen. Här finns de övergripande frågorna om huruvida Sverige någonsin varit en idyll och skyddad plats i världen, om svenskarna haft en naiv och överdriven tilltro till att den goda samhällsutvecklingen alltid kan planeras och förutses eller om vi ansett oss ha kunnat utveckla en svensk modell för välfärd och trygghet med förmåga att stå oanfrätt i en värld där våld, osäkerhet och risker florerar.

Sveriges och svenskarnas möte med det våldsamma våldet eller de oförklar-

liga katastroferna har inte gått obemärkt förbi. Varje inträffad händelse har rest frågor om det politiska ansvaret, om rättsstaten fungerar och om berörda myndigheter gjort vad de kunnat för att förhindra att något liknande skulle ske. Det är ingen överdrift att hävda att dessa erfarenheter stundtals varit traumatiska för det svenska samhället. Politikers agerande har ifrågasatts, verksamheter har ställts till svars för myndigheters tillkortakommanden och allmänhetens förtroende för samhällseliga institutioner har påverkats av det inträffade.

Möjligen går det att tala om en bestående känsla av vanmakt i den svenska folksjelen, alltifrån den misslyckade jakten på Olof Palmes mördare med början en vinternatt 1986 fram till den havererade telefonväxeln på utrikesdepartementet på morgonen annandag jul 2004. Gång efter annan har det visat sig att det svenska samhällets beredskap och förmåga lämnat mycket i övrigt att önska vid dessa dramatiska tillfällen. Ingen har kunnat ställa saker och ting till rätta på det sätt som många, naivt eller inte, trodde var möjligt.

Samtidigt är det värt att påminna om att dessa händelser ägt rum under en tid då det svenska samhället genomgått betydande förändringar. Sverige är i dag mindre av en avskärmad nationalstat och mer en integrerad del av en turbulent omvärld. Gränser har suddats ut, EU-medlemskapet har förändrat de ekonomiska och politiska villkoren och internationellt har det kalla kriget och kommunismens kollaps följts av en global kamp mot terrorism och fundamentalism, och av etniska konflikter. På den nationella nivån har industrisamhället successivt ersatts av ett tjänste- och kunskapsbaserat samhälle, kollektiva lojaliteter avklingar och individuella värderingsmönster får större betydelse än tidigare.

Inom denna samhälleliga ram är det också viktigt att notera att massmediernas roll har förändrats. Det moderna svenska samhället kan beskrivas som en medierad demokrati. De flesta svenskar får sin bild av det som händer i samhället från medierna. Verklighetsbeskrivningar från press, radio, tv och Internet spelar i de flesta fall en större roll än personliga erfarenheter och personlig kommunikation. Ty mina egna och andras upplevelser bygger i allt högre grad på de medierade verklighetsbilderna och därför verkar medierna på flera nivåer i den samhälleliga opinionsbildningsprocessen. Världen vi lever i och landet vi verkar i tycks i första hand komma till oss genom tv-rutan, men också via tidningarna, radion och i ökande utsträckning Internet.

Därför är vår uppfattning om de kriser och katastrofer som drabbat Sverige i modern tid också i hög grad baserad på hur medierna fungerat vid dessa tillfällen: vilka bilder de gett av det aktuella skeendet och hur de förhållit sig till andra samhällsaktörer, inte minst inom det politiska systemet. Blott en handfull personer såg, mer eller mindre tydligt, Olof Palme skjutas i korsningen Tunnelgatan-Sveavägen på kvällen den 28 februari 1986. Nästan alla andra svenskar som i dag är i vuxen ålder kan däremot berätta var de själva befann sig när de hörde talas om händelsen. Antingen när de slog på radio eller slog upp tidningen eller fick höra det av någon annan som tagit del av nyheten i medierna.

Påpekandet att verkligheten är mediebaserad kan förstås förefalla trivial, men påverkar vår syn på dramatiska händelser på flera sätt. Dels gäller det de roller som medierna spelar i dessa situationer, dels gäller det den bild av händelserna som ges i medierna och de konsekvenser detta kan få för allmänhetens uppfattning om det som inträffat. Medierna är mer än en rak informationskanal till medborgarna. De är också för de flesta den helt dominerande offentlighet inom vilken den dramatiska händelsen kan diskuteras och analyseras (Nygren 2005; Nord & Strömback 2004).

Inte minst i det inledande skedet av en kris eller katastrof kan det sätt på vilket medierna – självständigt eller på grund av politiska aktörers strategiska

kommunikation – gestaltar händelse-skeendet spela en avgörande roll. Det gäller både för hur krisen och katastrofen uppfattas av allmänheten, och för den fortsatta mediebevakningen (Norris, Just & Kern 2003; jfr Dimitrova, Kaid, Williams & Trammell 2005). Att USA:s president George W. Bush nästan omedelbart efter terrorattackerna mot USA 2001 lyckades framställa det som en start på ett långdraget ”krig mot terrorismen” är ett exempel på hur den inledande gestaltningen av ett händelseskeende kan påverka såväl nyhetsförmedlingen som den allmänna opinionen och sakpolitiken (Entman 2004; Lehman 2005).

Medierna är sålunda platsen inte bara för information, utan också för propaganda, granskning, känslor, åsikter, värdegemenskap och samhörighet. En rad olika roller för medierna är därför tänkbara i samband med svåra samhällsliga störningar. Några är gemensamma med mer ”normala” förhållanden, medan andra mer tydligt kommer till uttryck i krissituationer. Vilken eller vilka av dessa roller som medierna har i samband med dramatiska händelser är viktigt att veta för att förstå hur människor kan komma att uppfatta och värdera dessa.

Mediernas centrala roller gör också att deras egna förhållningssätt till de dramatiska händelserna lätt blir en del av den totala samhällsdebatten. Eftersom så få var med och kan berätta om den dramatiska händelsen med egna ord blir mediernas egna roller och berättelser mer uppmärksammade och diskuterade. Inte sällan handlar det då om en allmän kritik av mediernas upp-

trädande: Borde alla medier ha namngett den som först häktades misstänkt för Palmemordet? Var det rätt att visa bilder på saknade efter Estonia på löpsedlarna? Hur kunde Anna Lindh på bår på väg in i ambulansen bli Årets Bild 2003? Var kvällstidningarnas reportage om ensamma barn i Khao Lak för närgångna?

Motsvarande debatt om mediernas sätt att rapportera om dramatiska händelser gäller granskningen av andra viktiga samhällsorgan och deras agerande: Påverkades DN:s bevakning av spänningarna efter Palmes mördare av att man hade en reporter som i hemlighet fanns integrerad med spaningsledningen? Varför ställdes inte Ingvar Carlsson och Carl Bildt riktigt till svars för sina löften om att bärga Estonia? Hur kunde Säpo komma så lätt undan kritik för att man inte kalkylerat med en hotbild mot Anna Lindh? Och varför kom all kritik mot regeringen efter flodvågskatastrofen att riktas mot utrikesdepartementet?

Frågorna om hur medierna rapporterade om dessa dramatiska situationer och om mediernas egna förhållningssätt till myndigheter och makthavare har därför blivit viktiga delar av debatten kring dessa händelser. Som tidigare påpekats är det rimligt att anta att nästan alla svenskar fått sin helhetsbild av dessa skeenden från medierna. Det är också troligt att denna mediebild spelat en väsentlig roll för hur vi har kommit att uppfatta händelserna och värdera dem i efterhand. De berättelser, känslor och åsikter som kommit till

uttryck i medierapporteringen, kanske inte minst under inledningsskedet, har därför sannolikt haft stor betydelse för hur det svenska samhället hanterat och bearbetat dessa omskakande upplevelser. Våra uppfattningar huruvida dessa händelser kunnat undvikas eller hanteras beror till inte oväsentlig del på hur dessa frågor blivit belysta och diskuterade i medierna. Mediernas roller i dessa processer kan därför vara avgörande för hur samhället uppfattar en kris eller katastrofs orsaker, innebörder och effekter, liksom för hur effektivt samhället förmår hantera de kriser som uppkommer.

Allt beror nu inte på medierna. Socioekonomiska, ideologiska, politiska och personliga faktorer spelar självfallet in i varierande grad för människors agerande vid dramatiska förändringar. Den som har en närmast obegränsad tillit till socialdemokratiska statsråds överlägsna problemlösningsförmåga är förmodligen opåverkad av massiv mediekritik av sådana politikernas agerande. Den som är bergfast republikan imponeras förmodligen föga av mediernas beskrivningar av kungens pånyttfödda statsmannaroll efter flodvågskatastrofen.

Aldrig så intensivt medietryck påverkar inte alla våra attityder, men det är rimligt att utgå från att medierna spelar en viktig roll i opinionsbildningsprocessens samspel mellan information och erfarenheter och därmed också för hur människor uppfattar dramatiska händelser. Opinioner består i de flesta fall av en kombination av tidigare erfarenheter och uppfattningar och nytillkommen information. Ju mindre övertygade för-

handsinställningar som finns i människors medvetande, desto större är utsikterna att den medierade informationen får betydelse för människors åsikter och värderingar (se kapitel 3; Zaller 1992).

Mot den bakgrunden kommer det här kapitlet att handla om mediernas faktiska och normativa roller i moderna demokratier i allmänhet, och vid kriser och katastrofer i synnerhet. I det ingår att analysera mediernas roller och makt över opinionsbildningen i samband med kriser och katastrofer.

Normativa och empiriska utgångspunkter

Det finns närmast oändligt många uppfattningar om hur medierna bör fungera i samhället; vad som bör vara deras viktigaste funktioner, hur relationen till den politiska makten bör se ut och hur mediesystemet bör vara organiserat för att bäst möta dessa krav (McQuail 2003; Petersson, Djerf-Pierre, Strömbeck & Weibull 2005). Sådana uppfattningar kan finnas på flera olika nivåer; som till exempel i en akademisk diskussion om ideala medienormer i olika samhällssystem, i en politisk debatt om hur lagar och grundlagar bör reglera mediernas verksamhet och ställning eller i en mer branschmässig diskussion om de av medierna antagna självreglerande systemen och deras funktionsätt. Det kan också finnas skäl att i en annan dimension skilja på teorier om hur mediestruktur och medieorganisation

bör se ut, och teorier om hur medierna praktiskt bör uppträda och vilket journalistiskt innehåll de bör ha för att svara mot de normativa funktionerna (Schudson 1995; Kovach & Rosenstiel 2001).

I det här kapitlet fokuseras emellertid på frågan om hur medierna bör fungera, hur de faktiskt fungerar och vad dessa olika perspektiv betyder för medierollerna i allmänhet, och i synnerhet i samband med samhällliga kriser. Värdet av normativa medieteorier kan förvisso diskuteras, men föreställningen om ideala medieroller har haft stor betydelse för mediasystemens utveckling. I synnerhet när det gäller mediernas roller vid kriser kan det också vara intressant att utgå från både normativa och empiriska perspektiv eftersom problematiken där ställs på sin spets: Hur borde medierna idealt fungera i de situationer där det samhällliga systemet utsätts för de allra största påfrestningarna? Hur har medierna faktiskt fungerat när sådana kriser verkligen inträffat i verkligheten?

I ett klassiskt arbete om normativ medieteorier från 1956, *Four Theories of the Press*, utgick författarna från en konstruktion av fyra ideala mediemodeller i världen: den liberala teorin, den sociala ansvarsteorin, den auktoritära teorin och den marxistiska teorin (Siebert, Peterson & Schramm 1956). Detta teoretiska perspektiv, som fått mycket stor historisk betydelse, fångade medieutvecklingen i olika delar av världen, men teoribyggets förtjänster var framför allt att det både beaktade den historiska utvecklingen av relationen

mellan medier och politik (från kontroll till oberoende) samt belyste mediernas grad av frihet från staten och deras samhällsfunktion (från fri konkurrens till monopol).

De mål för massmedierna som den första stora svenska pressutredningen formulerade och som riksdagen sedan fastställde har spelat stor roll för den fortsatta svenska mediedebatten (SOU 1975:79). Uppfattningen att medierna bör informera, granska, kommentera och debattera har stått stark i svensk mediesyn (jfr SOU 1995:37).

Målsättningarna för mediernas roll i det svenska samhället ska förstås ses i relief till de lagar och regler som finns för mediernas verksamhet (Pettersson, Djerf-Pierre, Strömbäck & Weibull 2005). Ytterst regleras dessa i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen, men även enskilda lagar som sekretesslagen spelar en stor roll som grundval för mediernas arbetsvillkor. Till dessa lagar kan läggas de avtal och regler som mediebranschen själv formulerat och som tar sikte på mediernas innehåll; till exempel de pressetiska reglerna. Ju mer detaljerad synen på medierna blir, desto större nyansskillnader i förhållande till de normativa utgångspunkterna. De senare kan ändå sägas utgöra en ram till den mer konkreta diskussionen om mediernas uppträdande och arbetssätt.

I ett nyligen publicerat arbete, som med tiden kan bli lika klassiskt som Sieberts och hans kollegers normativa verk, jämför medieforskarna Daniel C. Hallin och Paolo Mancini (2004) de

nationella mediasystemens verkliga funktionssätt och identifierar där tre olika typer av mediasystem grundat på deras karaktäristika och förhållande till det politiska systemet. Deras ansats är komparativ och utgår från huvudfrågan varför mediasystemen i olika länder ser ut som de gör. Deras beskrivning av mediasystemet tar således mindre sikte på hur det borde fungera än på hur det faktiskt fungerar.

Författarna urskiljer i denna jämförelse av länder i Europa och Nordamerika tre olika typmodeller av mediasystem. Sålunda skiljer de i sin analys mellan den polariserade pluralistiska modellen (södra Europa), den demokratiskt korporativistiska modellen (norra Europa) och den liberala modellen (USA och Storbritannien). Hallin och Mancini definierar det svenska mediasystemet (tillsammans med de övriga nordiska ländernas) som det kanske mest typiska exemplet på den demokratiskt korporativistiska modellen och pekar på några av dess viktigaste särdrag.

Enligt Hallin och Mancini utmärks ett sådant mediasystem av en hög grad av tidningsläsning, en partipress som gradvis ersatts av en politiskt mer neutral och kommersiell press, professionalisering och institutionaliserad självreglering, stark ställning för public service-medier och viss statlig inblandning när det gäller styrning av mediernas verksamhet, till exempel i form av presstödd (sid. 67). Denna typ av mediasystem skiljer sig från det sydeuropeiska där tidningsläsning och journalistisk

professionalisering är mindre utbredd och från det nordamerikanska där statlig intervention är mer sällsynt och graden av politisk parallellism är lägre (sid. 299).

Det är uppenbart att de normativa kraven, grundade på en kombination av liberal och social teori, ställer mycket höga krav på de svenska medierna. De ska informera om vad som är väsentligt för medborgare att veta, de ska kritiskt granska samhällets maktcentra och de ska vara en plats för offentlig debatt mellan olika åsikts- och kulturyttringar (SOU 1995:37). I den bästa av medievärldar samspelar således medierna ständigt med välinformerade, kunniga och engagerade medborgare som utnyttjar mediernas demokratiska potential till fullo.

Mot denna idealbild slår den mer empiriskt baserade medieteorin (demokratiskt korporativistiska modellen) fast att de svenska medierna i grund och botten har en stark ställning i samhället och i förhållande till sin publik. Men bilden av medierna kompliceras samtidigt i det empiriska perspektivet. Deras tidigare starka koppling till det politiska systemet har förvandlats till en roll med något mindre tydlig identitet. De står mer oberoende i förhållande till politik och stat, men i är i högre grad än tidigare delar av ett kommersiellt system med allt hårdare konkurrens om publiken och ökade krav på ekonomisk lönsamhet (Hallin & Mancini 2004, kapitel 6).

Den nya marknadslogiken kan tänkas inverka åtskilligt på förmågan att full-

göra de grundläggande medierollerna. Ty medier som tvingas ta stor hänsyn till att vara attraktiva för en stor publik kan också välja att avstå från ett pliktredovisande av allsidig information, en djupgående kritisk granskning eller en öppen och fri debatt, eftersom annat medieutbud uppfattas som mer angeläget och/eller spännande för publiken och därmed också gör medierna mer lönsamma och attraktiva som annonsbärare (Croteau & Hoynes 2001: 36 ff).

Till ett väsentligt förändringsdrag i det svenska mediasystemet hör också dess tilltagande marknadsorientering i samband med att nya aktörer tillkommit. Radio och tv har de senaste decennierna fått ett kraftigt ökat utbud av reklamfinansierade kanaler. I storstäderna har gratisutdelade tidningar blivit allvarliga utmaningar för traditionell dagspress. Samtidigt finns ett närmast obegränsat medieutbud alltid tillgängligt för de flesta via Internet. Systematiska studier på området saknas förvisso, men det är rimligt att tro att de flesta företrädare för dessa nya medier har en något annorlunda syn på de nya mediernas demokratiska roller. I vilken utsträckning olika medieroller verkar parallellt och i vilken riktning de even-

tuellt påverkar varandra är också en öppen fråga.

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras att frågan om vilken roll medierna bör spela i det svenska samhället är tämligen väl belyst i flera statliga medieutredningar, politiska programförklaringar och med stöd från medievetenskaplig teoribildning. För dessa normativa utgångspunkter finns också i stort en bred acceptans dokumenterad bland mediebranschens företrädare, beslutsfattare och bland allmänheten (Nord 2004; Strömbäck 2004; Ghersetti red. 2001). Den empiriska belysningen av hur det svenska mediasystemet faktiskt fungerar i relief till dessa ideal redovisas genom kontinuerlig medieforskning, mediegranskningar och mediedebatter, men här är enigheten mellan parterna betydligt mindre. Det räcker att påminna om högerpolitiker som klagar på att vänstervridna journalister vinklar sina nyheter och om vänsterpolitiker som hävdar att kapitalistiska medieägare utnyttjar medierna som en plattform för marknadsekonomisk propaganda.

De perspektiv som här har redovisats kan översiktligt beskrivas enligt nedan (figur 4).

Figur 4. *Perspektiv på medieroller för svenska medier*

Perspektiv	Modell	Roll
Normativt	Liberal/socialt ansvar	Informera, granska, bidra till debatt
Empiriskt	Demokratisk korporativism	Professionaliserad och partipolitiskt neutral journalistik inom ramen för ett allt mer kommersialiserat mediasystem

Korstryck vid kriser

Vad som här sagts om de svenska mediernas normativa och verkliga roller generellt gäller i stor utsträckning också medierollerna i samband med samhällsliga kriser av olika slag. Föreställningar om att medierna bör uppfylla vissa grundläggande roller är snarare än mer artikulera i situationer med svåra samhällsstörningar.

Om en viktig skillnad mellan journalistik vid kriser och annan journalistik generellt ska framhållas är det att den journalistik som är tillkommen i ett särskilt dramatiskt skeende i allmänhet också är mindre genomarbetad och mer uppskruvad. Överdrifter och förenklingar får lätt större utrymme när tidspressen är extrem och det är svårt att få grepp om vad som egentligen händer. I den allmänna förvirring som ofta präglar i vart fall de flesta akuta situationers första eller mer intensiva skeden är det inte ovanligt att nyhetsrapporteringen mer än vanligt förstärker det på ytan dramatiska och låter mer eller mindre välgrundade spekulationer ta över när bristen på ny information är uppenbar.

I ett pressat läge då något oväntat och dramatiskt hänt är det samtidigt extra betydelsefullt för demokratiska stater att mediernas grundläggande normativa funktioner så långt möjligt är garanterade (Keane 1992). För att motverka ryktesspridning, och i värsta fall panik, bör den information som medierna ger vara sann, relevant och trovärdig och bygga på ett gott journa-

listiskt arbete i fråga om källkritik och nyhetsvärdering (Kovach & Rosenstiel 2001; Nord & Strömbäck 2003).

För att undvika att den pågående krisen utnyttjas av makthavare i egna syften är det vidare nödvändigt med en oberoende och allsidig granskning av politisk maktutövning och myndigheters agerande i krissituationer. Slutligen finns det ett stort värde i att medierna vid ett krisläge anstränger sig till det yttersta för att lyfta fram olika perspektiv på händelsen och låta företrädare för olika grupper i samhället komma till tals och ge sin syn på det som har hänt. Ett undertryckande av opinionsyttringar i medierna kan i förlängningen leda till ökad politisk misstro och möjligen också till framväxten av rena konspirationsteorier.

Påståendet att medierollerna i ett normativt perspektiv framstår som än mer tydliga och angelägna vid kriser innebär nu inte att de är helt oproblematiska. Medier som arbetar helt efter de grundläggande idealen kan i en krissituation både av makthavare och medborgare uppfattas som hinder för samhällets bearbetning av vad som har hänt (Keane 1992). En iver att granska och leta efter syndabockar kan lätt upplevas som sensationslystet och cyniskt beteende medan nationen befinner sig i ett mer eller mindre chockartat tillstånd. Både makthavare och medborgare kan i sådana situationer uppfatta medier som mer av samhällsstörare än samhällsbärare.

För medierna gäller det i sådana lägen att försöka balansera mellan de professionella journalistiska idealen om

objektivitet och omgivningens förväntningar på att medierna ska ta ställning för grundläggande demokratiska eller säkerhetspolitiska värden som kan anses hotade i den uppkomna situationen. I tider av kriser är det, enligt den internationella medieforskningen, vanligt att medierna förväntas liera sig med dominerande uppfattningar och försöker bygga en värdegemenskap snarare än att avslöja och granska.

En central studie av relationen mellan medierapporteringen och opinionsläget inom den politiska eliten är medieforskaren Daniel Hallins (1986) granskning av de amerikanska mediernas bevakning av Vietnamkriget. Hallin noterade en väsentlig förändring i den amerikanska mediebevakningen av kriget från en mer hövvisk och följsam bevakning till en mer kritisk sådan i ett senare skede när det förekommer politisk opposition mot kriget i det egna landet.

Hallin återkommer i ett senare arbete till att det finns olika typer av konflikter i samhället och att mediernas förmåga att skildra dessa på ett rimligt sätt varierar. Samförstånd eller "legitima konflikter", för att låna Hallins egen term, är situationer där konflikten är lätt att skildra eftersom båda parter är etablerade. Detta till skillnad mot konflikter där någon part befinner sig utanför det etablerade politiska systemet (Hallin 1994: 53 f.).

Den amerikanska journalistiken efter terrorattackerna den 11 september 2001 har beskrivits som övergång från att skildra legitima konflikter i samhäl-

let till att bygga upp nationell patriotism och samförstånd, ungefär på samma sätt som efter mordet på president John F. Kennedy 1963 (Schudson 2002). Jämförande undersökningar av bevakningen i Irakkriget i olika länder visar också att mediernas bevakning tenderar att följa det egna landets hållning (Dimitrova & Strömbäck 2005; Ravi 2005; Lehman 2005). Men också mindre uppskakande händelser anses ha haft betydelse för en nationellt samlande politisk journalistik i USA. Ett konservativt samlande perspektiv var vanligt i de tre nationellt baserade tv-nätverken (ABC, CBS och NBC) efter Ronald Reagans tillträde som president 1980, och det inträffade också omedelbart efter Iraks ockupation av Kuwait i augusti 1990 då amerikanska trupper började sändas till regionen (Kellner 1992).

Det är därför uppenbart att medierna kan få problem att fullgöra sina vanligen allmänt accepterade roller i samband med en allvarlig störning i samhället. De värden som i stabilitet och lugn framstår som helt okontroversiella kan i ett pressat läge plötsligt ha väsentligt mindre stöd i samhälleliga institutioner och i den allmänna opinionen än hänsyn till nationell säkerhet, sammanhållning och konsensus.

Men medierollernas problematik vid kriser handlar inte bara om det kortstryck som kan skapas i mötet mellan traditionella och mer tillfälliga medieideal. Den berör också frågor om hur medierna faktiskt fungerar i dessa tillspetsade situationer och i vilken grad

detta agerande är i samklang med föreställningar om mediernas roll inom mediasystemet.

Den tidigare redovisade empiriska medieteorins antagande av ett demokratiskt korporativistiskt mediasystem i förändring – bort från politisk parallellism och i riktning mot neutralism och kommersialism – innebär också varierande förutsättningar för medierna att agera i samband med kriser. Hänsyn till vilket journalistiskt utbud som lockar en stor publik är inte oviktigt heller vid dessa situationer. Detta påverkar sannolikt de olika faserna i den journalistiska arbetsprocessen.

Nyhetsvärderingen vid kriser formas inte bara av faktorer som har att göra med nyhetens egenskaper, utan också med medierelaterade faktorer som timing, bildmässighet, format samt redaktionell beredskap och förekomsten av redaktionella rutiner (Nord & Strömbäck 2005). Det är därför i ett kommersiellt mediasystem inte bara journalistiskt professionella värderingar som är avgörande för den roll eller de roller medierna kommer att spela, utan också förekomsten av kommersiella ramar om vad som är ekonomiskt mest möjligt, eller mest fördelaktigt, att utföra. Därav följer att samhälleliga kriser kan ha olika nyhetsvärde och därför uppmärksammas i olika grad i medierna. Nyhetsvärderingar som medierna gör har till en del att göra med klassiska professionella kriterier kring substans och relevans, men inte helt och hållet. Därutöver tillkommer andra faktorer som mer har att göra

med hur väl kriser ”passar in” i mediernas nyhetsdramaturgi.

Schematiskt går det här att definiera både händelserelaterade och medierelaterade faktorer som kan påverka krisers nyhetsvärde (Nord & Strömbäck 2005). Till de *händelserelaterade* faktorerna hör vilken typ av kriser som kan uppfattas som en allvarlig samhällsstörning av medierna och därför anses ha ett stort nyhetsvärde. Sannolikheten för att sådana frågor ska bli stora nyheter ökar om de till exempel utgör verkliga avvikelser från det normala, om de berör många människor i det egna landet eller det egna närområdet och om de drivs av auktoritativa elitkällor i samhället (jfr Östgaard 1968; Hvitfelt 1985).

Vid sidan av de händelserelaterade faktorerna existerar också *medierelaterade* faktorer som kan påverka nyhetsvärdet. Givet en viss händelses faktiska relevans, viktighet och grad av avvikelse, kan händelsen också innehålla ytterligare dimensioner som gör den mer eller mindre värd att uppmärksammas i medierna. Några av dessa element handlar om medielogikens krav på dramaturgiskt berättande (Altheide & Snow 1979).

Finns det i de krissituationer som förmedlas starka inslag av konflikter, gärna mellan starka personligheter med olika egenskaper, är utsikterna att dessa får medialt utrymme större eftersom det underlättar det journalistiska berättandet (Ghersetti 2004). Av betydelse är också om en samhällsstörning kan visualiseras och förenklas bildmässigt så att frågan blir mer begriplig. Till det

kommer betydelsen av hur kostsam händelsen är att bevaka och rapportera om. Ju dyrare en möjlig nyhet är, desto mindre är sannolikheten att den ska bli en faktisk nyhet.

Formatet har också betydelse. Det ska finnas utrymme på tidningssidan eller i nyhetssändningen. Det innebär att nyheter som väljs ut ska passa i de sammanhang där de uppträder. Det ställer krav på längd och inriktning, men också på form och innehåll. Vidare kan frågan om en balans mellan olika nyheter i princip alltid sägas vara aktuell. En hel nyhetssändning i tv kan inte bara bestå av politiska nyheter, även om dessa dominerat den aktuella dagen. I nyhetsurvalet handlar det om att åstadkomma en lämplig blandning av nyheter om olika ämnen, mellan ”hårda” och ”mjuka” nyheter och mellan nyheter som kan intressera olika publikgrupper (Berkowitz 1997).

Till de medierelaterade och händelse-relaterade faktorerna kan man lägga de *politiskt relaterade faktorerna* i en given situation. Vad det då handlar om är hur aktiva politiska aktörer är i sina försök att definiera en given situation, dess orsaker, innebörd och möjliga konsekvenser. I ett läge där de politiska aktörerna aktivt verkar för att påverka mediernas gestaltningar av en situation minskar både mediernas behov av och utrymme för att själva styra gestaltningarna. Det gäller särskilt om den politiska eliten är enig eller om det finns redan etablerade opinioner som står i samklang med hur de politiska eliterna försöker gestalta situationen (Entman

2004). I ett läge där de politiska aktörerna är mindre aktiva i försöken att påverka medierna, samtidigt som det finns ett betydande medieutrymme för att bevaka en viss händelse, uppstår lätt ett vakuum. I sådana situationer ökar både mediernas behov av och frihet att själva välja gestaltningarna och hur vakuudet ska fyllas med innehåll. Detta finns det skäl att återkomma till.

Nyheter skapas således inte efter någon fullständigt enhetlig och allmän-giltig mall, utan nyhetsproduktionen formas i mer eller mindre egenartade kombinationer av kontroll och kaos, förutsägbarhet och överraskningar samt rutiner och avvikelser. Nyhetsvärdet påverkas också av enskilda, isolerade avgöranden i varje ögonblick: Vad är nytt just nu? Hur passar nyheten in i dagens övriga nyhetsflöde? Vilka nyheter följs upp av andra medier och presenteras som nyheter på nytt och vilken betydelse har det vilka medier som först kommer med nyheten? Hur länge uppfattas en viss nyhet som ”het” och när övergår den till att betraktas som alltför ”tjätig” för publiken? Finns det olika tröskelvärden för vad som konstituerar en god nyhet vid olika tidpunkter och tillfällen, och hur ser i så fall dessa trösklar ut? Det är knappast någon överdrift att påstå att det inom medieforskningen i stort finns betydligt större kunskaper om innehållet i medierna och hur detta innehåll tas emot av publiken jämfört med kunskaperna om hur nyheterna kommer till och hur samspelet mellan olika medier i denna process ser ut.

De medierelaterade faktorerna som diskuterats här bör nu inte främst förklaras av en medveten vilja till journalistisk ytlighet och förenkling. Bedömningar av olika händers nyhetsvärde handlar mer om att alla medier i ett allt mer kommersialiserat mediasystem också måste producera en journalistik som i någon mening är lönsam eller säljande. Det innebär att förmedla nyheter vilka medieföretagen själva bedömer att deras publik har ett stort intresse av. All journalistik utsätts för en sådan marknadsmässig prövning i dag (Nord & Strömbäck 2005; Strömbäck 2004).

Journalistiken är således aldrig någon spegelbild av de dramatiska samhälleliga skeenden som inträffar. I stället består den ofta av tämligen långt gångna bearbetningar och tolkningar av dessa skeenden där hänsyn inte bara tas till olika händers objektiva betydelse, utan också till deras upplevda nyhetsvärde, till medierelaterade faktorer och till det politiska systemets sätt att hantera och tolka de aktuella dramatiska skeendena. Nyhetsvärdet formas av kriterier som har att göra såväl med händers karaktär som faktorer som handlar om mediernas arbetssätt och relation till varandra och till centrala aktörsgrupper som medborgarna och de politiska aktörerna.

Inte sällan ställs därför teorierna om de faktiska medierollerna verkligen på sin spets vid dramatiska situationer. Mediernas roller är där dynamiska, men samtidigt komplexa. I ett mediasystem som det svenska finns den

välgrundade föreställningen om en professionell journalistik som ska fungera i ett allt mer kommersialiserat medielandskap. Utgångspunkten är att en sanningssökande och objektiv nyhetsförmedling kan upprätthållas och fungera väl också när det oväntade och dramatiska inträffar. Ett sådant antagande bygger på att en balans kan upprätthållas mellan professionella och ekonomiska bedömningar: att det är lönsamt att producera god journalistik, och att den som producerar journalistik med högst kvalitet kan också räkna med bäst ekonomisk avkastning.

Något mer komplicerat blir detta samband om journalistiska och ekonomiska krav inte harmoniserar med varandra. Om en journalistik av lägre kvalitet efterfrågas av en större publik och om sensationella och spektakulära berättelser får breda ut sig på bekostnad av allsidig och relevant nyhetsförmedling så finns en klar motsättning när det gäller mediernas roller. På samma sätt som det svenska mediasystemet gått från ett politiskt till ett professionellt paradigm, kan det nu sägas bli allt mer marknadsorienterat. I ett sådant system är inte kraven på att informera och granska dominerande, utan de får stå tillbaka för ekonomiska imperativ. Den största publiken får då de medier som berättar de mest sensationella berättelserna, avslöjar det mest privata skvallret eller framför de mest extrema kraven.

De vägval som följer av dessa rollkonflikter inom det existerande mediasystemet har sannolikt stor betydelse för det moderna samhällets opinions-

bildningsprocesser. Mediernas uppträdande och utgångspunkterna för deras rapportering är i den medialiserade demokratin av avgörande vikt för hur allmänheten uppfattar och värderar händelseförloppet. Det blir mot den bakgrunden intressant att fråga sig vem eller vilka som har möjlighet att påverka medierollerna vid kriser genom att till exempel erbjuda viss information. Det blir också intressant att fråga sig hur medierna själva väljer att förhålla sig till det ovan beskrivna korstryck som kan uppstå mellan olika krav på deras uppträdande. Slutligen finns det anledning att beakta de ställningstaganden som medierna själva gör gentemot sin publik. Visar medierna återhållsamhet eller ensidighet med hänsyn tagen till en allmän opinion eller ett nationellt samförståndsklimat, eller kanske av rent kommersiella skäl för att slå vakt om publiken? Eller det tvärtom så att ett marknadstryck med allt mer ömsesidigt beroende och konkurrensutsatta medier med en kommersiell logik leder till en mer sensationsinriktad rapportering?

Medieroller och journalistikvillkor

Mediernas uppträdande har inte bara att göra med vilka roller de spelar i ett visst skeende, utan också med hur möjligt det är för medierna att fullfölja dessa roller genom en konsekvent journalistik. När det gäller mediernas rapportering vid kriser kan konstateras

att förutsättningarna för att svara mot ideala krav inte alltid är de bästa. Snarare föreligger ofta hinder för att åstadkomma en sådan journalistisk rapportering och dessa hinder kan bero på både externa och interna faktorer.

Det hör till den opinionsmässiga normaliteten vid onormala händelser att den politiska makten försöker styra i en viss riktning. Det kan dock ske med olika styrka och beslutsamhet, allt ifrån tillfälliga krislagar om censur, förhandsgranskning och kontroll till mer indirekta styrformer som att utnyttja lojalitetsband och personliga kontaktytor för att understödja en viss typ av rapportering som mer bygger på mediernas egen självcensur.

Det finns också skäl att påminna om att mer traditionell propaganda i moderna demokratier kommit att ersättas av strategisk kommunikation och PR-insatser med avancerad teknologi. Sådana PR-insatser förekommer numera som ett naturligt inslag i all samhällskommunikation och innebär kontinuerliga försök att påverka medierapporteringen och styra den i en för avsändaren särskilt fördelaktig riktning. Det säger sig självt att ett sådant kommunikationsarbete kan ha särskilt stora utsikter till framgång i spända situationer där tillgången på fakta är begränsad och där de journalistiska arbetsförhållandena är svåra. De senaste decenniernas mest uppmärksammade krig – Irak 1991, Kosovo 1999, Afghanistan 2001 och Irak 2003 – är alla exempel på dramatiska händelser där medierna utsatts

Statsrådsberedningen håller pressträff på Rosenbad i Stockholm, med anledning av de jordbävningsdrabbade orterna i Sydostasien. Fr.v.: Christina Palm, UD, Jan E Nordlander, UD, Hans Dahlgren, UD, Lars Danielsson, Statsrådsberedningen, och Eva Walder-Brundin, UD.

FOTO: BERTIL ERICSON/PRESSENS BILD

för sofistikerade försök från den amerikanska militärens sida att styra informationsförmedlingen med såväl restriktioner som erbjudanden (Manheim 1994; Brown 2003a; Brandenburg 2003).

Därutöver finns interna faktorer inom medieorganisationen med betydelse för hur medierna uppträder vid en kris. Här finns anledning att särskilt understryka betydelsen av mediernas möjligheter till förberedelser och förekomsten av redaktionella rutiner. Jour-

nalistiska rutiner handlar om huruvida det föreligger en vana vid att bevaka en viss typ av händelser. Om journalister känner igen ett händelseförlopp från tidigare situationer, och kanske till och med har en plan för hur sådana händelser ska bevakas, blir förmodligen journalistiken mer framgångsrik när det gäller att allsidigt belysa olika perspektiv och granska de olika partsinlagor som förekommer. Om det däremot är en helt ny situation som journalister och redaktioner inte alls känner igen ökar risken för att journalistiken blir sämre, att falska rykten sprids eller att motsägelsefulla uppgifter inte kontrolleras.

Lika viktigt är att redaktionen har någon form av beredskap inför en händelse. Om en viktig och dramatisk händelse är möjlig att förutse kan redaktionerna i god tid ändra sina prio-

riteringar och omforma sina nyhetsorganisationer för att bättre svara mot den förväntade händelsens krav när det gäller en väl fungerande nyhetsrapportering. Experter kan kontaktas i förväg och det kan också av varandra oberoende nyhetskällor av betydelse för rapporteringen. När en viktig händelse inte alls går att förutse har journalisterna mer begränsade möjligheter att snabbt kontrollera fakta och partsinlagor.

En dramatisk händelse som inte kommer överraskande (till exempel ett förväntat krig eller oväder) och som medierna varit med om tidigare (som till exempel en flygolycka eller en tsunami i mindre skala) har förmodligen större utsikter att bevakas på ett mer rationellt och för samhället funktionellt sätt än helt nya dramatiska händelser. Förvisso är inga kriser exakt lika varandra, men när det gäller mediebevakningen av kriser finns anledning att anta att förmågan till god informationsförmedling både handlar om förekomsten av journalistiska rutiner och möjligheter till redaktionella förberedelser. Ju större möjligheter som finns att förlita sig på rutiner och vara förberedd, desto större är sannolikheten att kvaliteten i bevakningen av krisen blir god (Nord & Strömbäck 2003).

Sammanfattningsvis kan konstateras att medierna i dag befinner sig i ett högst konkurrensutsatt mediasystem där kommersiella imperativ råder. Därför formas rapporteringen också kring dramatiska händelser delvis av hur lönsam den kan vara och hur den förhåller sig till konkurrerande mediers rappor-

tering. Det innebär till exempel att det avvikande och överdrivet dramatiska, det personliga, det känslomässiga och det sensationella lätt tar överhanden i rapporteringen. Det behövs ingen större fantasi för att inse att en tidning som behöver sälja lösnummer eller en tv-kanal som behöver tittare för att locka annonsörer lätt kan producera en journalistik som till väsentliga delar utmanar ideala rolluppfattningar, självsanerande regelsystem och professionella redaktionella nyhetsbedömningar.

Vidare kan också noteras att mediernas centrala roll i informationsförmedlingen kring samhällseliga kriser också gör dem själva till huvudaktörer. Det hör därför till det normala att i dessa lägen utförligt diskutera mediebevakningens inriktning och omfattning och att i den allmänna debatten värdera medierna på liknande sätt som politiker och myndigheter värderas (Dimitrova, Kaid, Williams & Trammell; Dimitrova & Strömbäck 2005). Medierna blir vid dessa tillfällen både en arena och en aktör och denna dubbelroll komplicerar ytterligare diskussionen om mediernas sätt att fungera vid allvarliga samhällsstörningar. Mediernas information är central, men blir ibland så central att den upplevs som viktigare än själva händelsen.

I realiteten formas därför mediernas roller vid kriser i varierande grad av normativa medieföreställningar och en faktisk anpassning till den aktuella situationen där såväl politiskt tryck som allmänt opinionsklimat och marknadsorienteringen av mediasystemet

Figur 5. Perspektiv på några möjliga svenska medieroller vid kriser

Perspektiv	Modell	Roller	Kontrasterande krisroller
Normativt	Liberal/socialt ansvar	Informera, granska, bidra till debatt	Konsensus och samhörighet
Empiriskt	Demokratisk korporativism	Professionaliserad och partipolitiskt neutral journalistik inom ramen för ett allt mer kommers- ialiserat mediasystem	Sensationella avslöjanden och utpekande av skyldiga

kan spela in för att forma den roll som är möjlig för medierna att ha i dessa lägen. I samband med kriser finns därför sannolikt inte bara en spänning i perspektiv mellan medienormer och mediernas verkliga funktionssätt, utan i de flesta fall också en spänning inom varje perspektiv mellan normalitet och krissituation. Det kan ibland leda till helt nya medieroller delvis i konflikt med förhärskande föreställningar, där till exempel fri informationsförmedling ställs mot krav om nationell samling eller där professionella nyhetsvärderingskriterier helt får stå tillbaka för sensationalism och tabloidisering (se figur 5).

Mediernas makt och nyhetshålet vid dramatiska händelser

I den medierade demokratin blir också demokratins kriser i stor utsträckning medierade fenomen. Människors uppfattningar om vad som händer grundas nästan uteslutande på mediernas

beskrivningar av den dramatiska verkligheten. Allmänhetens bedömning av makthavares och myndigheters agerande är till inte oväsentlig del avhängig de bilder och bedömningar av detta agerande som medierna förmedlat. Det vill säga, medierna har makt, inte minst över opinionsbildningen.

Två teorier som handlar om detta är dagordningsteorin och gestaltningsteorin. Kärnan i *dagordningsteorin* är att medierna har en stor makt över vilka samhällsfrågor människor anser är viktiga (McCombs 2004). De frågor medierna rapporterar mycket om är också de frågor människor uppfattar som angelägna och viktiga. Med andra ord: den vikt medierna fäster vid olika frågor överförs till läsare, tittare och lyssnare.

Detta sker givetvis inte automatiskt; människor är inga tomma ark som väntar på att fyllas med innehåll. Men däremot visar en mängd undersökningar, främst utländska (Protess & McCombs red. 1991; Dearing & Rogers 1996; McCombs 2004; Weaver, McCombs & Shaw 2004) men också svenska (Asp

1986; Johansson 1998; Asp 2003) att det i regel finns ett mycket starkt samband mellan vad medierna rapporterar om och vad människor anser är viktiga frågor. Ju nyare en fråga är på dagordningen, ju större behov människor har av orientering i vad som händer, och ju mer avlägsna från människors egen vardag frågorna ligger, desto större betydelse har medierna. Rapporteringen kring flodvågskatastrofen i Sydostasien lever upp till samtliga dessa villkor.

Enligt *gestaltningsteorin* (framing theory) är dock mediernas makt mer omfattande än så, och den bygger på två grundläggande observationer. Den första är att nyheternas bild av verkligheten av nödvändighet alltid avviker från verkligheten. Att se nyheterna som en spegelbild av verkligheten är felaktigt och missvisande, i stället bör nyheterna ses som (re)konstruktioner av verkligheten (Tuchman 1978; Bennett 2003; Campbell 2004). Bara det faktum att verkligheten är obegränsad medan mediernas format är begränsade tvingar journalisterna och redaktionerna till en serie val, och de valen skapar de journalistiska (re)konstruktionerna av det nyheterna handlar om. Det handlar om val av ämne, av berättarperspektiv, av attribut, av källor, av vad som ska betraktas som fakta, och om val av ämne.

Den andra observationen är att det som ofta(st) har betydelse för människors bilder av verkligheten inte är verkligheten i sig, utan mediernas rapportering. Med andra ord: Genom att nyheterna gestaltar verkligheten på

specifika sätt påverkar de hur människor uppfattar den verklighet som nyheterna handlar om. Hur medierna rapporterar om något har stor betydelse för hur människor uppfattar det nyheterna handlar om. Medierna har en gestaltningsmakt, på samma sätt som de har en dagordningsmakt. För att citera medieforskarna Vincent Price, David Tewksbury och Elizabeth Powers (1997, sid. 483, 485):

Genom att aktivera vissa idéer, känslor och värderingar snarare än andra, uppmuntrar nyheterna vissa specifika sätt att tänka kring politiska fenomen, och genom detta leder nyheterna publiken till mer eller mindre förutsägbara slutsatser [...]. Gestaltningforskning hävdar att nyheterna, genom att framhäva vissa aspekter av ett problem snarare än andra, kan få människor att tänka på väldigt olika sätt när de funderar över frågor och bildar sig åsikter om dem.

Att medierna kan utöva en avsevärd gestaltningsmakt har visat sig i en mängd undersökningar, även om det finns en brist på svenska studier. Till exempel visar forskning att mediernas gestaltning av politik som spel, strategi och en kamp om makten direkt kan leda till ökad politisk misstro (Cappella & Jamieson 1997). Om medierna gestaltar den politiska debatten i termer av materialistiska eller etiska värderingar har likaledes visat sig ha betydelse för om människor gör materialistiska eller moraliska bedömningar av sakfrågorna (Shah, Domke & Wack-

man 2001). Om medierna använder sig av tematiska eller händelseorienterade gestaltningar har också visat sig ha betydelse för om människor lägger skulden för att problem finns och åtgärdas på individ- eller samhällsnivå (Iyengar 1991). Forskning visar också att det sätt som medierna fördelar skuld på, när det gäller politiska problem, starkt påverkar hur människor fördelar skuldbördan (Iyengar & Kinder 1987).

Att medierna kan utöva så pass stor makt, inte bara över vilka frågor människor tycker är viktiga utan också över hur människor uppfattar den verklighet nyheterna handlar om, gör att aktörer med intresse av att påverka opinionsbildningen måste ägna betydande kraft åt att påverka mediernas dagordningar och gestaltningar.

Vilka förutsättningar de har att lyckas med sin påverkan av mediernas dagordningar och gestaltningar beror på en lång rad faktorer, relaterade till bland annat det politiska systemet, till hur enig den politiska eliten är, det rådande opinionsklimatet och hur dessa faktorer samspelar med de tidigare diskuterade medierelaterade och händelserelaterade faktorerna (jfr Hallin 1986; Norris, Just & Kern red. 2003; Entman 2004; Hallin & Mancini 2004; Lehman 2005).

Av stor vikt är också hur stort det så kallade ”nyhetshålet” är. Med nyhetshål avses det totala utrymme som finns antingen för nyhetsrapporteringen generellt sett, eller för bevakningen av en given fråga.

Under de senaste decennierna har det totala nyhetshålet ökat dramatiskt, som en följd av bland annat tillkomsten av Internet, avregleringen av radio och tv, tillkomsten av en rad nya tv-kanaler, och att befintliga kanaler har utökat sin sändningstid. Ett allt större medieutrymme behöver sålunda fyllas med innehåll, såväl nationellt som internationellt (Kovach & Rosenstiel 1999; Djerf-Pierre & Weibull 2001; Campbell 2004) Samtidigt har konkurrensen om människors uppmärksamhet ökat, och det i kombination med bristande redaktionella resurser har troligen ökat möjligheterna för medieexterna aktörer att påverka mediernas dagordningar.

När en stor och dramatisk händelse, kris eller katastrof inträffar är det naturligt för medierna att fokusera extra mycket på just den. Det upplevda publikintresset, konkurrensen om människors uppmärksamhet och behovet av framgång i konkurrensen om människors uppmärksamhet för att nå framgång i konkurrensen om annonsörer, är några orsaker till detta (Ghersetti 2004; Ghersetti 2000). I den typen av fall är kampen om dagordningen och det totala nyhetshålet mindre intressant. Dagordningen är redan given, och i stället för det totala nyhetshålet blir det nyhetshål som avsatts för att rapportera om just den aktuella händelsen, krisen eller katastrofen centralt. Ju mer dramatisk händelsen är, och ju större medierna bedömer att publikintresset är, desto större nyhetsutrymme avsätts åt händelsen.

Nyhetshållet måste emellertid fyllas, och i den här typen av händelseskeenden är det kampen om gestaltningarna som är central (jfr Graber 2003; Brown 2003b Entman 2004). Om politiska aktörer är aktiva i sina försök att påverka hur medierna bevakar och gestaltar en händelse har de förhållandevis goda förutsättningar att vara framgångsrika, just därför att nyhetshålet är stort och därför att medierna har behov av utspel, uttalanden och uttolkningar. Det är också naturligt för medierna att vända sig till de samhällsliga auktoriteterna när dramatiska händelser inträffar. Om de politiska aktörerna däremot är passiva, eller om händelseförloppet är långsamt samtidigt som det fortfarande upplevs som om det finns en stor efterfrågan på nyheter om händelsen i fråga, uppstår väldigt lätt ett vakuum. Och som alla vakuum måste det fyllas med någonting.

När ett vakuum inträffar på grund av ett stort nyhetshål och därför att politiska aktörer är förhållandevis passiva ökar både mediernas frihet och deras behov av att själva fylla det med innehåll och gestaltningar. Därmed

ökar mediernas makt över det egna innehållet och de egna gestaltningarna, och i förlängningen över opinionsbildningen. I sådana situationer tenderar samtidigt journalistiken att bli mer spekulativ och självständigt tolkande (Kovach & Rosenstiel 1999), samtidigt som utrymmet för en journalistik som granskar de politiska aktörerna åtminstone teoretiskt sett också ökar.

Resonemanget kan sammanfattas i en figur som bygger på vilken efterfrågan medierna har på nyheter, utspel, uttalanden och uppföljningar – det vill säga nyhetshålets relativa storlek – och vilket utbud politiska aktörer har, i form av aktiva försök att påverka medierapporteringen kring och gestaltningarna av en given händelse eller ett givet händelseförlopp. Figuren syftar på rapporteringen kring en given fråga, där dagordningen i huvudsak är given, och handlar primärt om makten över gestaltningarna.

De fyra situationer som rymms i figuren är idealtypiska situationer; i verkligheten är det svårt att reducera mångfalden till enbart fyra möjliga utfall. Analytiskt visar den ändå att mediernas

Figur 6. Makten över mediernas gestaltningar av ett givet händelseförlopp: fyra idealtypiska situationer.

Mediernas efterfrågan		
Källornas utbud	Litet nyhetshål	Stort nyhetshål
Litet utbud av politiska påverkansförsök	Begränsad nyhetsrapportering – mediestyrda gestaltningar	Omfattande nyhetsrapportering – mediestyrda gestaltningar
Stort utbud av politiska påverkansförsök	Begränsad nyhetsrapportering – politikstyrda gestaltningar	Omfattande nyhetsrapportering – blandad makt över gestaltningarna

makt över gestaltningarna kan förväntas variera betydligt:

Mediernas makt över gestaltningarna kan förväntas vara minst när det finns ett stort utbud av politiska påverkansförsök, kampen om gestaltningarna kan förväntas vara hårdast när det finns ett stort nyhetshål och ett stort utbud av politiska påverkansförsök, och mediernas självständiga makt över gestaltningarna kan förväntas vara störst när nyhetshålet är stort, samtidigt som utbudet av politiska påverkansförsök är begränsat. Preliminärt tyder mycket på att det var just den sistnämnda situationen som rådde i Sverige i samband med flodvågskatastrofen.

Därför handlar frågan om mediernas bevakning av kriser och katastrofer, och vad denna får för samhälleliga konsekvenser, om överväganden som beror både på medierna själva, händelserna i sig själva, opinionsklimatet och på andra mäktiga aktörer i samhället. Samtidigt finns det alltid en konflikt mellan ideal och verklighet. Just kris-

och katastrofsituationer kan dessutom leda till spänningar mellan normalitetens och ytterlighetens ideal och verklighet. Det finns ingen förutbestämd lag om vilka medieroller som aktualiseras i samband med kriser och katastrofer, men hur medierna bevakar och rapporterar om kriser och katastrofer kan få mycket stor betydelse för den samhälleliga opinionsbildningen, människors verklighetsuppfattningar och för förtroendet för såväl medierna själva som för myndigheter och politiska aktörer och institutioner. Det gäller både kriser och katastrofer som direkt orsakas av människors mer eller mindre målmedvetna handlande, exempelvis terrorattackerna mot USA eller kriget i Irak, och naturkatastrofer som flodvågskatastrofen den 26 december 2004.

Mot den bakgrunden kommer nästa kapitel ge översiktlig beskrivning av händelseförloppet så som det utspelade sig i Sveriges största morgontidning under de två första veckorna.

Händelseutvecklingen

dag för dag – exemplet

Dagens Nyheter

Tidigt söndag morgon välldde en serie jättevågor in över kusterna i Sydostasien och de första nyheterna når Sverige tidigt under annandagens morgon. I radio, tv och på Internet och text-tv kom rapporteringen i gång omgående, medan morgontidningarnas rapportering började först på måndagen den 27 december.

Rapporteringen var intensiv redan från första början, som alltid när stora dramatiska händelser, kriser eller katastrofer inträffar. För de flesta fungerade medierna också som den huvudsakliga källan till information om flodvågskatastrofen. Det finns därför skäl att göra en översikt av vad rapporteringen handlade om och vad som var huvudteman i nyhetsförmedlingen under de två första veckorna. Det som följer är dock ingen innehållsanalys, utan texten syftar till att ge en översiktlig bild av händelseförloppet under de två första veckorna. Genomgången baserar sig på nyhetsrapporteringen i Dagens Nyheter. Lördagen den första januari och torsdagen den sjuette januari utkom Dagens Nyheter inte med någon tidning.

Måndag den 27 december 2004

På tidningens förstasida den 27 december finns en stor bild från Phuket i Thailand som vittnar om den enorma förödelsen. I den tillhörande texten beskrivs de jättelika vågorna som välldde in över kusterna i Indien, Sri Lanka, Maldiverna, Indonesien och Thailand. Man uppskattar de omkomna till minst 10 000, och Sri Lanka anses allra hårdast drabbat. Det berättas också att mellan 20 000 och 30 000 svenskar befinner sig i området.

Kaos och inferno är ord som används för att beskriva situationen. Man har inte ännu fått grepp om katastrofens omfattning, inte minst vad det gäller antalet omkomna. Svenskar på plats berättar om situationen och förödelsen. Svenska offer för vågen riktar kritik mot svenska resebyråer som inte tar kontakt med sina resenärer. Man talar också vagt om antalet döda och saknade svenskar. Här uttalar sig en svensk turist om att hon sett en omkommen svensk och hon uppger att fler skadade svenskar finns på ett sjuk-

hus i Phuket. Lottie Knutson, informationschef på Fritidsresor, uppmuntrar människor som befinner sig i katastrofområdena att ta kontakt med sina anhöriga i Sverige. Det är nu resestopp till Phuket och mycket oklart när flygningarna startar igen. I tidningen finns en liten ruta med information om vart man som turist i de drabbade områdena kan vända sig. Här finns en adress till den tillfälligt inrättade ambassaden i Phuket och telefonnummer till de svenska ambassaderna i de drabbade länderna. Man berättar också att Räddningsverket inom det närmaste dygnet ska skicka två kommunikationsexperter till Sri Lanka.

Tisdag den 28 december

Flera tusen svenskar saknas fortfarande och anhöriga till människor som befinner sig i katastrofområdena kritiserar UD då man har svårt att komma fram via telefon. UD uppger att man under måndagen tidvis fick in 90 samtal per sekund. Göran Persson uttalar sig om flodvågskatastrofen och säger att antalet döda hittills är ett tiotal, men att siffran förväntas stiga. De svenska resebolagen berättar om sitt arbete med att pricka av sina resenärer och med evakueringen till Sverige. Den totala dödssiffran rapporteras vara minst 25 000 människor och Sri Lanka uppges vara hårdast drabbat med över 12 000 döda. Den totala dödssiffran förväntas dock stiga. Ödeläggelsen i delar av Sri Lanka upp-

ges vara total. Oroliga uppmuntras att i första hand kontakta sina anhöriga på mobiltelefonen. Telefonnummer till UD och de svenska resebyråerna anges.

Journalister från tidningen finns nu på plats i Thailand. Ett tema i denna dags rapportering är den otroligt omfattande materiella förödelsen. Turisthotellen ligger i spillror och stränderna är fyllda med bråte. Ett svenskt ögonvittne berättar om svenskparadiset som nu mest liknar en kåkstad. Denne turist vittnar även om att han sett minst 30 döda på stranden vid sitt hotell. Besvikelse över hur de svenska myndigheterna och ambassaden i Thailand agerat uttrycks då ingen konkret hjälp erbjudits utan bara tips om ställen att vända sig till.

Det första planet med Thailandsresenärer anländer under måndagen till Arlanda och de hemvändande resenärerna vittnar om chockartade upplevelser. Malariavarning utfärdas också och svenska biståndsorganisationer ställer upp med pengar för katastrofhjälp.

Ett ämne som diskuteras är hur den förlorade turismen kommer att påverka Asien. Turistflykten som förväntas följa efter flodvågskatastrofen sätts i relation till vikten av återuppbyggnad av landet.

Onsdag den 29 december

Onsdagens rapportering vittnar om flodvågskatastrofens enorma omfattning och förödelse. Journalister på plats berättar om död, förruttnelse och bråte.

Det mest framträdande är alla omkomna som man inte hinner ta hand om. Man skriver exempelvis att döda fortfarande sköljs in från havet.

Berättelser och ögonvittnesrapporter fyller sidorna i tidningen. Från Khao Lak finns en stor bild på ett tempel där man radat upp döda människor utanför. Journalister på plats berättar om stank, förruttelse och förödelse. Människor söker efter sina anhöriga på stränder och på sjukhus. Sjukhusen rapporteras vara överfulla och patienterna får inte den behandling de behöver. Kaos och förtvivlan råder bland de svenska turister som finns i Phuket. Många riktar kritik mot Sveriges regering och anser att man inte insett vidden av det som hänt, att samordningen är dålig och att volontärer gör det jobb som regeringen borde göra. Dock strömmar det frivilliga hjälparbetare till Phuket.

På en presskonferens under tisdagen bekräftar regeringen att sex döda svenskar hittills identifierats, men att denna siffra kommer att stiga. Regeringen bemöter också kritiken rörande UD:s telefonproblem och de försenade flygplanen för hemtransport av svenskar i Thailand. Regeringen lovar att inom en vecka få hem alla svenskar som så vill. Ombord på de extrainsatta planen på väg mot Thailand, tillsammans med en styrka från Räddningsverket, finns utrikesminister Laila Freivalds och Räddningsverkets generaldirektör Christina Salomonsson. Ett callcenter finns nu i Kalix som tar emot samtal från anhöriga. Enligt reseföretagen finns det fort-

farande 1 600 svenskar i Thailand som man inte fått kontakt med.

Som i de föregående dagarnas rapportering summeras läget i de drabbade länderna. Siffrorna är ännu mycket osäkra och man räknar med att antalet döda kommer att stiga. På Sri Lanka är förödelsen stor. 40 svenskar saknas fortfarande där. DN har pratat med några Sri Lanka-resenärer som säger sig vara missnöjda med de svenska resebyråernas agerande på plats.

På S:t Görans sjukhus har man mobiliserat en krisgrupp för att kunna ta emot de drabbade som kommer från Sydostasien. Räddningsverket skickar en specialstyrka till Phuket, bestående av sjukvårdspersonal, präster, diakoner, informationsexperter och personal från Röda Korset och Rädda Barnen. Läkare utan gränser skickar ett team till Acehprovinsen på nordvästra Sumatra. I anslutning till dessa artiklar finns en liten ruta med olika biståndsorganisationer listade.

Den ruta med information om vart man som anhörig kan vända sig kompletteras i dag med en artikel om oroliga anhöriga och deras försök att få kontakt med sina saknade. Besvikelse inför UD hörs men även förtroende för Fritidsresors informationschef uttalas. Sex barn rapporteras ha kommit hem till Sverige utan föräldrar.

Ett ämne som diskuteras är att den fattiga delen av världen drabbas hårdare av naturkatastrofer än den rika världen, eftersom den rika delen har råd att skydda sig. Den allt mer globaliserade världen kräver en globaliserad bered-

skap. Ledarskribenten Barbro Hedvall skriver en ledarartikel om Sveriges svaga krisberedskap. Anders Milton och Christer Zettergren, ordförande respektive generalsekreterare för svenska Röda Korset, skriver i en debattartikel att svenska myndigheter måste ha en större krisberedskap och att rätt förberedelser kan lindra katastrofer.

Torsdag den 30 december 2004

Laila Freivalds är på plats i Thailand. Utrikesministern möter drabbade svenskar på ett sjukhus i Phuket och uppges vara mycket tagen av situationen. Freivalds träffar även den svenska pressen på plats i Phuket och får många kritiska frågor om UD:s agerande. Kritiken handlar till stor del om att UD agerat för sent. Flera personer uttalar sig om att inga svenska hjälpinsatser funnits på plats. Man säger att volontärerna och thailändarna har gjort en mycket bra insats, men att den svenska närvaron varit för dålig. Många svenskar har återvänt till Sverige från de drabbade områdena, men det kvarstår problem med att få hem alla. Många skadade människor väntar på flygplatsen i Phuket på att få åka hem.

Ett tema är familjers sökande efter sina anhöriga. Drabbade svenskar berättar om sökandet efter överlevande. Genomgående är de intervjuade missnöjda med regeringens och UD:s insatser. Antalet saknade svenskar sägs vara fler än de 1 500 som tidigare uppgivits

och de olika resebyråerna meddelar att de inte fått kontakt med alla sina resenärer.

Nytt för denna dag är att man publicerar namn och bilder på saknade svenskar som efterlyses av anhöriga i Sverige. Telefonnummer till dessa anhöriga finns utsatta. Det finns även en uppmaning att anhöriga kan skicka in uppgifter och bilder på saknade för publicering.

Ett annat område som behandlas i torsdagens tidning är varför inte ambulansflyg kommit i väg tidigare och varför Sverige inte bitt andra länder om hjälp med hemtransporter. Man skriver också att myndigheter i Norge, Danmark och Finland fått kritik för sitt agerande. Beredskapen på de svenska sjukhusen är klar för att ta emot anländande från katastrofområdena. De svårt skadade som kommer hem kan behöva isoleras för att minska risken för smittspridning. En svensk smittskyddsexpert menar att rädslan för epidemier är överdriven och att naturkatastrofer sällan utlöser epidemier.

Dödssiffran är nu uppe i 100 000 människor och indonesiska Acehprovinsen är hårdast drabbad. Hälften av den isolerade Acehprovinsen sägs vara förintad. Svenskars öden kablas ut över hela världen tack vare den snabba kommunikation som är karaktäristisk för vår tid.

Sjukvårdsteam väntar på Thailandsresenärer på Arlanda, men det finns bara fem läkare som ska räcka till omkring 1 000 drabbade. Det finns inga uppgifter om hur många ensamma

barn som kommer med flygplanen, men om inga anhöriga möter ska de tas om hand av särskild personal från socialtjänsten. En psykolog intervjuas om hur man handskas med barn i kris, och menar att det är viktigt att barnen omges med människor som de känner och är trygga med.

I en liten notis kan man läsa att kungen uttryckt sitt djupa deltagande. Det diskuteras också att flodvågskatastrofen inte är ett svenskt nationalstatligt problem utan att det i den globaliserade värld vi lever i behövs internationell samverkan. Fokus bör inte ligga på vilket lands myndigheter som reagerar snabbast, utan varför vi betraktar katastrofer som nationella angelägenheter. Ann-Louise Eksborg, generaldirektör för Krisberedskapsmyndigheten (KBM), skriver bland annat en debattartikel om lärdomar ansvariga aktörer bör ta med sig inför framtida kriser. Hon menar att det är tydligt att många misstag har begåtts och lyfter fram att även KBM har begått misstag i denna kris. Sammanfattningsvis påtalar Ann-Louise Eksborg behovet av större samverkan, både nationellt och internationellt, och en mer aktiv medverkan från regeringen och regeringskansliet i arbetet med att utveckla krisberedskapen i samhället.

Fredag den 31 december 2004

Bilderna på döda människor och vittnesmålen om det totala kaoset fortsätter att komma från Thailand. I ett reportage från ett tempel i Khao Lak

varnas anhöriga för att komma dit och söka efter sina döda. En bild från templet visar rader med döda människor, vissa svepta och vissa liggande helt öppet i värmen. Det cirkulerar även rykten om att västerländska kroppar har bränts till följd av epidemirisken.

Vid torsdagens presskonferens uttalar sig Göran Persson om att 44 svenska dödsoffer i Thailand har identifierats, men att siffran kommer att stiga. Persson avvisar även den kritik som riktats mot regeringens agerande i katastrofen med att den är naturlig i den här typen av krissituationer. Persson säger också att man ska analysera och diskutera i efterhand huruvida man kunde ha gjort saker ännu snabbare och ännu bättre. Här tas även Laila Freivalds teaterbesök upp. Freivalds, som befinner sig i Thailand, meddelar att hon var nåbar under teaterbesöket. Persson uttrycker sitt fulla förtroende och stöd för Freivalds. De plan som UD beställt av SAS för att flyga hem människor från Thailand har återvänt till Arlanda, halvtomma. En person på UD:s presstjänst menar att det inte fanns mer än 25 personer som ville åka med planen hem.

Försöken att kartlägga saknade svenskar fortsätter. UD gör ett massutskick av sms och uppmuntrar svenskar i de drabbade områdena att höra av sig. Man diskuterar också de olika listor över saknade som finns. Resebolagen uttrycker en önskan om att få jämföra sina listor med UD:s men UD har inte nappat på förslaget. Man redogör också för hur många resenärer resebolagen

inte har fått kontakt med. Denna siffra är högre än den som UD uppger. Ett stort antal vårdplatser är iordningställda men man vet inte hur många skadade som kommer att anlända.

TVå svenska ambulansflyg landar under fredagen i Phuket. Läkare har flugits ner i förväg för att göra en bedömning av vilka som i första hand ska skickas hem. Krisberedskapen är stor i Sveriges kommuner. Socialtjänsten och frivilligorganisationer spelar viktiga roller. Svenska skolor förbereder sig på en svår terminsstart. De svenskar som vill stanna kvar i Thailand för att leta efter sina anhöriga ska få svensk hjälp, både nu och senare. Laila Freivalds tillbakavisar ett påstående om att man vill tvinga människor att åka hem.

Antalet dödsoffer uppges nu vara uppe i 120 000 och förväntas fortfarande stiga. I Indonesien uppskattar man att 80 000 människor mist sina liv. Ett falsklarm om nya vågor utlöste panik i många av de hårdast drabbade länderna. Urbefolkningarna på Andamanerna och Nikobarena har drabbats hårt av flodvågorna, men inte utplånats som tidigare befarats.

En helsida ägnas åt anhörigas efterlysningar av saknade efter flodvågorna. Bilder, namn och plats där de troligtvis befann sig när vågen kom står utskrivet. Det finns även telefonnummer till anhöriga. Den dagligen återkommande rutan med information om vart man som anhörig kan vända sig finns kvar. I första hand uppmuntras anhöriga att själva försöka nå sina saknade. Telefonnummer till ambassaderna, researrang-

örerna och UD finns utsatta. Det finns även ett telefonnummer till Röda Korset, dit UD hänvisar anhöriga i behov av psykologiskt stöd.

Dagens Nyheters chef för politikredaktionen, Henrik Brors, skriver om den svenska krisberedskapen och är mycket kritisk. Han menar att man måste söka ansvaret för den försenade katastrofinsatsen på högsta politiska nivå men också hos det Brors kallar för "Organisationen Sverige", där ingen vågar ta ansvaret när det väl gäller. Kritiken mot de svenska myndigheterna och ansvariga politiker är hård och Brors säger att makten till stor del utgår enbart från Göran Persson.

Många väljer att inte skjuta nyårsraketer på grund av flodvågskatastrofen. I stället hedras offren i fackeltåg eller genom att man skänker pengar till hjälpinsatser. På nyårsdagen kommer det offentliga Sverige att flagga på halv stång och allmänheten uppmanas att göra detsamma.

Söndag den 2 januari 2005

Många svenskar är nu hemma i Sverige och kan berätta om vad de upplevt i katastrofområdena. Många flyg med skadade och skakade människor anlände till Sverige under nyårsdagen. Minst 20 ensamma barn uppges ha funnits med på dessa plan. Skadade har förts till olika sjukhus, men det finns inga uppgifter om hur många skadade som totalt kan väntas.

Hannes Bergström klarade sig i det närmaste oskadd undan vågorna. Här tillsammans med sin pappa Marko Kärkkäinen på Östra sjukhuset i Göteborg 6 januari 2005. FOTO: ÅKE THIM/PRESSENS BILD

Sökandet efter och identifieringen av saknade fortsätter. Svenska id-experter på plats i Thailand ställer sig positiva till att alla påträffade döda kommer att kunna identifieras. Det kommer att ta tid men genom systematiskt arbete tror man att det kommer att lyckas. Anhöriga i Thailand börjar nu att förlora hoppet om att hitta sina saknade anhöriga vid liv. Det nästan veckolånga sökandet efter överlevande börjar att ta slut.

Från nyårsaftonens presskonferens rapporteras att antalet saknade svenskar, 3 559 personer, kan vara på väg att justeras nedåt. När man börjat ringa

till människor på listan över saknade har det visat sig att många av dem redan var hemma. Man säger också att identifieringen av omkomna kommer att ta upp till ett år men att alla identifierade kommer att tas hem till Sverige. En webbsida har inrättats av frivilliga i Phuket för dem som letar efter försvunna anhöriga.

Nyårsdagen var utlyst till allmän sorgedag i Sverige och många svenskar visade sitt deltagande genom kyrkbesök, tända ljus, pengabidrag och flaggor på halv stång.

Vad gäller konsekvenserna i de drabbade områdena berättas att stora delar av den indonesiska staden Banda Aceh är raderade. Den totala döds-siffran uppges här vara uppe i 124 000 människor. Det rapporteras om en översvämning i Sri Lanka som förhin-

drar hjälp och att efterskalv skapade panik i Acehprovinsen.

Som en kontrast till de mörka nyheterna berättas om Hannes Bergström, ett år och åtta månader, som mirakulöst nog klarade sig i det närmaste oskadd undan vågorna. Hannes återförenades med sin far efter två dagars splittring.

Sverker Sörlin, professor i miljöhistoria, skriver om olika historiska naturkatastrofer. Han menar att världen över tid har drabbats hårt, men att Sverige i stor utsträckning varit förskonat. Sörlin diskuterar också att det är i demokratiska samhällen som vi ställer krav på krisberedskap, säkerhet och rättvis och lika behandling av alla. Det enda vi, enligt Sörlin, kan göra när vi hämtat oss från denna katastrof är därför att bygga fungerande samhällen för att minska riskerna för framtida katastrofer.

Måndag den 3 januari 2005

Siffran på saknade svenskar har justerats ner till 2 915. Siffran kommer från UD, som säger att man inte kommer att publicera några listor över saknade. Publicerandet eller ickepublicerandet av namnlistor diskuteras utförligt. Listorna beskrivs som mycket ofullständiga och UD lämnar över sitt material till polisen för att ytterligare dubbelkolla och verifiera. Charterbolagen uppges fortfarande sakna 550 resenärer.

Röda Korset och flera andra organisationer kommer att erbjuda hjälp till dem som vill återvända till Thailand för att besöka platsen där anhöriga omkommit. Många saknade kommer kanske aldrig att hittas, och att återvända blir ett sätt att bearbeta sorgen.

De flesta planen med hemvändande svenskar har landat och beredskapen på Arlanda bedöms ha varit god. Åttio svenskar är dock fortfarande kvar på thailändska sjukhus, så allvarligt skadade att de inte kan flygas hem ännu. Svenska kommuner förbereder sig för att ta emot anhöriga till offren, men i brist på listor är det svårt att veta hur stora insatser som behövs. Många barn återvänder till Sverige ensamma. Barnen är ofta psykiskt illa därän när de ankommer till Arlanda och man försöker att se till att de möts av anhöriga.

Räddningsverket skickar ner en ny styrka på 25 personer till de delar av katastrofområdena där det finns flest drabbade svenskar kvar som söker efter anhöriga.

Människor som förlorat sina hem i Thailand vittnar om förödelsen och om att inte särskilt mycket hjälp nått fram ännu. Ett stort bildreportage handlar om hur innevärdarna i ett fiskeläge flyr upp i bergen när vågorna kommer och lämnar kvar en ensam 80-årig man. Denne man vittnar om hur vågorna kom och hur allt förstördes och hur han gömt sig i bergen ett dygn. Detta reportage granskas för övrigt den 17 februari 2005 av Mediemagasinet på SVT, och man diskuterar huruvida det var sant att den 80-årige mannen var

lämnad ensam kvar och att allt var förstört i byn.

Det är svårt att få fram hjälp till exempelvis Banda Aceh, Andamanerna och Nikobarerna. Sveriges första räddningssändning har nu nått fram till Sri Lanka. Tält, filter och hygienutrustning hjälper de drabbade, men vatten, mat och mediciner är prioriterat. Räddningsverket har folk på plats som tar emot sändningarna och ser till att de används på rätt sätt.

Efterlysningarna av anhöriga är tillbaka i tidningen. I dag finns även en artikel om två personer som återfunnits tack vare DN:s publicering. Rutan med uppmaning att höra av sig till tidningen med efterlysningar finns kvar.

En diskussion handlar om att andra behövande hamnar i skuggan av flodvågskatastrofen i Sydostasien. De tragedier som utspelas bortom mediernas belysning prioriteras inte, men samma sorg och behov av hjälp finns. Man menar att pengar för medicinsk och psykologisk hjälp ska gå till både tsunamioffren och alla som varit med om andra katastrofer. Bo Södersten, ekonomiprofessor och före detta s-riksdagsledamot, skriver i en debattartikel att utrikesminister Laila Freivalds enligt hans tycke borde avpolletteras omedelbart. Södersten tycker att Freivalds sena agerande och hennes uttalande om den thailändska sjukvårdens förträfflighet är en blandning av cynism och ren dumhet.

Tisdag den 4 januari 2005

De första omkomna svenskarna flygs nu hem från Thailand. Sex avlidna flygs hem i Herculesplan, men man tror att det stora antalet kommer att anlända först efter några veckor, till följd av svårigheterna med identifieringen. Just identifieringen får stort utrymme även i dagens rapportering. Utsända journalister rapporterar om det fruktansvärda arbetet med att identifiera de tusentals kroppar som ligger och ruttnar i solen.

På måndagens presskonferens med regeringen avhandlas antalet saknade. Begreppet ”bekräftade saknade” används för att beskriva de 827 personer som befunnit sig i katastrofområdet och försvunnit i och med flodvågorna. Ytterligare 1 495 personer saknar man tillräcklig information om. Femtiotva svenskar är anmälda som döda, men bara sex av dem har fått en thailändsk dödsattest, vilket krävs för att få föra hem kroppen. Publiceringen av namnlistor på de saknade behandlas återigen. Regeringen tänker inte publicera listan utan hänvisar till Rikspolisstyrelsen som nu har ansvaret för listor och kontakter med anhöriga. Runt 100 personer jobbar dygnet runt på UD:s callcenter med att kontrollera listor, ringa anhöriga och ta emot samtal från allmänheten.

Den borgerliga alliansen riktar försiktig kritik mot regeringens hantering av flodvågskatastrofen och man föreslår en breddning av den medborgarkom-

mission som leds av Röda Korsets ordförande Anders Milton. Persson ställer sig positiv till en sådan breddad kommission.

Fritidsresor begär 16,8 miljoner av UD för utlägg i samband med till exempel hemtransporter av skadade svenskar. Enligt Fritidsresors informationschef Lottie Knutson, som även finns med på bild, skickar de uppgifterna på begäran av UD.

Den 12-åriga pojken Kristian Walker befaras ha kidnappats efter flodvågskatastrofen. Svensk polis på plats är i full gång med att undersöka försvinnandet.

Från Banda Aceh rapporteras om förödelse och döda människor. Situationen är ännu inte under kontroll, döda kroppar ligger fortfarande kvar och vissa delar av staden har man inte kunnat ta sig in i. Den totala dödssiffran uppges nu vara 140 000 människor.

Svenskarnas stöd till katastrofen slår alla rekord och hjälpinsatserna i de drabbade områdena har nu kommit i gång. Resenärer som återvänt till Sverige berättar om sina upplevelser i Thailand och om hur livet sakta återgår till det normala hemma i Sverige.

Man avhandlar den stora utmaningen i att hjälpa dem som drabbats kommer först när krisens akuta fas är över. I ett akut skede är det relativt enkelt att mobilisera hjälp, men när kamerorna slocknat börjar det egentliga jobbet. Marianne och Björn Gillberg berättar om sin dotters upplevelse av flodvågskatastrofen i Khao Lak. Dottern, som var på plats, informerade löpande sina föräldrar om det allvarliga

läget. Marianne och Björn Gillberg tog i sin tur kontakt med UD och Räddningsverket. Paret Gillberg ställer sig ytterst tveksamt till den svenska statsapparaten som man menar är förfallen och passiv. Man menar också att den svenska beslutsstrukturen inte fungerar utan att alla väntar på att någon annan ska ta beslutet.

Tre personer från Sida skriver att man satsar 67 miljoner kronor på de första insatserna i katastrofområdena, men att man har för avsikt att fortsätta arbetet med att bygga upp de raserade samhällena, hjälpa människor att hitta ett sätt att försörja sig och att bidra till en rättvis global utveckling.

Onsdag den 5 januari 2005

Det tog mer än 40 timmar innan regeringen skickade någon hjälp till Thailand. Ett tema i dagens rapportering är de svenska myndigheternas agerande i flodvågskatastrofen. Man berättar kronologiskt om vad som hände, vem som först fick informationen, vart den tog vägen och hur olika personer agerade. Man försöker också att utreda ansvarsförhållandena mellan UD, regeringen, Räddningsverket, Krisberedskapsmyndigheten, Styrelsen för psykologiskt försvar och andra berörda myndigheter och departement. Man får också veta hur flodvågskatastrofen sköttes i andra europeiska länder. Italien var snabbast, men även Tyskland och Frankrike hade väl förberedda krisorganisationer.

På ett uppslag intervjuar DN en elvaårig flicka som återvänt till Sverige ensam. Hon berättar om sin upplevelse i Thailand. En stor bild på flickan publiceras även.

Nu rapporteras turisterna vara tillbaka på stränderna i Phuket. Livet återvänder sakta till Phuket, affärer öppnar, turister solbadar och barerna har gäster. Budskapet i denna artikel är dubbelt då man menar att det är viktigt att få fart på turismen för att landet ska kunna återhämta sig, men samtidigt skriver man om solbadarna som ligger på stranden bland bråte där 500 personer omkom för en vecka sedan. Resebolagen rapporterar att bokningarna av semesterresor har kommit i gång igen.

702 svenskar är nu bekräftat saknade, 1 201 personer saknas men uppgifterna är inte tillräckliga. Svenska myndigheter vill fortfarande inte publicera namnlistorna, trots att övriga nordiska länder gjort det. De extrainsatta flygningarna från Thailand är över, men UD kommer att fortsätta betala hemresor för de anhöriga som valt att stanna kvar för att söka efter anhöriga. Tre tysta minuter hålls denna dag i hela Sverige och övriga EU-länder.

I Sri Lanka är situationen allvarlig och hjälpen har svårt att nå fram. 700 000 människor på Sri Lanka uppger behöva hjälp med att få mat för dagen. Ett reportage från en fiskeby i Thailand berättar om en öde by där ingen hjälper till att röja eftersom det inte är en turiststad. 70 procent av byns 10 000 innevånare uppskattas ha omkommit och de överlevande befin-

ner sig i ett tältläger en bit från byn. Från Indonesien rapporteras att det stora antalet föräldralösa barn gör att människohandeln har tagit fart. Minst 20 barn uppges ha smugglats ut ur Indonesien.

Man resonerar kring svagheterna i regeringens krisberedskap. Dessa var påtalade redan före flodvågskatastrofen och gjordes tydliga i katastrofens första skede, då regeringen agerade passivt och informationsberedskapen var svag. Barnombudsmannen Lena Nyberg skriver i en debattartikel att mediernas rapportering om drabbade svenska barn måste bli varsammare. Hon menar att det är mediernas ansvar att göra en bedömning av hur mycket som ska publiceras, men att en rapportering där barn i chock berättar om sina upplevelser vittnar om dåligt omdöme. Lena Nyberg påtalar också vikten av att resurser avsätts till skolhälsovård och psykiatrisk vård för barn och unga.

Fredag den 7 januari 2005

Ögonvittnesberättelserna fortsätter även denna dag. Med hjälp av en familjs egna semesterbilder berättar DN om vad familjen upplevde i Thailand.

Representanter från världens alla regeringar har träffats i Jakarta i Indonesien. FN-chefen Kofi Annan tar i ett tal upp Sverige som ett exempel på en generös bidragsgivare. Det finns en rädsla för att de pengar många länder lovat aldrig kommer att betalas ut.

Från Acehprovinsen fortsätter man att berätta om vågorna som ödelade stora delar av provinsen. Ögonvittnen berättar och utsända journalister betraktar. I Thailand fortsätter arbetet med identifiering av omkomna. Uppgifter om att svenskar begravts i massgravar cirkulerar. Samordningen och organiseringen av identifieringen på uppsamlingsplatser får kritik och sägs vara illa skött.

Sveriges Thailandsambassadör Jonas Hafström bemöter kritik som riktats mot ambassadens agerande. Han uppger att ambassaden hade god beredskap.

Rikspolisstyrelsen arbetar nu intensivt med att uppdatera namnlistorna över de saknade. Huvuddelen av de saknade uppges vara vuxna men det ska finnas 130 barn och unga på listan. Rikspolisstyrelsen säger att man inte kommer att publicera listan. Man skriver också om att skolstarten på måndagen kommer att bli svår för många skolor men att resurser finns till hands på de flesta skolor.

Det påtalas ett behov av en civil krisstyrka i EU för katastrofer, eftersom katastrofer i storleksordningen med den som just inträffat är för stora för ett enskilt land att handskas med. Tre chefsläkare vid Akademiska sjukhuset skriver om att beredskapen på lokal och regional nivå är god, men att i den globaliserade värld vi lever kommer katastrofer världen över att påverka oss

svenskar även fortsättningsvis. Det gör att vi behöver samma organisation på nationell nivå. Gruppen föreslår en nationell samordning av katastrofresurser för att snabbare kunna få hjälp på plats i katastrofområden, men också för att förmedla rätt information till lokal och regional nivå så att man där kan prioritera rätt. Lars Nord, docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet,⁵ skriver en debattartikel med anledning av Bo Söderstens uttalande den 3 januari om Laila Freivalds ineffektivitet. Han menar att anklagelserna är ogrundade med tanke på informationsläget under flodvågskatastrofens första timmar.

Lördag den 8 januari 2005

Ett tema i lördagens tidning är polisens senaste lista över saknade och man konstaterar att Stockholm är hårdast drabbat. Diskussionen om huruvida listorna ska publiceras eller inte fortsätter men av sekretessskäl vill inte polisen lämna ut listorna. Antalet saknade sjunker dock. Polisen jobbar nu med att få ut listor över saknade till de olika kommunerna inför skolstarten, PKU-registret kommer enligt ett preliminärt förslag att få användas för identifiering av omkomna i flodvågskatastrofen.⁶ Registret ska, om förslaget går igenom, öppnas tillfälligt i 18 månader.

5 Ska ej förväxlas med författaren som medverkar i denna rapport.

6 PKU-registret är en biobank vid Karolinska sjukhuset som innehåller blodprover på alla barn födda efter 1975.

I rapporteringen från Indonesien kan man läsa att små tecken på vardagsliv går att se i Banda Aceh, och att vardagen är mycket efterlängtd av lokalbefolkningen. Antalet döda uppges vara 150 000, och hårdast drabbat av alla länder är Indonesien.

Från Phuket rapporteras att inga svenskar finns kvar på sjukhusen. Alla sjukhus är genomletade och svenskarna är hemtransporterade. De massgravar som diskuteras flitigt har visat sig vara förvaringsplatser för omkomna thailändare. Thailändarna får inte plats i kylcontainrarna eftersom dessa har reserverats för utlänningar. När thailändarna identifierats av sina anhöriga grävs de upp och begravs.

En grupp från Räddningsverket har nu kommit hem från katastrofområdet. De berättar om hur Svenska Kyrkan, volontärer och thailändare har arbetat mycket hårt.

I en intervju med rubriken ”Rakt på sak Laila Freivalds” intervjuas utrikesministern om sitt agerande i samband med flodvågskatastrofen. Man frågar henne om allt från varför hon gick på teatern till om hon tänker avgå. Intill denna intervju skriver Henrik Brors en krönika om att Laila Freivalds utsetts till syndabock och att Göran Persson skyddas.

En diskussion om att den svenska regeringen måste organiseras om förekommer också i lördagens tidning. Regeringskansliet ska inte sköta krisbekämpningen utan detta måste lämnas till myndigheterna. Man menar också att statsministern lägger sig i för

mycket och går för djupt i beslutsmaskineriet, vilket skapar passiva och ängsliga medarbetare. Stig Hadenius, medieprofessor, diskuterar i en debattartikel bland annat att myndighets-Sverige borde granskas ordentligt i sömmarna eftersom myndigheterna inte verkar klara sina uppgifter, och han menar också att det borde finnas ett större samarbete myndigheterna emellan. Stig Hadenius skriver vidare att de journalister som står bakom rese-reportagen i tidningar och tv också har ett ansvar i katastrofen. De risker som finns med att resa nämns sällan fastän det finns omfattande forskning om turismen. Ett annat dilemma för journalisterna är behandlingen av de omkomna och de anhöriga. Var går gränsen för hur stor uppmärksamhet de ska få? Madeleine Leijonhufvud, professor i straffrätt, och Björn Eriksson, landshövding, argumenterar i en debattartikel för att Sverige behöver bygga upp ett identifieringsregister med hjälp av människors DNA.

Söndag den 9 januari 2005

Listorna fortsätter att vara ett ämne för diskussion. Rikspolisstyrelsen ville redan efter tre dagar ta över listorna men UD ville inte släppa dem. Fler och fler personer kan nu avföras från listorna över saknade. Riksdagen har nu tagit beslutet att polisen får använda PKU-registret för att kunna identifiera omkomna i flodvågskatastrofen.

Man jämför statens och resebolagens agerande i samband med flodvågskatastrofen. Resebolagens krisorganisation bedöms ha fungerat väl trots katastrofens omfattning.

Nu har sorgearbetet börjat på allvar. Sorgedstjänster har hållits i landets domkyrkor. Kungafamiljen och de svenska statsråden har deltagit i olika minneshögtider i hela Sverige. Många artistgalor och stödgalor har hållits och kommer att hållas. Göran Persson uttalar sig i en intervju i TV2 om att Laila Freivalds har gjort ett bra jobb och att han tycker att kritiken mot henne varit lite för hård.

Från en by på Sri Lanka som till stor del utplånades av flodvågorna rapporteras att återuppbyggnaden har börjat så sakteliga.

Lottie Knutson, informationschef på Fritidsresor, intervjuas på ett uppslag. Rubriken lyder ”Hon stod stadigt när Sverige vacklade”. I intervjun berättar Knutson om hur hon upplevde flodvågskatastrofen och vad hon gjorde.

Niklas Ekdal skriver med rubriken ”Vem i hela världen kan man lita på?” en ledarartikel om svenskarnas stora förtroende för staten och vår återkommande chock när myndigheter och politiker sjabblar. Han tar också upp att utrikesminister Laila Freivalds och Fritidsresors Lottie Knutson har jämförts. Ekdal konstaterar dock att det inte var det svenska utrikesdepartementet som lockade många svenska resenärer till Thailand. Freds- och konfliktforskaren Wilhelm Agrell föreslår i en debattartikel en civil underrättelsetjänst

som ska hjälpa statsledningen med krishantering. Han menar också att det är farligt när myndigheter i alltför stor utsträckning bygger sitt agerande på mediernas rapportering.

Måndag den 10 januari 2005

Rapporteringen om flodvågskatastrofen börjar att mattas av. Svenska myndigheter kommer nu att minska bemanningen i Phuket. Från Phuket rapporteras att sexhandeln är i gång igen och att framför allt europeiska och australiensiska män är tillbaka på barerna. I Indonesien hoppas man att flodvågskatastrofen ska hjälpa till med att få ett slut på landets inre konflikter och stridigheter. Inför måndagens skolstart ger Rädda Barnen rådet till skolorna att barnen måste få berätta om katastrofen.

Ett uppslag i tidningen handlar om att det tog ett helt dygn innan kungen informerades om det som hade hänt. DN har intervjuat kungen om hur han reagerade på flodvågskatastrofen, om kungens egen förlust av sin far och om hur han hanterat den förlusten. Kungen säger att han försökte att få tag på information från UD och statsrådsberedningen, men att detta var svårt. Först på kvällen den 27 december fick kungahuset tag på statssekreterare Lars Danielsson. Kungen säger att han tror att man i Sverige ofta inte vågar ta ansvar, eftersom detta kan innebära kostnader och att man måste stå till svars för detta senare. Han menar också att det

är viktigt att man vågar ta ansvar. Vidare hävdar kungen att när vi i Sverige väl kommer i gång så är vi effektiva och organiserade, vilket han själv har sett prov på exempelvis vid besök av kriscentret på Arlanda och Astrid Lindgrens barnsjukhus. Kungen tycker att hjälpen inte får stanna vid Sverige enbart utan att vi har ett internationellt ansvar och att den svenska insatsen måste utvärderas i efterhand.

Sammanfattning

Under de två veckor som följde efter jättevågorna i Indiska oceanen var rapporteringen intensiv. Varje dag fylldes tidningen med bilder, ögonvittnesrapporter och en stigande dödssiffra. Under de första dagarna var rapporteringen fokuserad på att försöka få ett grepp om vad som hänt men allt efter-

som man insåg vidden av katastrofen så blev innehållet mer fokuserat på saknade och omkomna svenskar och Sveriges agerande i katastrofen.

Mot slutet av perioden mattades rapporteringen av något. Genomgående har svenskarna och Thailand varit i mediernas fokus. Den nationella vinkeln har även syns i debatter om namnlistor, politikernas och myndigheternas ansvar, identifiering av omkomna och genom de journalister som rapporterat på plats från de drabbade områdena. Eftersom så många journalister fanns på plats och så många svenskar var drabbade har ögonvittneskildringarna och berättelserna om förödelsen varit betydande. Alla medier har under katastrofens första veckor berättat sina historier och hittat sina vinklar, och så även Dagens Nyheter.

Med medierna i fokus

Flodvågskatastrofen blev av naturliga skäl en mycket stor nyhet i Sverige. Det var extrasändningar i radio och tv, tidningar som helt ägnades katastrofen och ständiga uppdateringar på nätet och på text-tv. Det är knappast någon överdrift att påstå att flodvågskatastrofen dominerade det svenska samhällslivet från julen 2004 och någon månad framåt.

I detta kapitel ska den intensiva mediebevakningen diskuteras ur ett medborgerligt perspektiv. Vad tyckte svenska folket om mediernas sätt att rapportera kring flodvågskatastrofen? Rapportrades det för mycket eller för lite? Var det rätt saker medierna berättade om? Var rapporteringen för närstående och respektlös i vissa avseenden, och för hård och tendentiös i andra delar?

Vidare diskuteras förtroendet för medierna i samband med denna rapportering. Upplevde svenska folket att medierna var trovärdiga i sin bevakning av den dramatiska händelsen? Fanns det skillnader i bedömningen av olika typer av medier och bland olika delar av befolkningen? Förändrades det all-

männa förtroendet för medierna av deras uppträdande i samband med flodvågskatastrofen? Vilka faktorer spelade roll för allmänhetens bedömning av mediernas trovärdighet? Slutligen ställs frågor om hur medborgarna bedömde vissa särskilda aspekter av mediebevakningen, som när det gäller granskningen av politiska makthavare, skildringen av drabbade människor och omfattningen av medierapporteringen.

Till grund för resultatredovisningen ligger både den telefonintervjuundersökning och den fokusgruppsundersökning som beskrevs i bokens första kapitel.

Hela svenska folket framför tv

Erfarenheten från tidigare kriser och katastrofer som berört Sverige visar att mediekonsumtionen förändras dramatiskt i samband med sådana händelser. Tidningarna säljer väsentligt fler lösnnummer än normalt och fler tar del av nyhetssändningar i radio och tv. I princip alla vuxna svenskar säger sig i dessa

situationer ta del av det växande nyhetsutbudet. Gruppen som står utanför nyhetskonsumtionen är mycket mindre än annars. Mönstren känns igen från bland annat Palmemordet 1986 och Estoniakatastrofen 1994 (Hillve & Weibull 1996; Hadenius & Weibull 2003).

När det gäller flodvågskatastrofen visar det sig också att det inte bara var en stor nyhet, utan att det också var en nyhet som lockade en stor svensk publik. En majoritet av de tillfrågade i telefonintervjuundersökningen uppger att de följde tv-rapporteringen om händelsen i ”mycket stor” utsträckning. Nästan alla följde tv i mycket eller ganska stor omfattning. Även radio, lokalpress och kvällspress följdes i stor utsträckning av många (tabell 2).

Som framgår av figuren var det framför allt de traditionella massmedierna som hade den största publiken i samband med flodvågskatastrofen. Merparten av svenskarna utnyttjade

i synnerhet tv, men också radio och tidningar i rätt stor utsträckning, för att hålla sig informerade om händelseutvecklingen. Men att det var tv som låg i topp råder det ingen tvekan om, och den trenden bekräftas i fokusgrupperna.

– Men tv är nog rätt tungt i det här faktiskt. Har man sett det på tv på kvällen så läser man inte så mycket om det i tidningen dan efter, utan det är nog tv som man ser på mest.

En fördjupande analys av den redovisade mediekonsumtionen gav både förväntade och överraskande svar. Till en del gick medieanvändningsmönstret igen i alla befolkningsgrupper. Tv var således det dominerande mediet för alla, unga som gamla och män som kvinnor.

I övrigt bekräftades en del väldokumenterade medievanor från mer ”normala” situationer. Sålunda var lågutbildade något överrepresenterade bland kvällstidningsläsarna, de äldre var något

Tabell 2. Mediekonsumtion i samband med flodvågskatastrofen (procent).

Medium	Mycket stor utsträckning	Ganska stor utsträckning	Inte särskilt stor utsträckning	Inte alls	Totalt
Radio	15	32	35	18	100
Tv	57	37	5	1	100
Kvällspress	17	24	26	33	100
Lokalpress	27	32	17	24	100
Rikspress	11	12	11	66	100
Internet	9	15	17	59	100
Text-tv	10	19	22	49	100

Antal svar: 1 001. Frågan som ställdes löd: ”I vilken utsträckning har du följt följande mediers rapportering om flodvågskatastrofen?”

fler bland lokaltidningsläsarna och de högutbildade var överrepresenterade när det gällde att ta del av riksspridd morgonpress, alltså Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet.

Det är dock värt att samtidigt notera att nästan var tredje svensk tämligen ofta gick in på text-tv för att få veta mer och att ungefär var femte använde Internet i samma syfte. Det är uppenbart att dessa medier med konstant uppdatering har en funktion vid den här typen av händelser. Användningen av dessa medier var också väsentligt mer omfattande nu än vid tidigare svenska kriser. Flodvågskatastrofen blev ett stort genombrott för nätet som allmän informationskälla och kontaktväg.

Gruppen Internetanvändare var ändå den mest speciella och avvikande. Här var genomsnittsåldern lägre och utbildningsnivån högre än bland medieanvändarna generellt. I denna grupp fanns också en proportionellt sett stor andel som kände någon som befann sig i de drabbade områdena. Det är uppenbart att Internet här fyllde ett särskilt syfte som informationskälla utöver de traditionella medierna. På nätet fanns stora mängder information tillgänglig, saknade kunde efterfrågas, uppdaterade listor presenterades och direktkontakt kunde tas med sjukhus och hjälporganisationer på plats.

En rimlig slutsats är att Internet aldrig spelat en så stor roll vid en katastrof tidigare. De som av olika skäl hade ett särskilt informationsbehov hade också tillgång till ett medium som kunde förmedla information och upp-

lysningar mycket effektivare än press, radio och tv. Snabbheten på Internet var också en viktig faktor för många i jämförelsen med andra medier.

– Tv och Internet, där får man ut informationen snabbt. När man läser i tidningar känns det som man har sett det tre gånger innan redan.

– Det viktiga för mig är att det går snabbt. En tidning som var tryckt i går liksom... det hände ju så mycket grejer. Jag tittade bara på tv nästan, och Internet där det händer grejer överallt.

Flera slutsatser kan dras av svenskarnas mediekonsumtion i samband med flodvågskatastrofen. Först och främst kan det konstateras att televisionens ställning som primär informationskälla var starkare än någonsin. Televisionen har förvisso sedan länge varit betydelsefull för de flesta, men positionen förefaller att ha stärkts ytterligare. Till stor del har detta att göra med att tv inte längre är ett dagligt medium, utan i stället ett dygnet runt-medium. Förr bestämde tv-tablån när man kunde titta. Nu finns det något att se på nästan hela tiden.

I samband med Palmemordet 1986 var det ungefär lika många svenskar som valde tv respektive radio när de följde upp nyhetsrapporteringen om händelsen (Weibull 1986). Då var extra nyhetssändningar i tv på annat än kvällstid något exklusivt och ingick inte i de naturliga medievanorna. Radion var ett naturligt val för den som ville ha omedelbar nyhetsförmedling och snabba fakta.

Nyheter i tv sänds nu under en stor del av dygnet, morgon-tv har etablerats sedan flera år, digital-tv sänder regelbundna nyheter och det finns ett ofantligt mycket större utbud av tv-kanaler att följa händelserna i, både svenska och utländska tv-kanaler via digitalbox, kabel eller satellit.

De sammanfattande nyhetsprogrammets särställning är förbi och tv symboliserar i stället, tillsammans med Internet, det kontinuerliga nyhetsflödet. Det finns inte längre tekniska hinder som förr. Bilder kommer fram snabbt med ny teknik och rapporter direkt från platsen kan ske relativt snabbt. Tv-sändningarna förefaller här ha varit grunden i de flesta svenskers mediekonsumtion, och inte sällan ställs tv:s direkta rapportering mot långsamare medier.

– Ja, tv. Jag tyckte de gav en ganska bra bild utav vad som hände. Man följde ju samtidigt i tidningarna, men det lednade jag på. Just den här exponeringen av enskilda människors öde, och, jaa, tv, det var bäst.

– Ja, det håller jag med dig om. Det är sakligt på nåt sätt och inte så snaskigt.

– Nej.

Flera intervjuade i fokusgrupperna vittnar om att tv:n till att börja med ”stod på” i det närmaste dygnet runt när flodvågskatastrofen hade inträffat. Man samlades i vardagsrummet framför tv:n, snarare än vid köksbordet framför radion eller dagstidningen. Någon gick

och satte sig vid datorn för att få veta mer. Men det var framför tv:n som känslorna var som starkast.

– Det blir mer, alltså man tar till sig mer tycker jag via tv, mer än något annat medium för det blir både ljud och bild. Man får en helt annan upplevelse, man känner sig på nåt sätt delaktig. Alltså, jag tyckte att de svenskar som var där nere helt plötsligt var min familj på nåt sätt.

Det var den direkta händelserapporteringen som stod i centrum och flera av de intervjuade återkommer till den mättnad de kände när de läste tidningar med nyheter de redan hade tagit del av ett dygn tidigare. Det var delvis de direkta mediernas seger över de indirekta och i efterhand refererande dagstidningarna, även om det tycks som om lokalpressen i stort behöll det mesta av sin traditionellt starka ställning med lokala perspektiv och koppling till människors vardag. Lokalpressen förefaller ha befast sin förtroendeingivande roll. Den här gången hade den klassiska lokaltidningen också en något större publik än normalt. Många storstadsbor firade julhelgen i provinsen och hade därmed också en delvis annan mediekonsumtion än den gängse.

När det gäller den allra första viktiga medieinformationen om en dramatisk händelse är det emellertid tydligt att televisionen är på väg att ersätta radion. Den som befinner sig i sin bostad (vilket många gjorde under julhelgen) eller på sitt arbete har oftast tillgång till en tv och väljer kombinationen ljud

och bild. Den som är på väg hem i bil, buss eller tunnelbana håller till godo med radiorapporteringen.

Den klassiska uppmaningen att lyssna på radion vid krissituationer har förstås fortfarande sin giltighet, men fler svenskar än någonsin både kan och vill följa en kontinuerlig tv-bevakning i dessa lägen.

– Ja, jag checkar helst tv och radio eftersom det är snabba medier och att man försöker göra hyfsade analyser.

Den andra viktiga slutsatsen är att Internet framstår som det mest kompletterande mediet till tv:n, ehuru ännu ej allmänt spritt i alla befolkningsgrupper. Tillgången till nätet gör det emellertid till ett viktigt medium för den som är i stort behov av mer detaljerad och fyllig information än den som massmedierna kan erbjuda. Gruppen av typiska Internetanvändare efter flodvågskatastrofen var till en del desamma som vanligt och utgjordes av yngre och välutbildade.

Särskilt intressant i detta sammanhang är dock att också de som kände någon som befann sig i de drabbade områdena valde att utnyttja Internet i tämligen stor omfattning. Denna grupp använde nätet mycket systematiskt och nöjde sig inte med den allmänna mediekonsumtionen. Till en del kan detta resultat ha att göra med att relativt fler högutbildade än lågutbildade i undersökningen uppgav att de kände någon som befann sig i de drabbade områdena. Möjligen var det tidigare

medievanor som bidrog till Internetanvändningen mer än nätets potential i just detta sammanhang.

Slutligen kan det konstateras att text-tv har blivit ett viktigt komplement till andra medier och har betydelse för den som vill ha snabba uppdateringar, inte minst i samband med annan tv-användning. Text-tv uppmärksammas relativt sällan i analyser av medieutbudet, men den här undersökningen visar att mediet i alla fall hade en större publik än till exempel de riks-spridda morgontidningarna i samband med rapporteringen om flodvågskatastrofen. På samma sätt som för tv och Internet var det viktigt med snabb information.

– På annandan, då var jag på landet så då var det text-tv, så då tittade man på text-tv där på morgonen och lite under dagen och så såg man ju hur den steg, dödssiffran.

– Ja, det var mycket text-tv, för det var ju väldigt effektivt och snabbt.

Medier att lita på

Det faktum att många följde nyhetsförmedlingen kring flodvågskatastrofen är förstås inte överraskande. Det gällde en mycket stor nyhet. Men just med tanke på den omfattande mediebevakningen och den stora publiken finns det skäl att fråga vilket förtroende allmänheten hade för medierna i denna situation. Upplevde de att rapporteringen var för-

Tabell 3. Allmänhetens förtroende för medierapporteringen om flodvågskatastrofen i januari och februari 2005 (procent).

Tidpunkt	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Vet ej	Balansmått	Totalt
Januari 2005	11	72	12	1	4	+ 70	100
Februari 2005	9	69	18	2	2	+ 58	100

Antal svar: 1 004 (jan), 1 001 (feb). Frågan som ställdes löd: "Vilket förtroende har du för mediernas sätt att rapportera om katastrofen?" Balansmått anger andelen mycket respektive ganska stort förtroende minus andelen ganska respektive mycket litet förtroende. Vet ej-svar är exkluderade.

troendeingivande eller fanns det tveksamheter inför mediernas urval och presentation av nyheter kring händelsen?

Frågan om vilket förtroende svenskarna hade för de nationella mediernas sätt att rapportera om flodvågskatastrofen ställdes i telefonintervjuundersökningen, men fanns också med i en tidigare telefonintervjuundersökning med samma design, som utfördes på uppdrag av Krisberedskapsmyndigheten i januari 2005. Det förflöt således ungefär en månad mellan det att samma fråga ställdes i de två undersökningarna och en jämförelse mellan svarens fördelning visar vissa skillnader (tabell 3).

Jämförelsen visar tecken på ett visst sjunkande förtroende för medierapporteringen om flodvågskatastrofen, även om förändringarna inte är särskilt dramatiska. En klar majoritet av de tillfrågade uppger vid båda tillfällena att de har ett ganska stort förtroende för de svenska mediernas rapportering om katastrofen. Det är självfallet ett gott betyg för journalister, fotografer och redaktioner och vittnar om att deras

arbetsinsatser under tämligen svåra förhållanden i det stora hela har uppskattats av allmänheten.

– Jag tror nog att journalisterna och reportrarna på plats, de skötte det här på ett bra eller acceptabelt sätt. Jag har svårt att ha en annan uppfattning om det här. Storleken på det här växte ju fram alltförst, ibland kanske det är bra att allt inte kommer på en gång utan lite successivt.

Slutsatsen bekräftas i stort i fokusgrupperna där många av de intervjuade säger sig vara nöjda med rapporteringen och tycker att den genomförts på ett rimligt sätt. Det mesta som har rapporterats har uppskattats och trovärdigheten för de flesta medierna ifrågasätts inte vid intervjuerna.

– Jo, men medierna på ettan och tvåan kan man väl lita på och fyran också... men också de största dagstidningarna...

– Radion känns ju också ganska stabil, med Ekot och så. Men kvällstidningarna, det är mer skvallertidningar nästan.

Eftersom många tog del av ett mycket stort medieutbud kunde de också jämföra innehållet och därmed skaffa sig en någorlunda bra bild av helheten.

– Jag tycker nog att den har varit bra, Jag känner starkt förtroende rent generellt för rapporteringen. Det kanske också handlar om att jag tagit min information från olika källor. Det är ju inte bara Svenskan eller Dagens Nyheter som jag har läst. Jag tycker ju att det var bra att kunna se de här privatfilmerna på Internet. Att man lagt ut de här filmerna gjorde ju att jag kunde förstå hur hemskt det egentligen var.

Samtidigt kan alltså en viss nedgång i medieförtroendet noteras i jämförelsen mellan januari och februari månad. Det är något fler som inte har förtroende för medierna i den senare undersökningen även om de missnöjda fortfarande befinner sig i klar minoritet av de tillfrågade. Även om de flesta har ett stort förtroende för medierna visar fokusgrupperna att det finns olika uttryck för en skeptisk grundinställning.

– Jag kan tycka det är kul att läsa kvällspressen som någon slags trashig underhållning så här, men jag kan inte påstå att jag litar på de här tidningarna.

– Man måste ju tänka att det är ett väldigt, väldigt kapitalistiskt samhälle vi lever i och det gäller att leverera och chop, chop och snabbt och snabbt och mycket ska det vara och liksom skriva ihop en massa grejer, det är ju liksom verkligheten journalister lever i.

Resultatet när det gäller det något minskade medieförtroendet generellt är ändå inte så överraskande, och kan ha flera förklaringar. En är att den mest händelsenära rapporteringen i januari upplevdes som mer självklar och relevant, medan rapporteringen efter två månader kommit att handla mer om företeelser kring själva händelsen: frågor om det politiska ansvaret, myndigheternas agerande, ersättningsfrågor och framtida krisberedskap. Dessa ämnen rymmer större möjligheter till kontroversiella ställningstaganden än en rak händelsestörd nyhetsförmedling kring katastrofen och kan därför upplevas som mindre angelägna.

Det är också fullt möjligt att människor värderat den journalistiska insatsen annorlunda när man fått mer perspektiv på rapporteringen och kunnat bedöma en större mängd information under olika skeden av förloppet.

Samtidigt är den omvända hypotesen att medierapporteringen skulle ha varit mest trovärdig i ett senare skede inte helt osannolik. I början av en dramatisk och oväntad händelse, när informationsläget oftast är som sämst, brukar också rapporteringen ha allvarliga brister (jfr Nord & Strömbäck 2002, 2003). Men i det här läget förefaller allmänheten ha haft viss förståelse för att rapporteringen var mer kaotisk inledningsvis, medan den är något mer kritisk till medierna i ett senare skede då kraven på en god rapportering kunnat ställas något högre. Nu fanns misstankar om att bevakningen inte längre bara styrdes av det som var relevant att berätta.

Det känns som om det var en ganska stor katastrof, men man fick ändå känslan att medierna försökte dra ut på det så länge som möjligt, det är ju alltid så när det händer någonting. De försöker verkligen krama ur den sista musten så att de kan sälja så mycket lösnummer som möjligt liksom. Men jag vet inte, det var en katastrof av stora proportioner också så det är väl inte konstigt att medieflödet var en månad, inga andra nyheter släpptes in under den tiden.

I januari var nyhetsförmedlingen fortfarande intensiv och händelsens stora vikt ifrågasattes knappast av någon. Det var svåra förhållanden att arbeta under, också för journalister och detta stod klart för de flesta som tog del av rapporteringen. I takt med att mer tid förflöt fick både journalister och allmänhet mer perspektiv; vi fick mer skilda inriktningar på rapporteringen och den bedömdes möjligen också med delvis nya utgångspunkter av läsare, lyssnare och tittare. Det var uppenbart för många att det här inte rörde sig om något journalistiskt rutinuppdrag.

– Jag tror att även de som jobbar inom massmedia som har funnits på plats, alltså, det måste ha varit ett enormt känslosvall även för dem. Alltså, det här kan ju inte gå någon oberörd förbi, och jag tror att i det här fallet så har journalisterna inte agerat på det sätt som de kanske har fått lära sig att vara.

– Jag tyckte att de flesta av dem som rapporterade där nere, man märkte på dem att dom själva var väldigt berörda.

Sådant man sällan ser när det rapporteras från katastrofdrabbade länder. Just en reporter som är berörd är sånt som sällan visas.

– Ja, och då blir man ju påverkad själv också, ännu mer så att säga.

Ja, det kan ju vara på gott och ont.

I några fall poängteras att enskilda journalister betyder mer för trovärdigheten än medierna som organisationer.

– Lars Adaktusson, han har ju sånt där förtroende. Jag värderar ju högre på nåt sätt, den informationen, bakgrundsfakta etcetera som kommer från honom.

– Det finns en journalist på SVT, jag vet inte om det är Aktuellt eller Rapport. Han är fruktansvärd och han var liksom huvudreporter därifrån Khao Lak. Fruktansvärd var han, det var liksom han som sa det där om... fantastiskt att svenskar får gå före i kön även om de är mindre skadade och sådär. Och honom litade jag inte på. Han ger ett sånt läskigt intryck och då har man inget förtroende för dem. Det beror på vem som rapporterar så att säga.

Frågan om allmänhetens förtroende för journalister generellt är också intressant att studera, inte minst eftersom detta kan jämföras med det allmänna förtroende för politiker. En sådan jämförelse som gjordes i enkätundersökningen Demokratibarometern hösten 2002 visade att 46 procent av de tillfrågade medborgarna ansåg sig ha ett mycket stort eller ganska stort förtroende för journalister. Samma fråga ställdes i

telefonintervjuundersökningen efter flodvågskatastrofen (tabell 4).

Jämfört med svaren 2002 förefaller förtroendet för journalisterna att vara betydligt större när frågan nu ställs en dryg månad efter flodvågskatastrofen. Det är nu nästan två av tre medborgare som säger sig ha ett stort förtroende för journalister. Det får anses vara en mycket hög siffra, och kan i det här sammanhanget ses som en bekräftelse av att allmänheten anser att journalisterna skött rapporteringen kring tsunamin på ett tillfredsställande sätt. Frånvaron av motsvarande undersökningar alldeles före händelsen gör att säkra slutsatser om förtroendeutvecklingen inte kan dras. Det är dock rimligt att utgå från att flodvågskatastrofen antingen bevarat ett högt förtroende för den svenska journalistkåren eller också stärkt det ytterligare. Journalister som yrkesgrupp har inte drabbats av någon förtroendekris efter denna händelse.

Däremot finns det skillnader i förtroende mellan olika medier. Ett genomgående drag i fokusgrupperna är till exempel ett lågt förtroende för kvällspressen. Det är vanligt att deltagarna visserligen säger sig läsa kvällstidningarna men mer sällan tro på vad som skrivs i dem. Det finns överlag ett

skeptiskt förhållningssätt till dessa medier, men någon gång finns också plats för några positiva perspektiv.

– Jag vet inte hur jag ska uttrycka mig, men de är ju mer polerade, P1 och DN. Men om det verkligen skulle hetta till, och det behöver vara mer kritiskt granskande, då skulle det inte förvåna mig om det är en reporter på Aftonbladet som är friare, så att säga.

I en konkretisering av förtroendefrågan tillfrågades de svarande i telefonintervjuundersökningen i februari om deras förtroende för medierna generellt förändrats sedan flodvågskatastrofen. Svaren indikerar att förtroendet inte har påverkats särskilt mycket av händelsen. Det är få som har ändrat sin bedömning av medierna till följd av rapporteringen om flodvågskatastrofen (tabell 5).

Det bestående intrycket av både enkätundersökningar och fokusgrupper är därför att medierna klarade sig tämligen väl förtroendemässigt. Visst finns en del kommentarer i intervjuerna kring snaskiga löpsedlar och integritetskränkande bilder på omkomna, men det är knappast något helhetsintryck från allmänheten. Snarare verkar en grunduppfattning finnas om att medi-

Tabell 4. Allmänhetens förtroende för svenska journalister (procent).

	Mycket stort	Ganska stort	Ganska litet	Mycket litet	Totalt	Antal svar
Förtroende för svenska journalister	3	62	31	4	100	971

Frågan som ställdes löd: "Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska journalister?"

Tabell 5. Förändrat medieförtroende till följd av flodvågskatastrofen (procent).

Förändring	Ökat mycket	Ökat något	Varken ökat eller minskat	Minskat något	Minskat mycket	Totalt
Procent	0	7	87	5	1	100

Antal svar: 994. Frågan som ställdes löd: ”Allmänt sett, har ditt förtroende för svenska medier förändrats sedan flodvågskatastrofen inträffade?”

erna i stort rapporterade om något som självklart var en stor nyhet. Det kunde bli fel ibland, men det var ändå inte särskilt ofta. Det var mycket långt till någon folkstorm mot mediernas agerande. Få kunde i intervjuerna säga att deras förtroende för medierna förändrats, oavsett om det från början legat på en högre eller lägre nivå.

– Jag tycker nog att det är ganska oförändrat, man kan inte säga att jag har ändrat någonting på någon uppfattning.

– Nej, samma här.

– Jag med.

– Mmmm.

– Jag är oförändrat skeptisk.

Snarare kan då spåras ett förtroende för mediernas roll vid denna händelse. Flera av de intervjuade pekar på att medierna var snabbare än myndigheterna att berätta vad som skett, och att denna snabba nyhetsförmedling i sig var förtroendeskapande i ett tidigt skede. Den som ringde utrikesdepartementet fick inga snabba svar, men den som följde text-tv kunde få en bild av händelseförloppet.

Redaktionella rutiner och journalistik professionalism förefaller därför att i stort ha varit viktiga fundament för informationsförmedlingens effektivitet under de första dygna. Här fick medierna gott betyg, och flera jämför dem med politikerna.

– *Någonting som man blir verkligen förvånad över är ju att alla politiker som var involverade erkänner villigt att de läser tydligen inga nyhetsmedia eller lyssnar på radio eller tittar på tv någonting, de läser förmodligen bara Hemmets Journal eller Året Runt eller nåt sånt... Många av de ansvariga politikerna sa ju att det tog två dygn innan de blev medvetna om, och då fanns det faktiskt redan media runt om som var tillgängliga för oss vanliga svenskar redan mitt på annandagen, då var man ju helt klar över att det var något fruktansvärt. Persson sa det ju rent ut, att det var ju på annandagen, då tar man det ju lugnt. Det är sorgligt.*

Även om en viss skepsis mot medierna kan noteras i intervjuerna, så finns ändå en föreställning om att de flesta medier blandar goda och mindre goda insatser.

– Ja alltså, man tror sig ha större förtroende för de här större, som SVT, men ibland är det samma skrot och korn där också. Men det är större förtroende där helt klart. Men mitt förtroende har inte förändrats i och med flodvägen, snarare är det bara allmän insikt de senaste åren.

– Nej, jag tycker inte att mitt förtroende har förändrats på något sätt. Alltså, jag kan säga att jag... lite grann har man ju förstått, att man får ta det med en nypa salt också. De är väldigt skickliga på att vinkla och vrida så, alltså de är säljare, media är också en säljande organisation. De måste ju fånga åhörare och dem som tittar, deras intresse. Det är ju deras levebröd på nåt sätt. Så att, jag måste säga att det finns både bra och dåligt inom media. Och sen gäller det själv, att selektera vad man tycker är bra och dåligt.

Säkerligen har också medierna haft andra, mer sociala funktioner i detta läge. Oroliga har samlats kring tv:n och fått veta mer. Människor har kunna prata med varandra om de fasansfulla skildringar av flodvägorna som medierna förmedlat. I en situation då både det politiska systemet och myndigheterna upplevdes visa viss vanmakt och handlingsförlamning upplevdes medierna i stort klara de krav på information som rimligen kunde ställas.

Generella eller uppseendeväckande mediala övertramp mot journalistikens etiska regler förekommer inte heller i någon större utsträckning, av debatten så här långt att döma (jfr Modén & Skogh red. 2005). Mediedebatten fanns

där, men har hittills inte blivit lika het kring enskilda detaljer så som var fallet kring till exempel Palmemordet, Estonia och Lindhmordet. Det kan ha varit en lycklig tillfällighet, men en mer optimistisk tolkning är att de större medie-redaktionerna dragit lärdom av tidigare händelser och den här gången gjorde ett bättre arbete när det gällde att kontinuerligt värdera vad som hade rimligt allmänintresse och skulle publiceras. Om så är fallet så är det berömvärt, inte minst mot bakgrund av att det numera existerar ett omfattande material av bilder och beskrivningar i till exempel utländska tv-kanaler och på Internet.

Lite för mycket nyheter, lite för lite granskning

För att gå bakom de allmänna synpunkterna på medierna och förtroendet för dem kan det vara intressant att granska hur olika egenskaper hos medierna värderades. Av den anledningen ställdes i både telefonintervjuundersökning och fokusgruppsundersökning ytterligare frågor om synen på omfattningen av rapporteringen, inslaget av granskning och om rapporteringen om de drabbade. Resultatet framgår av tabell 6.

När det gäller omfattningen av bevakningen är det mycket få som tycker att det rapporterades för lite, medan en majoritet anser att rapporteringen antingen var alltför eller något för omfattande.

Tabell 6. Medborgarnas uppfattning om rapporteringen om flodvågskatastrofen (procent).

Aspekt	Alldeles för mycket	Något för mycket	Varken för mycket eller för lite	Något för lite	Alldeles för lite	Antal svar	Totalt
Omfattning	11	50	35	4	0	982	100
Granskning	6	26	30	33	6	970	101
De drabbade	6	41	37	14	2	945	100

Antal svar: 1 001. Frågorna som ställdes löd: "Vad är din uppfattning om medierapporteringens omfattning/mediernas granskning av regeringens ansvar/mediernas rapportering om de svenskar som drabbades?" Svarsalternativen "alldeles för mycket", "något för mycket", "något för lite" och "alldeles för lite" lästes upp. Kategorin "varken för mycket eller för lite" utgörs av dem som inte ville välja något av de förhandsdefinierade alternativen och som i stället spontant svarade "lagom" eller motsvarande.

Intrycket av att omfattningen av rapporteringen var för stor förstärks av diskussionerna i fokusgrupperna. Där uppger en del att de fann bevakningen motiverad inledningsvis, men att den massiva uppföljningen i medierna kändes överdriven. Efter ett tag fick man intrycket att nyheter bara upprepades, och därför övergick vissa successivt till annan mediekonsumtion. Den grupp som klagar över alltför omfattande bevakning har en överrepresentation av högtbildade.

Ett allmänt intryck förefaller sålunda vara att det fanns en gräns för hur mycket nyheter om flodvågen som man kunde ta till sig.

– Jag följde det första veckan och man drogs ju väldigt mycket med, känslomässigt. Men så när det upprepas, samma bilder vecka ut och vecka in då avtrubbas jag lite grann och då kände jag att nu orkar jag inte längre, så då slog jag över, det blev liksom min reaktion.

Det finns förstås ingen given rimlig gräns för hur omfattande nyhetsbevakningen bör vara, och i synnerhet inte vid nationella katastrofer. Något stort missnöje med bevakningen handlar det här inte om, utan de flesta återkommer i fokusgrupperna till att det var naturligt med mycket nyheter i början och att det också var angeläget.

Däremot uppstod efterhand en mättnad hos publiken och den tar sig en del olika uttryck. Några pekar på att andra nyheter helt och hållet trängdes undan från nyhetsagendan under lång tid, medan andra kritiserar vad de beskriver som "sensationssökande" medier som mest är intresserade av att tjäna pengar på bevakningen.

– Man blir ju väldigt mättad. Man orkar inte ta in allt naturligtvis. Alltså, det jag menar är att efter chocken de första dagarna på har ju inte media så mycket nytt att komma med. Det blir ju liksom samma efter någon vecka eller så.

Det du sa här om att man fick se samma saker, det gör att man liksom, tror jag, trubbas av lite grann.

– Det var... man ville ha lite nytt, men det var inte det. Man fick se samma, samma bilder och höra samma saker. Så att det, det känns inte bra.

Det enda område där uppfattningen är att medierna snarast gjort för lite gäller den journalistiska granskningen av regeringens ansvar. Inte heller här finns något större utbrett missnöje med medierna, men nästan 40 procent av de tillfrågade uppger ändå att de tycker att medierna kunde ha ägnat mer utrymme åt granskningen av regeringen.

Flera återkommer i intervjuerna till att regeringen, och i synnerhet statsminister Göran Persson, kom relativt lindrigt undan journalisternas frågor. Det finns en utbredd uppfattning att medierna kunde ha granskat regeringen, och i synnerhet statsministern, mer.

– Jag tycker att Göran Persson kom väldigt lindrigt undan det här... medierna var lite slaka på liksom. Jag tycker de var lite slapphänta och det gäller liksom alla medierna. Det var ingen som stoppade upp mikrofonen under näsan på honom.

En relativt vanlig uppfattning är att regeringen har något att dölja i den här frågan, och att medierna inte gått tillräckligt långt för att avslöja detta.

– Jag tycker också att medierna varit på tok för snälla gentemot politikerna och Sve-

riges regering och det är ju där man ställer sig frågan, det måste ju finnas en hund begraven i detta på något sätt. Varför hänger man inte de som är ansvariga för detta, för det finns ju de som är ansvariga personer för detta? Så är det. Ja, någon anledning finns det och den är säkerligen väldigt väl förankrad och grundad.

– Ja, det är ju, det är ju ganska viktigt att de fokuserar på vems fel det var. För det är väl en av, det är väl den enda nyttan som media har egentligen förutom att tillfredsställa människors nyfikenhet så är det väl för att uppmärksamma fel. Och få dem ändrade på något sätt.

Samtidigt förefaller utrikesminister Laila Freivalds väcka viss sympati, i alla fall i jämförelse med statsminister Göran Persson, och i viss utsträckning även med medierna. Det är ett återkommande drag i fokusgruppernas diskussioner att flera anser att medierna ägnat för stor uppmärksamhet åt att utrikesministern gick på teater på annandagskvällen och att hon senare förklarade att hon inte visste var Phuket låg.

Flera intervjuade anser att detta var ovidkommande detaljfrågor som medierna uppehöll sig vid alldeles för mycket på bekostnad av en djupare analys av hela regeringens agerande. Möjligen bekräftar detta tidigare forskning som visar att medborgarna inte uppskattar journalistisk granskning lika mycket som journalisterna själva (Nord 2004; Strömbäck 2004).

– Delvis så är det ju kanske medias upp-
gift att vara väldigt granskande, men
ibland så överdriver man ju det där och
fokuserar på skuldfrågan och försöker då
att hitta syndabocker.

Det vanligaste exemplet på mediernas
val av syndabock i fokusgrupperna är
utrikesminister Laila Freivalds. Kritiken
mot henne i medierna uppfattades som
mycket hård, men allmänheten verkar
inte dela mediernas uppfattning om
hennes tillkortakommanden eller också
tycker man att detta var mindre frågor
i sammanhanget.

– Jag kan tänka mig att det är rätt
typiskt för hur man förhåller sig här i
Sverige. Dom flesta, jag med, tycker det
var en rätt onödig jakt på personer som
Laila Freivalds och andra kanske. Svensken
i allmänhet tycker att det var onödigt, men
tidningarna kunde sälja på att hitta en
eventuell syndabock.

– Och sen tycker jag väl att det var lite
överdrivet det här med Laila Freivalds
och hålla på och tjafsä så mycket om den
grejen. Jag vet inte om det var en så stor
sak att hon gick på bio där. Jag reagerade
inte heller på att det skulle vara av den
omfattningen när jag hörde det direkt på
radio.

– Man valde väl ut Laila där för att
hon, det är ju tacksamt också att man
har sett det här liksom, man har varit
ute efter henne förut när hon står i sin
bostadsrätt med uppspärade ögon, så det
var väl kanske lite tacksamt där att gå
på henne.

– Jag såg ett program förra veckan, och
då fick hon samma frågor igen, Laila
Freivalds, och det är så att man undrar
om dom [journalisterna] är analfabeter.
Vad är det dom inte har fattat, hon har
ju svarat på det tio gånger, jag kan inte
förstå vad det är för nyhetsvärde i det.

I den grupp av medborgare som särskilt
efterlyser mer journalistisk granskning
av regeringens ansvar är de som känner
någon som befann sig i de drabbade
områdena överrepresenterade, vilket
inte är särskilt överraskande. Där är
möjligen intresset av att få svar på hur
frågan hanterades av svenska politiker
som störst.

Vidare kan noteras att det är den
grupp av medborgare som i undersök-
ningen har lägst förtroende för myn-
digheterna som också tycker att den
journalistiska granskningen borde ha
varit mer omfattande.

I den här gruppen kan kanske anas
en förhoppning om att en mer aktiv
och ifrågasättande journalistik skulle
ha exponerat mer av myndigheternas
tillkortakommanden.

– Jag tycker att de har fokuserat alldeles
för lite. De som är ansvariga för olika
myndigheter ska stå till svars för att de
inte har skött sitt jobb. De kan inte ha
såna anställda, det är bara så.

Några tycker att medierna hade dålig
kunskap om vilka myndigheter som
kunde vara intressanta att uppmärks-
amma i sammanhanget.

– Vi har ju jättemycket myndigheter som inte ens var i mediernas tankevärldar. FOI i Umeå till exempel, de har mycket och de är jätteduktiga... och satt bara och väntade med full utrustning... där tycker jag att medierna liksom har en roll. Sök upp dem, sätt frågan i halsen på dem, använd startknappen. För det är en tydlig ansvarsfördelning där och den skulle ha kommit fram.

Mediernas sätt att diskutera skuldfrågan ifrågasätts av en del, liksom debatten om publiceringen av listorna med saknade personer.

– Jag känner att man började väldigt tidigt med skuldfrågan, nu hade jag ju inte någon anhörig som var drabbad, jag hade kanske känt annorlunda då. Men man började ju väldigt tidigt att diskutera misstag, till exempel det här med listorna på döda och saknade som det diskuterades mycket om. Men sen, om det totalt sett varit för mycket eller för lite, det vet jag inte.

– Jag tycker att det är lite dålig fantasi från medierna att inte hitta något som är polariserande. Lyft någon annan fråga i stället, och släpp det där med listorna. Ni måste hitta på något annat som säljer då, ja. Om det är ert jobb så måste det väl finnas mycket. Men i stället fastnar man och kör listorna.

Avslutningsvis kan noteras att det finns ett visst missnöje med rapporteringen om svenskar som drabbats. Uppfattningen här är att rapporteringen var något för stor, och den uppfattningen

återfinns i alla grupper, även bland dem som känner någon som befann sig i de drabbade områdena. Kritiken framstår dock inte som särskilt djupgående; på det stora hela taget förefaller de flesta anse att medierna i huvudsak har skött rapporteringen på ett bra sätt. Det framgår av svaren på en fråga i telefonintervjuundersökningen om hur allsidig som människor anser att mediernas bild av flodvågskatastrofen var. Totalt sett anser 72 procent att medierna gav en mycket eller ganska allsidig bild, medan endast 5 procent svarar att den inte alls var allsidig. 23 procent väljer svarsalternativet ”inte särskilt allsidig”. Eller som en av personerna i fokusgrupperna formulerar sig:

– Jag tycker att medierna har skött sig relativt snyggt och bra. Alltså respekterat människor som varit där nere också, och inte har kränkt människor i sorg och elände, på det sättet tycker jag att de varit ganska duktiga.

Sammanfattning

Tsunamin i Sydostasien i december 2004 var utan tvivel en mycket svår naturkatastrof. Händelsen uppmärksammades mycket i alla ledande massmedier i världen och de flesta av världens politiska ledare uttalade sympatier med dem som drabbats. Internationella hjälpinsatser, av FN, EU, nationella regeringar och internationella hjälporganisationer, kom snart i gång. Hjälpbehovet var enormt. Att den

internationella uppmärksamheten i viss utsträckning kan antas bero på att många länder drabbades, därför att deras medborgare befann sig i de drabbade områdena, förändrar inte detta.

Sverige drabbas proportionellt sett mycket hårt av katastrofen långt bort från hemlandet. Andelen turistande svenskar i området var stor. Katastrofen hade i sig säkerligen genererat mycket stor svensk medieuppmärksamhet. När nu många svenskar fanns bland de döda, skadade och saknade blev förstås nyheten ännu större med svenska mått mätt.

Mot den bakgrunden är det naturligtvis relevant att granska hur svenska folket uppfattade medierapporteringen i samband med flodvågskatastrofen. I det här kapitlet har frågor diskuterats om vilka medier svenskar använde sig av, vilket förtroende de hade för medierna och vilken uppfattning de haft om bevakningens omfattning, granskningen och rapporteringen om de svenskar som drabbats.

När det gäller svenska folkets medievänor i samband med katastrofen kan konstateras att det är de direktrapporterande och snabba medierna som framhålls. Det råder en allmän enighet om att tv har varit det centrala mediet för de flesta. Kring tv-apparaten har julfirande familjer samlats och följt händelseutvecklingen. De största tv-kanalerna kom snabbt i gång med extrasändningar och de sände snart mer eller mindre kontinuerligt om flodvågskatastrofen. Vid sidan av dessa sändningar hade många hushåll tillgång till utländska tv-kanaler som gav sin bild av hän-

delseförloppet. Tv-utbudet var enormt och i många kanaler flyttades ordinarie tablåer om för att ge plats åt senaste nytt om flodvågen.

Den bild många intervjuade svenskar är att tv:n stod på i stort sett hela tiden under de första dagarna. Tv-julen blev tsunami-tv. Många berättar att de känslomässigt blev engagerade när de tog del av de vittnesmål som började komma och såg de amatörfilmer som visade händelseförloppet och flodvågens verkningar. Tv fortsatte under de närmaste veckorna att vara den viktigaste informationskällan för de flesta.

Det är nu inte något nytt att tv har en central roll i nyhetsförmedlingen, inte minst gäller detta vid dramatiska situationer. Tv är inte längre några kvällstimmars förstärkelse i form av program som förberetts under långt tid, utan en ständigt tillgänglig informationskälla med nyheter dygnet runt i många olika kanaler. Tv sänder när det händer, för att travestera en gammal sportradioslogan. Tv har i dag olika självklara format för nyhetsuppföljningar som soffprogram, debatter och studioproduktioner. Det är i princip bara den som är på resa som håller till godo med radion.

Först kommer tv, sedan kommer ingenting och sedan kommer de andra medierna. Radions roll är knappast överspelad men den är inte längre den självklara informationskällan eftersom den inte längre är självklart snabbast med nyheter. Av dagstidningarna har lokalpressen en trogen, lite äldre och uppskattande publik och har en given

En av de första bilderna på flodvågen utanför Ao Nang i Thailand.

FOTO: JONAS EKLIND/PRESSENS BILD

komplementroll med lokala perspektiv på händelsen. Kvällspressen kritiseras av många, men försäljningen visar samtidigt att det är många som följer även kvällspressens rapportering. Riksspridd morgonpress fungerar på nationell nivå främst som en fördjupning för högutbildade.

Dagstidningarna har dock generellt fått större svårigheter att nå rejält genomslag vid kriser. Det duger inte längre att berätta samma saker som de direkta medierna, men med en dags eftersläpning. Det upplevs av publiken som upprepningar. Det stora ständiga nyhetsflödet i etern och på nätet har därför höjt kraven på tidningarna när

det gäller att hitta nya uppslag och vinklingar. Ibland lyckas man, ibland inte.

Det förefaller också ha blivit svårare för tidningarna att vara exklusiva med kommentarer och analyser. Även detta innehåll förekommer kontinuerligt i de snabba medierna, inte minst för att fylla ett stort nyhetshål. Nyheter kommenteras nästan direkt efter att de har inträffat. Helt klart ställer det dagstidningarna inför nya utmaningar, även om ett traditionellt tidningsläsande folk som det svenska inom överskådlig tid kommer att ha tidningar som självklara komplementmedier.

Två relativt nya snabba medier är särskilt värda att uppmärksamma i samband med flodvågskatastrofen, nämligen text-tv och Internet. Båda har en bit kvar till de traditionella medierna när det gäller räckvidd, men de

framstår ändå som betydelsefulla i detta sammanhang. Text-tv har varit ett alternativ för den som på ett enkelt sätt velat hålla sig uppdaterad om katastrofen. Text-tv framstår som det effektivaste mediet för den som velat kolla om det hänt ”något nytt sen sist”, och har därmed delvis också fungerat som en ”påfart” till mer fördjupande information i framför allt tv-nyheterna. Text-tv kan möjligen framstå som en tämligen oglamorös telegrams-service i ett i övrigt spekulativt medielandskap. Inte desto mindre, eller just därför, förefaller text-tv ha hittat en roll som inte passar någon annan.

När det gäller Internet är potentialen förstås ännu större. Allt fler hushåll är i dag uppkopplade och allt fler har bredband. Internet är fortfarande inget för alla, men tvivelsutan någonting för fler än någonsin tidigare. En överrepresentation av unga och välutbildade består förvisso, men nätet har den här gången utnyttjats rejält och dess överlägsna förmåga till informationsförmedling och informationsspridning och dess interaktiva resurser har nu upptäckts av rekordmånga. Men Internet förefaller också ha spelat en roll som snabb nyhetsförmedlare och därmed varit en konkurrent till framför allt tv. Här har också rikstidningarnas koncerner kunnat återta en del tappad nyhetsterräng genom informativa och välbesökta nyhetssajter.

Nyhetskonsumtionen har varit mycket omfattande. Till en början har i princip alla svenskar följt bevakningen intensivt. De flesta finner att det var

viktigt och riktigt att satsa så stort från mediernas sida eftersom katastrofen var så omfattande. Ändå är helhetsintrycket efter en dryg månads rapportering att den varit något för omfattande.

Intrycket är att samma nyheter har upprepats när inget nytt har hänt eller att andra angelägna nyheter trängts undan.

Efter ett tag menar flera att det har uppstått en mättnad. Man orkar inte längre ta till sig informationen utan väljer att söka upp medier med ett annat innehåll, inte minst underhållning. Medan nästan alla tycker att den första tidens rapportering var självklar och mestadels av god kvalitet, finns med tiden en förstärkt uppfattning att medierna medvetet försöker konstruera nya nyheter för att hålla intresset vid liv och tjäna pengar på bevakningen.

I det stora hela får dock de svenska medierna gott betyg av publiken, och på det stora hela anses mediernas bild av flodvågskatastrofen ha varit allsidig. Det finns också en insikt om att rapporteringen den här gången var svår att genomföra, och många uppskattade den snabba informationen från medierna i ett läge då myndigheterna inte klarade den uppgiften. Det finns ingen genomgående kritik av de svenska medierna på samma nivå som den som riktas mot politiker eller myndigheter (se nästa kapitel). Förtroendet för svenska journalister är också högt, och mycket högre än i Demokratibarometern 2002. Tre år har förvisso gått mellan de båda undersökningstillfällena, och skillnaden i förtroendebe-

dömningar kan ha många förklaringar, men det är rimligt att tro att det högre förtroendet 2005 i viss utsträckning beror på flodvågskatastrofen och rapporteringen om den.

En liten minoritet anser att förtroendet för medierna påverkats negativt efter rapporteringen om flodvågskatastrofen. Många har haft sin uppfattning klar om huruvida medierna går att lita på sedan tidigare, och det är få som finner anledning att revidera sin uppfattning efter denna händelse. Visst litar fler på tv och radio än på kvällstidningar, men det är också omdömen som kvarstår efter detta, och publiken verkar också ha bedömt de olika medierna efter dessa olika måttstockar.

Övertramp förekommer i ett sådant medieutbud, och det gäller förstås också en händelse med en inneborende djup dramatik och ofattbar tragik som denna (jfr Morén & Skogh red. 2005). För det finns förvisso en liten dragning i opinionen åt att medierna rapporterade för mycket och för ingående om dem som drabbades. Det är dock ingen massiv kritik, och det finns inga självklara exempel på bristande medieetik som framförts. Några löpsedlar som har gått över gränsen, några otäcka bilder och någon ovarsam intervju med en chockad överlevande är exempel på bristande hänsyn (Morén & Skogh red. 2005). Det är dock inget genomgående drag i svensk medierapportering enligt allmänheten.

Vad folket vill ha mer av är dock granskning av regeringens ansvar. Ett återkommande tema är att statsminister

Göran Persson kom för lindrigt undan mediernas frågor och borde ha ställts till svars mer för politikernas och myndigheters tillkortakommanden.

Samtidigt förefaller mediedrevet mot utrikesminister Laila Freivalds ha väckt viss sympati för henne. Flera personer i fokusgrupperna tycks anse att det inte hade spelat någon roll vem som varit på hennes post, läget hade varit lika bekymmersamt ändå. Särskilt mediernas fokusering på utrikesministerns teaterbesök och hennes bristande geografiska kunskaper framhålls av många som ovidkommande detaljfrågor medierna drivit bara för att försöka fälla Freivalds.

Slutsatserna av den här genomgången är att medierapporteringen i grunden har uppfattats som rätt oproblematiske. Rapporter har kommit snabbt och professionellt och mestadels uppskattats av en nyhetstörstande, och inledningsvis närmast chockad, nation. Det har funnits ett överväldigande medieutbud i många olika medier. Vid den här typen av händelser påverkas också medier som annars inte kan karaktäriseras som nyhetsorienterade som kommersiella radio- och tv-kanaler. Svenska folket är överlag nöjt med medierna, eller har i varje fall rätt svårt att komma med en sammanhållen mediekritik. Det mesta var rätt bra, men det blev lite för mycket efter ett tag och det var lite för lite granskning. De största medierna uppfattades som relativt pålitliga.

Om det fanns objektiva skäl att känna denna tillfredsställelse kan nu

inte avgöras inom ramen för denna studie. Den saken får framtida innehållsanalyser av medierna ge svar på. Alldeles oavsett det manifesta medieinnehållets omfattning och inriktning är det emellertid väsentligt att diskutera publikens bild av medierna. Vid detta tillfälle har medierna kanske spelat en större roll än någonsin i opinionsbildningen och det är därför av största vikt att veta hur mediernas rapportering uppfattades av allmänheten.

Politisk opinionsbildning sker i stort i ett komplicerat samspel mellan politi-

ker och myndigheter, medier och medborgare. Den här analysen har visat att medierna enligt allmänhetens uppfattning har klarat flera av de uppgifter som medborgarna vanligen kräver, även om det finns ett visst missnöje med rapporteringens omfattning, att granskningen av regeringens ansvar anses ha varit otillräcklig, och att medierna i vissa fall uppfattas ha varit överdrivet angelägna om att hitta syndabockar.

Frågan är emellertid hur politiker och myndigheter har klarat sig – och det är också ämnet för nästa kapitel.

Med myndigheter och politiker i fokus

Efter att ha varit konstant sjunkande under cirka 30 år började förtroendet för svenska politiker att öka något efter hösten 2001. Mellan valen 1998 och 2002 ökade andelen svenskar som sade sig ha mycket eller ganska stort förtroende för svenska politiker från 31 till 41 procent. Eftersom samma mönster återfanns i amerikanska undersökningar har det ökade förtroendet tolkats som en följd av terrorattackerna mot USA den 11 september 2001. När en katastrof eller kris inträffar som människor känner sig hotade av skulle sålunda behovet av att kunna lita på de politiska ledarna öka, och därmed även förtroendet för dem.

Flodvågskatastrofen i Sydostasien hade emellertid en annan karaktär än terrorattackerna mot USA. I båda fallen fanns det offer – mångdubbelt fler i samband med flodvågskatastrofen än i samband med terrorattackerna, oavsett om vi räknar i antal människor döda eller i antalet drabbade svenskar – men medan det fanns förövare bakom terrorattackerna, saknades det i samband med flodvågskatastrofen. Därmed skil-

jer sig känslan av utsatthet och det psykologiska behovet av att sluta upp bakom de politiska ledarna.

Skäl att vara kritisk

De första förtroendeundersökningarna efter flodvågskatastrofen visade att många svenskar var kritiska mot politiker och myndigheter. Att det inte var en tillfällig opinion bekräftas av vår telefonintervjuundersökning, vilket framgår av tabell 7.

En mycket stor majoritet, 71 procent, anser att det finns mycket eller ganska starka skäl att vara kritisk. Det gäller oavsett kön eller ålder. Bland dem som känner någon som befann sig i de drabbade områdena är det emellertid fler som anser att det finns mycket starka skäl att vara kritisk, än bland dem som inte känner någon som befann sig i de drabbade områdena. Utbildningsnivån har också en viss betydelse. Bland dem som har grundskola som högsta avslutade utbildning är det 64 procent som anser att det finns mycket eller ganska starka skäl att

Tabell 7. Skäl att vara kritisk mot den svenska hanteringen av flodvågskatastrofen (procent).

Mycket starka skäl att vara kritisk	Ganska starka skäl att vara kritisk	Inte särskilt starka skäl att vara kritisk	Inga skäl alls att vara kritisk	Summa
20	51	26	4	101

Antal svar: 967. Frågans formulering var: ”En del anser att det aldrig går att förbereda sig för sådana här katastrofer, medan andra anser att det finns skäl att vara kritisk mot olika myndigheter och organisationer för deras sätt att hantera katastrofen. I vilken utsträckning anser du att det finns skäl att vara kritisk mot hur svenska myndigheter och organisationer hanterade flodvågskatastrofen?”

vara kritisk, mot 73 respektive 72 procent bland dem som har gått gymnasium respektive högskola/universitetsutbildning. Det är också en betydligt större andel av människor från Stockholms län (34 procent) som anser att det finns mycket starka skäl att vara kritisk, än i övriga landet (14 procent).

Förtroendet för svenska myndigheter och politiker

Att det är en stor majoritet som anser att det finns skäl att vara kritisk mot hanteringen av flodvågskatastrofen gör att man kan anta att den här undersökningen visar att det är färre som uppger mycket eller ganska stort förtroende för svenska politiker, än i samband med det senaste valet. Det bör också vara lägre än i SOM-undersökningen 2003, i vilken 34 procent uppgav sig ha mycket eller ganska stort förtroende för svenska politiker. Den tesen stärks av att de första undersökningarna visade att många uppgav att deras förtroende för myndigheter och politiker sjunkit

som en följd av hanteringen av flodvågskatastrofen.

Som tabell 8 visar uppgav totalt sett 32 procent att de hyser ett mycket eller ganska stort förtroende för svenska politiker. Några större skillnader beroende av ålder, kön eller om man känner någon som var i de drabbade områdena finns inte. Däremot har högutbildade ett betydligt högre förtroende än lågutbildade: Av dem som har studerat på universitet och högskolor uppgav 40 procent mycket eller ganska högt förtroende, jämfört med 28 procent av dem som endast har gymnasieutbildning och 23 procent bland dem som endast har grundskoleutbildning. Det är samtidigt uppenbart att det allmänna förtroendet för svenska politiker är betydligt lägre än det allmänna förtroendet för svenska journalister – nästan dubbelt så många uppger mycket eller ganska stort förtroende för journalister än för politiker.

Studerar vi förtroendet för svenska myndigheter i allmänhet visar det sig vara betydligt högre än förtroendet för svenska politiker (tabell 9).

Tabell 8. Förtroendet för svenska politiker (procent).

Mycket stort	Ganska stort	Ganska litet	Mycket litet	Summa
1	31	50	18	100

Frågans formulering var: "Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker?" Antal svar: 987.

Tabell 9. Förtroendet för svenska myndigheter (procent).

Mycket stort	Ganska stort	Ganska litet	Mycket litet	Summa
3	51	38	9	101

Frågans formulering var: "Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska myndigheter?" Antal svar: 981.

En liten men ändå klar majoritet av svenskarna uppger sig ha mycket eller ganska stort förtroende för svenska myndigheter, och skillnaden gentemot politikerna är mycket tydlig. Av dessa resultat att döma har svenska folket ett betydligt större förtroende för sina myndigheter än för sina politiker. Liksom tidigare är förtroendet störst bland de högtutbildade: 64 procent av dem med högskole- eller universitetsutbildning uppger mycket eller ganska stort förtroende för svenska myndigheter, mot 48 respektive 42 procent bland dem med gymnasium respektive grundskola som högsta avslutade utbildning. Ett visst samband finns också med ålder. Åldersgruppen 18–24 uppger minst förtroende (43 procent) medan åldersgruppen 65–74 uppger störst förtroende (54 procent).

Samtidigt som resultaten visar på klara åsikter och tydliga skillnader i förtroendet för myndigheter respektive politiker, visar fokusgruppsintervjuerna

att verkligheten är mer nyanserad än figurerna kan ge sken av. Som en av personerna svarar på frågan om myndigheternas sätt att hantera och hålla kontakten med de drabbade svenskarna:

– Jag tycker det är jättesvårt att tycka någonting, det där ska man nästan fråga de inblandade. Man vet att några inte har fått hjälp alls, medan andra har fått hjälp från alla möjliga håll. Så jag vet inte vad som är sant och falskt där alltså eller hur det egentligen har fungerat när det gäller individen och kontakten med polis och försäkringsbolag och allt de behöver hjälp med.

En av de frågor som diskuterades i samtliga fokusgrupper handlade om människors generella förtroende för politiker respektive myndigheter. Påfallande är att gränsen för många är flytande; vilka som är politiker och vilka som är myndighetstjänstemän, och vad som ska ses som politiska institutioner

respektive myndigheter, är ofta oklart. Därmed blir även frågan om ansvar svår att svara på, samtidigt som man tycker den är viktig. Många anstränger sig därför för att förstå hur ansvarsfördelningen ser ut, och det präglar även diskussionerna i fokusgrupperna. Kanske är diskussionen om olika myndigheter och deras ansvar livligare än på mycket länge, vilket följande diskussion från en av fokusgrupperna är ett exempel på:

– *Det vi har sett i media nu är jakten på Laila Freivalds och sen har vi sett, Hans Dahlgren är det väl, tjänsteman, de har ju haft den här presskonferensen, men visst, man blandar ihop det här, han är inte politiker väl?*

– *Men det är de som är ansvariga.*

– *Mjaa, det kan man ju diskutera, vilka är de ansvariga?*

– *De som tar besluten.*

– *Tar tjänstemän besluten då? Det är ju en politisk fråga, det här får vi inte blanda ihop, för de är ju utförare.*

I den här diskussionen är de intervjuade medvetna om vikten att skilja mellan politiker och tjänstemän, men de har samtidigt svårt att lyckas med det själva och brottas därför med frågan. Och det är på intet sätt unikt för den här meningsväxlingen. Tvärtom återkommer samma mönster i flera fokusgrupper, och man kan nog anta att medierapporteringen och diskussionerna om myndigheterna och deras

ansvar har ökat medvetenheten och kunskaperna om detta hos många.

När fokusgrupperna diskuterar frågan om förtroendet för just politiker finns det olika åsikter. Det är många som ger uttryck för ett lågt förtroende, samtidigt som det inte är ovanligt att de samtidigt reserverar sig:

– *Jag tycker att det går ju inte att ha bra förtroende för dem för att det... jag vet inte, jag är ingen expert på politik men det känns inte riktigt som om de vill folkets bästa.*

– *Jag är på det hela taget väldigt kritisk, jag har inget förtroende. Jag tror att det fanns ett större mått av idealism i politiken, men att nu tror jag att de jobbar för sin egen personliga karriär. Personligen har jag tappat förtroendet för politiker.*

– *Jag har också väldigt lågt förtroende, måste jag säga. Men det tror jag också har att göra med just medierna, att de ligger på så hårt. Politiker vågar inte säga någonting om vad de egentligen tycker och tänker.*

– *Jag tycker att det är mycket mygel och mycket pengar hit och dit. Jag vet inte, det är både och. De har väl en god vilja och göra saker gott, men de skor sig ju gärna på förmåner. Tycker jag. Med lägenheter och de skor sig till sina barn och så, jag tycker det är både och.*

– *Det är både och. Å ena sidan så tror jag att politiker har lite oförtjänt dåligt rykte. Å ena sidan, jag har vänner som är politiker inom kommunalpolitiken, och*

det är en av mina bästa kompisar och jag vet att han är en bra politiker. Å andra sidan är det också så att, ja, jag tycker... det verkar som om ju högre upp man kommer desto mer blir det av mygel och taktik och sådana saker.

Den sistnämnde av dessa personer illustrerar skillnaden mellan specifik och generaliserad tilltro respektive misstro. Den politiker han känner har han förtroende för, men han ger samtidigt uttryck för en viss misstro mot andra politiker. Att människor uttrycker mer förtroende för lokala politiker och lokala förvaltningar förekommer också i fler fokusgruppsdiskussioner. Samtidigt finns reservationerna där, liksom i flera av de andra citaten. Det är få som är entydigt negativa i intervjuerna; de har ganska litet snarare än mycket litet förtroende. Ett annat intressant exempel på det är följande:

– De är väl inte annorlunda än andra människor. De sitter väl i en rävsax. Hur mycket kan man göra egentligen? Man har en säck med pengar som ska fördelas och man har lite olika intressen, ungefär så ser jag det. Det där med att de ger en massa löften inför val och sånt, det bryr jag inte inte ett dugg om. För det, det ingår liksom i spelet tycker jag på något vis. På det viset har jag inte förtroende. Jag skulle inte kunna göra det bättre själv heller... Därför spelar det väl ingen större roll vilken som sitter som politiker heller och vilka som bestämmer, de sitter i ungefär samma båt allihop.

Inledningsvis framstår det som om den här personen försvarar politiker med argumentet att de är som vanliga människor, med brister och fel. Sedan förflyttas argumenten något när hon diskuterar de löften politiker ställer ut inför val; efter det landar hon i slutsatsen att hon egentligen inte har förtroende för politiker, men också nu med det underliggande argumentet att de är som människor är mest. Misstron tycks närmast riktad mot hur människor som släkte fungerar, och att politiker är som människor är mest kan då fungera både som kritik mot och ett försvar för politiker. Andra är dock mer tydliga i det förtroende de har för politiker, även om det handlar om skeptisk tillit snarare än auktoritetsbunden sådan:

– Jag tror också att vi i huvudsak har politiker som verkligen vill göra det bästa möjliga och engagerar sig och satsar både sig själva och sin familj i att skapa ett bättre Sverige och så vidare från olika utgångspunkter. Generellt tror jag vi har ganska hyfsade politiker.

– Mitt förtroende har inte förändrats. Det är nog ganska högt ändå. Fast det känns som att jag tar det med en nypa salt också.

– Vi har ju valt de här människorna, möjligtvis skulle de ha gjort det bättre men det är på nåt sätt vi som har valt dem. Och jag tror att de till stor del gör det ganska bra. Det är väl inte det lättaste jobbet.

– Jag tror att ingen är perfekt ... Jag håller med om att en politiker borde ju visa gott intryck och så men, ja, varför skulle en politiker vara bättre än någon annan människa?

När det gäller förtroendet för myndigheter är det påfallande att deltagarna i fokusgrupperna ofta har svårt att ta ställning. Orsaken är att det finns så många myndigheter och att de har så olika uppgifter, samt att många är osäkra på vad som ska räknas som myndigheter. Flera efterfrågar en definition av myndighetsbegreppet, och andra pekar på svårigheterna att generalisera. Ändå kan man urskilja ett mönster där de flesta i fokusgrupperna uttrycker ett grundläggande förtroende för svenska myndigheter, inte minst dem som finns på lokal nivå, nära dem själva, och som de har egna erfarenheter av. Samtidigt är många kritiska mot vad som uppfattas som stelbenthet, byråkrati och formalism hos svenska myndigheter:

– Myndigheter är ju stort, om de menar alla myndigheter, jag kan inte peka på något direkt. Men jag tycker att det finns mycket som ska göras innan de kommer till skott. Det ska fyllas i fyrtio papper och det är blanketter, K4, A3....

– Förtroendet är högt men effektiviteten är låg.

– Jag tycker nog det känns som man kan lita på myndigheterna ganska mycket, men kanske känns de lite stela. Lite lång-

samma sådär, men det är ju stora organisationer så det är inte så konstigt kanske.

– Jag tycker också att det känns att man kan lita på dem, men rent organisatoriskt är det rätt stort och komplext. Lätt att saker hamnar mellan stolarna också, det kan bli otroligt komplicerat ibland.

– Man följer slaviskt ett regelverk oavsett hur omvärlden ser ut. Alltså det är som i militären, kartan eller terrängen, och då gäller kartan.

Även om människors förtroendebedömningar av myndigheter och politiker framstår som mer nyanserade i fokusgrupperna än i telefonintervjuundersökningen, framstår förtroendet för myndigheter som högre än för politiker. En trolig orsak är att människor tenderar att ha förtroende för de myndigheter som de har egna erfarenheter av, och att de upplever att det ofta fungerar bra på lokal nivå. En andra orsak, vilken det finns skäl att återkomma till, kan vara att problemet ligger i samordningen mellan myndigheter, snarare än hos myndigheterna som sådana. Då är det också svårt att identifiera var ansvaret egentligen ligger. En tredje orsak kan vara att många myndigheter upplevs som relativt anonyma och att det finns en avsaknad av symboler för myndigheter som sådana. Människor vet att Sverige har många myndigheter, och att deras egna erfarenheter av myndigheter är svåra att generalisera utifrån. Samtidigt saknar de något eller något som kan symbolisera myndighets-Sverige.

Tabell 10. Förtroendet för svenska myndigheter efter flodvågskatastrofen (procent).

Ökat mycket	Ökat något	Vare sig ökat eller minskat	Minskat något	Minskat mycket	Summa
0	2	72	20	6	100

Antal svar: 990. Frågans formulering var: ”Allmänt sett, hur har ditt förtroende för svenska myndigheter förändrats sedan flodvågskatastrofen? Har ditt förtroende ökat mycket, ökat något, vare sig ökat eller minskat, minskat något eller minskat mycket?”

Människor vet även att det finns många politiker i Sverige, men att det finns så pass många kända politiker gör också att det finns personer som får symbolisera politiker generellt sett. Att de kända politikerna i regel är statsråd, kommunalråd, partiledare och riksdagsledamöter, till skillnad från de cirka 98 procent av Sveriges politiker som är fritidspolitiker, spelar i det sammanhanget mindre roll (Strömbäck 2001, sid. 72). Oavsett hur icke-representativa dessa politikens kandidater är får de symbolisera politiker i allmänhet. Därmed är det lättare att uttrycka åsikter om, misstro mot eller förtroende för politiker än myndigheter.

Förtroendets förändringar efter flodvågskatastrofen

En fråga som ställdes i både telefonintervjuundersökningen och fokusgrupperna handlade om hur deras förtroende förändrats sedan och som en följd av flodvågskatastrofen. En sådan fråga är givetvis mycket svår att svara på. Man minns kanske inte vilken förtro-

endebedömning man gjorde tidigare, och om förtroendet har förändrats är det svårt att peka ut exakt orsak. Samtidigt är det av intresse att veta hur människor själva upplever att deras förtroendebedömningar har förändrats och varför.

I telefonintervjuundersökningen fick svarspersonerna inledningsvis svara på en fråga om hur deras allmänna förtroende för svenska myndigheter förändrats sedan flodvågskatastrofen. Svaren redovisas i tabell 10.

Resultatet visar att de flesta upplever att deras förtroende inte har förändrats, men också att det är betydligt fler som upplever att det har minskat än att det har ökat. I absoluta tal är det bara 19 personer som upplever att det har ökat, medan 255 upplever att det har minskat något eller mycket. Några skillnader beroende av kön finns inte, men däremot ett signifikant samband med ålder. I den yngsta (18–24 år) åldersgruppen är det 34 procent som upplever att förtroendet har minskat. Sedan minskar andelen med stigande ålder, och i den äldsta åldersgruppen (65–74 år) är det 20 procent som upplever att förtroendet har minskat. Det finns

också ett samband med om man känner någon som befann sig i de drabbade områdena; bland dem som gör det upplever 30 procent att förtroendet har minskat, jämfört med 22 procent bland dem som inte känner någon som befann sig i de drabbade områdena. Till sist finns det också en viss samvariation med utbildningsnivå. Framför allt är det de med gymnasium som högsta avslutade utbildning som upplever att förtroendet har minskat.

Som en följdfråga fick de som upplevde att förtroendet förbättrats eller försämrats den öppna frågan "För vilken eller vilka har förtroendet förbättrats" eller "För vilken eller vilka har förtroendet försämrats". Inga fördefinierade alternativ lästes upp, för att undvika risken att styra svaren. Med tanke på att det bara var 19 personer som uppgav att förtroendet ökat är det för få för att kunna dra slutsatser. Däremot är resultaten för dem som upplever att förtroendet minskat intressanta. De kan också jämföras med svaren på en fråga om vilka myndigheter eller organisationer som människor anser att det

finns skäl att vara kritiska mot för deras sätt att hantera flodvågskatastrofen. Frågan var: "Om du anser att det finns skäl att vara kritisk mot hur svenska myndigheter och organisationer hanterade flodvågskatastrofen, vilken eller vilka anser du har störst ansvar?" Också den frågan var helt öppen, utan fördefinierade alternativ, och högst tre alternativ fick ges. De vanligast förekommande svaren redovisas i tabell 11 nedan.

Det är uppenbart att det finns en viss samvariation mellan vilka man anser har störst ansvar för bristerna i hanteringen av flodvågskatastrofen och vilka som förtroendet har försämrats för. Det gäller framför allt regeringen, statsministern, utrikesministern och Räddningsverket, fastän Räddningsverket klarar sig bra till skillnad mot de andra. Utrikesdepartementet faller lite vid sidan av, i det att andelen som uppger UD som en av dem som har störst ansvar är jämförelsevis liten i förhållande till andelen som uppger försämrat förtroende.

Tabell 11. För vilken eller vilka har förtroendet försämrats samt vilka det finns skäl att vara kritisk mot för hanteringen av flodvågskatastrofen (procent).

	Regeringen	Statsministern	Utrikes- departementet	Utrikes- ministern	Räddnings- verket
För vem eller vilka har förtroendet försämrats?	51	18	51	21	1
Vem eller vilka har störst ansvar?	61	26	35	22	3

Eftersom flera alternativ fick lämnas uppgår totalsumman till mer än 100 procent. Procentbasen är 255 (förtroendefrågan) respektive 682 (ansvarsfrågan).

Det försämrade förtroendet drabbar framför allt regeringen och utrikesdepartementet samt statsminister Göran Persson och utrikesminister Laila Freivalds. Uppenbart är också att dessa uppfattas som myndigheter, med tanke på att frågan handlade just om myndigheter och inte om politiker eller politiska institutioner. Det understryker det tidigare resonemanget om att gränsen mellan politiker och tjänstemän respektive politiska institutioner och myndigheter är suddig och oklar för många. Där med är det något oklart om människor lägger ansvaret för bristerna på den politiska ledningen eller på tjänstemannanivå. Att det är större andelar som nämner regeringen respektive utrikesdepartementet talar för att ansvaret delvis läggs på tjänstemannanivå, men

samtidigt kan man anta att många i första hand syftar på den politiska ledningen. Möjligen skiljer det sig åt mellan regeringen och utrikesdepartementet; att en betydligt större andel pekar ut regeringen som ansvarig, jämfört med hur stor andel som pekar ut utrikesdepartementet, talar för det och för att utrikesdepartementet möjligen ses som underordnad regeringen.

För att få klarhet i detta ställdes därför en fråga om hur stort förtroende människor har för ett antal specificerade myndigheters, organisationers och personers sätt att hantera flodvågskatastrofen. Resultatet redovisas i tabell 12.

Inledningsvis bör noteras att andelen vet ej-svar är hög för Räddningsverket, Svenska kyrkan och kungahuset. I det här sammanhanget är det förhållande-

Tabell 12. Förtroendet för hur flodvågskatastrofen hanterades (procent).

	Mycket stort	Ganska stort	Ganska litet	Mycket litet	Balans mått	Summa	Antal svar
Statsministern	3	34	42	21	-26	100	977
Regeringen	2	31	48	19	-35	100	977
Utrikesministern	1	18	39	42	-60	100	964
Utrikesdepartementet	2	24	46	28	-48	100	937
Hjälporganisationer	45	52	3	1	+93	101	982
Räddningsverket	34	58	7	1	+84	100	890
Resebyråer	45	46	7	2	+82	100	947
Kungahuset	27	52	15	6	+58	100	836
Svenska kyrkan	24	61	10	5	+70	100	770
Sjukvården	35	58	6	1	+86	100	926

Vet ej-svar har utelämnats. Balansmått visar andelen mycket eller ganska stort minus andelarna mycket eller ganska litet. Frågans formulering var: "Hur stort förtroende har du för följande myndigheters, organisationers och personers sätt att hantera flodvågskatastrofen?"

Utrikesminister Laila Freivalds, nyss ankommen till Phukets flygplats, möts av Sveriges ambassadör i Thailand, Jonas Hafström. FOTO: ROBBAN ANDERSSON/PRESSENS BILD

vis färre som vill uppge om och i så fall vilket förtroende de har för de organisationerna, jämfört med de övriga.

De myndigheter, organisationer och personer som människor framför allt har förtroendet för, när det gäller deras sätt att hantera flodvågskatastrofen, är hjälporganisationerna, sjukvården, Räddningsverket och resebyråerna. Även kungahuset och Svenska kyrkan får en mycket positiv förtroendebedömning.

Detsamma kan inte sägas om de övriga – statsministern, utrikesdepartementet, regeringen och utrikesministern. Resultaten här är både talande och intressanta, inte minst därför att svaren när människor får frågan om förtroendet för specificerade myndigheter, personer och organisationer skiljer sig jämfört med när de spontant får den öppna frågan om vilka förtroendet har försämrats för. När människor fick svara spontant var det i första hand regeringen och utrikesdepartementet som människor sade sig ha tappat förtroende för, på samma sätt som när de spontant fick frågan om vilka som har störst ansvar för bristerna i hanteringen

av flodvågskatastrofen. Därefter följde statsministern och utrikesministern. Men när människor i stället får personerna, organisationerna och myndigheterna upplästa för sig, då är det framför allt för utrikesministern och utrikesdepartementet som de uppger att förtroendet är litet. Balansmättet för utrikesministern är hela -60 och för utrikesdepartementet -48.

Även om det också nu är många som uppger mycket eller ganska litet förtroende för regeringen och statsministern klarar de sig med andra ord bättre än när människor spontant fick frågorna om förtroendeförändringar och ansvarsfrågan.

Exakt hur detta ska tolkas är svårbedömt, men det understryker det gamla talesättet att ”som man frågar får man svar”, och att man alltid bör vara försiktig med att dra för långtgående slutsatser av den här typen av undersökningar.

Vad som ändå framstår som klart, oavsett hur frågorna ställs, är att människor i första hand är kritiska mot, och har begränsat förtroende för, de politiska ledarna och institutionerna – statsministern, regeringen, utrikesministern och utrikesdepartementet. De har förlorat på flodvågskatastrofen med allt vad det innebär, medan hjälporganisationerna, Räddningsverket, resebyråerna, kungahuset, Svenska kyrkan och sjukvården har klarat sig bra. Inte minst resebyråerna, med Fritidsresors informationschef Lottie Knutson i spetsen, lyckades vinna ett stort förtroende för sättet att hantera flodvågs-

katastrofen. Det framkommer i de diskussioner som fördes i fokusgrupperna.

I fokusgruppernas olika diskussioner framkommer det vidare att de flesta anser att förtroendet för politiker och myndigheter antingen är förhållandevis oförändrat, eller att det har sjunkit. Det är bara några få som anser att förtroendet har ökat. Uppenbart är att flera av dem som ingick i fokusgrupperna anser att det har funnits brister i sättet att hantera flodvågskatastrofen, och att det har bidragit till att minska förtroendet för framför allt politiker. I flertalet fall tycks fokusgrupperna ha ett större förtroende för myndigheterna, eller anser åtminstone att det har sjunkit mer för politiker än för myndigheter. Samtidigt är flera av deltagarna i fokusgrupperna, som förra kapitlet också visade, inne på mediernas roll i sammanhanget och svårigheterna att göra självständiga bedömningar av hur flodvågskatastrofen hanterades och vem som har ansvar för de brister man tycker har funnits. En person säger exempelvis:

– Det har väl varit lite så och så med hjälpinsatser i efterdyningarna av katastrofen. Samtidigt tror jag att det är väldigt svårt att få en korrekt bild av deras arbetsinsats eftersom man bara ser det som förmedlas via media. Tror det är väldigt mycket som man aldrig får reda på, både gott och sämre som görs, så det är väldigt svårt att säga.

I liknande anda säger en annan deltagare i fokusgrupperna, på frågan om

förtroendet för politiker förändrats i och med flodvågskatastrofen, att:

– *Det hänger väl ihop med det här mass-mediala. Det är väl sällan som det skrivs några spaltmeter om allt bra de gör, våra politiker. Det skrivs när de har gjort bort sig eller kliver över gränsen, och sätter man sig inte in specifikt i övriga politiken och politiker, ja då blir det en generell bild att alla är tokar, tyvärr.*

Just medvetenheten om att medie-rapporteringen inte ger hela sanningen medför en tvekan på frågan om hur hanteringen har skötts och om, som en konsekvens, förtroendet har sjunkit. Samtidigt formulerar de flesta ändå en åsikt, om än ibland med reservationer. Även om man i vissa delar är kritisk mot eller skeptisk till mediernas rapportering väljer man ändå att utgå från den, i brist på alternativa informationskällor.

Bristande snabbhet, bristande förmåga

När det gäller fokusgruppernas uppfattningar om de brister som funnits i hanteringen av flodvågskatastrofen och de drabbade svenskarna finns det några återkommande problem som identifieras. Ett återkommande problem är att det tog så lång tid innan svenska politiker och myndigheter förstod katastrofens omfattning. Ett näraliggande problem är att det tog så lång tid innan Sverige började hämta hem de drabbade svenskarna. Här är det flera som jämför Sverige med Italien, som flera

upplever var snabbare och effektivare. På frågan hur svenska politiker har skött sig svarar en person exempelvis:

– *Dåligt. I ett land som ska vara så reglerat på alla sätt och vis så förväntar man sig faktiskt att det ska hända någonting. Om man gör en jämförelse med Italien, som inte är på samma sätt, ja, italienare överhuvudtaget är ju inte som vi svenskar, vi är ju väldigt ordentliga och allt ska vara så reglerat, där är det lite mer månana. Men de tog ju och såg till att det hände någonting i alla fall. Och det var något som jag reagerade över. Att det var frågan om timmar och sedan hände det någonting där. Här var det en tröghet i allting.*

– *När man såg Kalla Fakta så satt då den här räddningstjänstens chef och sa att, hon sa att jag insåg ju att vi behövde hjälpa till här och jag skickade flera förfrågningar men jag fick ju liksom inget svar. Och då vet man ju samtidigt att italienarna, då var det ju räddningsverkets chef där som utan att ringa Berlusconi skickade ner plan.*

Flera andra är inne på att det tog tid innan svenska politiker och myndigheter reagerade och att det inte verkade finnas någon krisberedskap.

– *Från det ögonblick när katastrofen inträffade och detta kommer in till UD i Sverige att det, någonting har hänt, från det ögonblicket och framåt så tycker jag nog inte att Laila Freivalds och Göran Persson som högsta ansvariga för den politiska ledningen har agerat på det*

sätt som man skulle förväntat sig och skulle velat att de hade gjort. De har mera varit bromsklossar, upplever jag det.

– Det är ju ändå lite märkligt hur man kan vara utrikesminister och ändå så pass ointresserad av omvärlden att hon inte läser text-tv till exempel under hela julhelgen. Det tycker jag är lite märkligt hur, hade hon tittat på text-tv och sett dödssiffran gå upp hela tiden så hade man ju insett att någonting var fel.

– Det insåg jag tidigt på annandagen och om hon inte är tillräckligt intresserad för att få veta att någonting har hänt, och det ingen runt henne som får fram det, då har man allvarliga kommunikationsbrister tycker jag.

– Det var den där igångsättningsapparaten, som var under all kritik. Att det inte fanns någon som kunde säga till och säga att nu kör vi så här... Ja, det var den där igångsättningsknappen som inte fanns. För människorna och kunskapen och jätteduktigt folk, det fanns ju, finns organiserat redan. Just i det här tillfället var det att få i gång alltihopa, det var det som inte funkade.

– Man kanske inte kan ställa de kraven på UD eller den svenska statsapparaten, att de ska vara snabba och som på ett företag liksom, det kanske inte går att styra en stat på det sättet men man skulle önska att om UD inte själva kan hålla koll på vad som händer ute i världen så kunde de åtminstone vara snabba och lyssna. Jag menar, det finns ju kanaler. Om nu de här resebolagen var där nere och sa vad som behövdes... ja, det tog för lång tid tycker jag innan det hände något.

Att många upplever att det fanns brister i snabbheten och förmågan att agera bekräftas av telefonintervjuundersökningen. Det framgår av tabell 13 nedan.

Den största bristen upplevs ligga i snabbheten, eller snarare frånvaron av den. Hela 78 procent uppger att snabbheten är mycket eller ganska dålig. Några skillnader att tala om utifrån kön, ålder och utbildning finns inte, medan det är något fler bland dem som känner någon som befann sig i de drabbade områdena som väljer svarsalternativet mycket dåligt. Det är också en klar majoritet som är kritisk mot myndigheternas förmåga att agera;

Tabell 13. Myndigheternas förmåga och snabbhet att agera (procent).

	Mycket bra	Ganska bra	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Summa svar	Antal
Hur ser du på myndigheternas snabbhet att agera?	1	21	46	32	100	976
Hur ser du på myndigheternas förmåga att agera?	2	40	40	18	100	954

Frågans formulering var: "Hur ser du på myndigheternas snabbhet att agera?" respektive "Hur ser du på myndigheternas förmåga att agera?"

58 procent väljer svarsalternativen mycket eller ganska dåligt.

Om nu den största bristen låg i senfärdigheten är en naturlig följdfråga varför myndigheterna inte reagerade snabbare. Om man ska utgå från diskussionerna i fokusgrupperna är långsamheten något som de flesta tycks skylla dels på de ledande politikerna, dels på vad många upplever som en rädsla hos myndigheter och deras anställda för att ta ansvar, framför allt i inledningsskedet. Problemet uppfattas närmast som ett systemfel, men i och med att de ledande politikerna uppfattas som ansvariga för systemet faller skuldbördan också på dem, även i vissa fall när de inte anses direkt ansvariga.

– Alltså, man står handfallen av något skäl och det är allvarligt alltså. Det får man inte göra... Ja, jag tror att vi har fått den här ansvarslösheten alltså, man vågar inte och man vill inte riskera att bli av med sitt eget jobb och det där är väldigt farligt. Det, och det gäller inte bara politiker, systemet finns annars också... Gör jag ingenting så gör jag i alla fall inte fel. Men ofta är ju det största felet man gör att man inte gör någonting.

– Jag tror folk är rädda för att göra fel, alltså mot regler. Just om man tar, reglerna kanske är lite diffusa så tolkar man det på ett speciellt sätt och bestämmer sig för att det är så här vi tolkar de här. Och så vågar man inte tolka det på annat sätt och ingen kan peka på vem det är som bestämt det utan det finns bara där på något vis.

– Jag tycker att det väl har visat sig att det inte är helt klart i rangordning, vem som ska göra vad när det kommer något så här stort. Men det kanske visar sig i den vanliga vardagen också, för vissa fall hamnar mellan olika slags myndigheter. Och att det är svårt att samordna allting och att alla ska veta vad alla gör.

– Jag tänker så här: vi har ju suttit här och diskuterat det hela men de som sitter på toppen nu är ju ändå de som ska ta ansvar för det hela. Eller i alla fall för större delen. Utrikesdepartementet och regeringen tycker jag i stort sett har gjort fel i och med att de var sent ute och kom för sent in och hjälpte folket.

– Det som jag minns var att alla skyllde på varandra... Det är alltså en klassiker detta att man skyller på varandra och till slut så, då blir det ingen som blir hängd.

– Om nu Göran Persson styr toppstyrt då och sen också kan klaga på enskild UD-personal i ett sådant läge, om man har det ledarskapet, då är det inte konstigt att det finns myndighetspersoner som inte vågar skicka ner plan utifall de gör fel.

Vissa myndigheter eller offentliga verksamheter tycker nästan alla har fungerat väldigt bra, i fokusgrupperna på samma sätt som i telefonintervjuundersökningen. Det gäller framför allt sjukvården och skolan, men även räddningstjänsten, även om flera är kritiska mot att de inte åkte ner till Thailand innan de fick klartecken från regeringen. När myndigheterna eller de offentliga verksamheterna fick klartecken och möjlighet

att fokusera på det som är deras kärnverksamhet, då levde de upp till kraven och förväntningarna. Problemen fanns högre upp i beslutskedjan, vilket återför oss till den roll som regeringen, statsministern, utrikesministern och utrikesdepartementet spelade enligt deltagarna i fokusgrupperna.

Regeringen och utrikesdepartementet i fokus

Det största ansvaret för bristerna som uppfattas i hanteringen av flodvågskatastrofen och dess konsekvenser, det lägger folket på regeringen under ledning av statsminister Göran Persson och utrikesdepartementet under ledning av utrikesminister Laila Freivalds. Det framkommer tydligt i telefonintervjuundersökningen, men också i fokusgrupperna, där deltagarna hela tiden återkommer till Göran Persson och Laila Freivalds. Även om man också är kritisk mot hur olika myndigheter har fungerat, mot myndigheternas senfärdighet eller ovilja att agera självständigt, tycks man anse att det är Göran Persson som statsminister och Laila Freivalds som utrikesminister som har det övergripande och yttersta ansvaret. De uppfattas som ansvariga för systemet och därmed också för systemfelen.

I och med att de är våra största beslutsfattare och i och med att det tagit så pass lång tid, men om man bara ser till resul-

tatet så tycker jag att det har skötts dåligt. Och sedan då att det är upp till dem att reda ut vems fel det var.

Jag har ju väldigt svårt att hitta någon annan som är ansvarig för detta än statsministern, och nu hoppas jag att det blir en förändring till stånd så att det blir klarare, generellt tror jag det inte är så lyckat att ha en politisk ledning för en katastrofberedskap.

Jag tycker ju att flera, flera i regeringen borde avgå. Det tycker jag. Om jag tittar lite till mig själv och i mitt yrkesliv, om jag gör ett dåligt arbete får jag inte behålla mitt arbete. Och jag tycker inte att de har gjort ett bra arbete och då tycker jag inte att de ska få behålla sina jobb.

En del i att ansvaret läggs på statsminister Göran Persson och utrikesminister Laila Freivalds handlar om att de är chefer och just i den egenskapen är ansvariga för vilken kultur som råder i organisationerna. En intervjuperson uttrycker det mycket tydligt:

Mig förefaller det, jag har inte träffat någon av de här två [Persson och Freivalds] på nära håll men mig förefaller det vara en typ av personligheter som skapar en anda av försiktighet och rädsla och fruktan omkring sig. Folk vågar inte ta initiativ utan att förankra det, och får man inte fatt i vederbörande, vågar man inte ta upp frågan... När folk inte vågar ta initiativ av risken att få stryk eller bli förflyttad eller bli utskällda eller vad det kan vara, då är det jättefarligt.

Just därför att många upplever att det är statsminister Göran Persson och utrikesminister Laila Freivalds som har ansvaret är flera upprörda över vad de uppfattar som försök att skylla från sig och att fly från ansvaret. En person säger exempelvis att "Orsaken att mitt förtroende har sjunkit är för att olika politiker skyller över ansvaret över olika förvaltningar". En annan deltagare i samma fokusgrupp instämmer:

– Jo, det var ju en enda jävla ringdans ända tills media ställde dem hårt mot väggen och då hade de väldigt svårt att svara att man har ju jagat varandra och lagt över ansvar på varandra och det har bara gått runt, runt, runt."

Även om kritiken ibland uttrycks i generella termer, tycks den i huvudsak vara riktad mot Göran Persson som anses ha kommit för lätt undan:

– Jag tycker ju då att Göran Persson inte har handskats bra med det här, för att han skyller på sina undersåtar. Han skyller direkt på Laila Freivalds och tjänstemän på UD som inte har... de befogenheterna. Det är ju ändå ett toppstyrt land, jag kan ju inte direkt hur han styr det hela, hur det är upplagt, men det har ju visat sig att det är väldigt toppstyrt.

– Jag tycker att Göran Persson, han har ju verkligen gömt sig i detta. Jag tycker inte att han har agerat särskilt mycket, vare sig i massmedia eller så. Det är ju Laila Freivalds som egentligen har fått ta det stora slaget där och regeringskansliet var det väl som då skulle sköta det.

– Det jag reagerade på var, det var att jag tycker att Göran Persson kom väldigt lindrigt undan, han är ju ändå hennes [Freivalds] chef... I hela den här kritiken så lyckas ju ändå Göran Persson med att inte behöva stå till svars.

Vid sidan av Göran Persson är utrikesminister Laila Freivalds den person som oftast nämns och diskuteras. Hon får också kritik från flera intervjupersoner, bland annat för sitt uttalande att hon inte visste var Phuket ligger och för att hon gick på teater på annandagen. Men det finns också en intressant skillnad mellan svaren i telefonintervjuundersökningen och hur fokusgrupperna diskuterar ansvars- och förtroendefrågan. I telefonintervjuundersökningen var det hela 81 procent som uttryckte lågt förtroende för Laila Freivalds sätt att hantera flodvågskatastrofen, mot 37 procent för Göran Persson, men i fokusgrupperna är det åtskilliga som spontant tar Laila Freivalds i försvar. Det gäller både mot mediernas sätt att beskriva henne och mot Göran Persson.

– Laila, hon hade det ju inte så lätt, för hon har ju varit i blåsväder förut, så hon är väldigt lätt att hänga ut kan man tycka, och det kan man ju säga vad man vill om men det kan inte vara lätt i hennes situation att vara massmedial utåt i tidningar och ge intervjuer eller vad det nu må vara, så jag tycker att hon var stark ändå... Man kan ju ibland tycka att, tyvärr tycker jag vi har en statsminister som aldrig förnekar sig och han tar aldrig något ansvar.

Aftonbladet den 13 februari 2005 och Dagens Nyheter den 12 februari 2005.

– Det var väl så att den som verkligen hängdes ut, det var ju Laila Freivalds.

– Göran Persson] skyllde ju ifrån sig på enskilda personer på UD, det kom ett fax och det fick liksom inte jag. Om det var någon som inte skötte sin syssla liksom, det är ju otroligt dåligt ledarskap tycker jag. Och sen att det inte blir mer av det, det är helt otroligt tycker jag.

– Jag tycker det här med att just känna sympati för syndabocken, Freivalds. Jag kommer ihåg när hon var nere på sitt första besök tror jag det var, hon hade kameror i ansiktet och de kritiserade henne för att hon inte hade pratat med lokalbefolkningen. Det tror jag inte att man själv heller skulle göra om man kommer dit ner och får alla de intrycken.

– Jag kanske har fel, men mot slutet blev det liksom en person som blev nästan syndabock till det hela....

– Det var ju mest mot Laila Freivalds i alla fall, Göran Persson nämndes då och då det var mest mot henne.

Det är egentligen bara i en fokusgrupp diskussionen utvecklas i en annan riktning, där en person säger sig ha fått bättre förtroende för politiker och där Göran Persson och andra politiker får visst beröm. I en meningsväxling säger två personer att:

– Jag tycker att de har gjort det de kände att de behövde göra. Som till exempel att Lars Ohly inte kom till en debattstudio har jag full förståelse för. För att han ville värna om sina barn, han ville ta den

tiden eftersom han mädde, precis som hela Sverige, dåligt. Så det har jag full empati och förståelse för. Göran Persson tyckte det var jätteviktigt att prata och får göra som han vill liksom, han skulle inte ha pratat om han inte kände för det. Jag tror att alla måste göra det de känner för i en sån situation. För det är en osannolik situation.

– Jag har fått ett intryck av att dom har tagit det på allvar och som att de har gjort något åt det. Annars kan man känna att politiker ibland, de gör ingenting åt saker men i det här fallet känner jag faktiskt att de agerade. Det är en positiv grej kan jag tycka.

Detta är dock snarast undantaget som alltid behövs för att bekräfta regeln: svenska folket är mycket kritiskt mot hur flodvågskatastrofen hanterades, och det är en kritik som i första hand riktar sig mot regeringen, med statsminister Göran Persson i spetsen, och utrikesdepartementet, under ledning av utrikesminister Laila Freivalds. Det drabbar dem i form av lågt och sjunkande förtroende. Misstron är med andra ord i huvudsak specifik, inte generaliserad. Kritik finns även mot svenska myndigheter av olika slag, men den är dels mildare än kritiken mot de politiska ledarna och institutionerna, dels anses politiker snarare än myndigheterna själva vara ytterst ansvariga för de bristerna. Samtidigt kan man notera att i de fall som den politiska oppositionen nämns är det i positiva ordalag. Oppositionen får gott betyg, inte minst där-

för att den enligt diskussionerna ”inte gjorde det här till någon pajkastningshistoria”.

Frågan är vad resultaten så här långt betyder för människors uppfattningar om och förtroende för den framtida krisberedskapen. Tror man att svenska politiker och myndigheter har lärt sig av flodvågskatastrofen, eller tror man att beredskapen även i framtiden kommer att vara bristande?

Tilltron till den framtida beredskapen

Frågan om den framtida krisberedskapen, och om Sverige är bättre förberett om likartade situationer skulle uppstå igen, ställdes både i telefonintervjuundersökningen och i fokusgrupperna. I telefonintervjuundersökningen ställdes även en fråga om hur trygga människor känner sig när det gäller Sveriges samlade förmåga att klara av riktigt svåra krissituationer.

Även om förtroendet för ledande politiska institutioner och personer i

allmänhet är svagt, och särskilt i relation till flodvågskatastrofen, tycks svenskarna hysa en grundläggande tilltro till den svenska krisberedskapen (tabell 14). Den bilden förstärks av att det inte finns några större skillnader utifrån kön, ålder, utbildning eller om man känner någon som befann sig i de drabbade områdena eller inte. Den enda skillnad som går att tala om har med geografisk tillhörighet att göra; de som bor i Stockholms län känner mindre trygghet än de som bor i övriga Sverige.

Att flertalet uppger att de känner ganska snarare än mycket stor trygghet indikerar samtidigt att man upplever att det finns brister. Det framgår även av två andra frågor i telefonintervjuundersökningen, som handlar om beredskapen att klara liknande situationer inom respektive utanför vårt land.

Trots den hårda kritiken mot svenska myndigheters bristande snabbhet och förmåga att agera i samband med flodvågskatastrofen tror en majoritet av svenskarna att det finns tillräcklig beredskap om en liknande situation

Tabell 14. Trygghet när det gäller Sveriges förmåga att klara svåra krissituationer (procent).

	Mycket stor trygghet	Ganska stor trygghet	Ganska liten trygghet	Ingen trygghet alls	Summa	Antal
Känslan av trygghet när det gäller Sveriges samlade förmåga att klara av riktigt svåra krissituationer	8	60	29	3	100	979

Vet ej/kan ej uppge-svar har uteslutits. Frågans formulering var: ”I vilken utsträckning känner du trygghet när det gäller Sveriges samlade förmåga att klara av riktigt svåra krissituationer?”

Tabell 15. Upplevd förmåga att klara liknande situationer inom och utanför Sverige (procent).

	Finns tillräcklig beredskap	Finns inte tillräcklig beredskap	Summa	Antal
Tror du att det finns tillräcklig beredskap i Sverige för att hantera effekter av sådana här katastrofer som sker utanför vårt land?	21	79	100	933
Om en liknande situation med många döda och skadade skulle uppstå inom landet, vilken beredskap tror du då det finns?	59	41	100	950

Vet ej/kan ej uppge-svar har uteslutits. Frågornas formulering var: ”Tror du att det finns tillräcklig beredskap i Sverige för att hantera effekter av sådana här katastrofer som sker utanför vårt land?”, respektive ”Om en liknande situation med många dödade och skadade skulle uppstå inom landet, vilken beredskap tror du då det finns?”

skulle inträffa innanför Sveriges gränser (tabell 15). Däremot tror man att beredskapen brister om en liknande situation skulle inträffa utanför vårt lands gränser. Den krisberedskap sven-skarna upplever finns är sålunda kopplad till landets gränser, snarare än till var svenska medborgare befinner sig. Hos vissa skapar det en känsla av minskad trygghet:

– Om man tänker i de banorna så skulle jag nog inte känna mig lika säker på om det hände mig någonting själv att få hjälp från Sverige på en gång. Övrigt så känns det som..., lite sämre har förtroendet blivit, för deras handlingskraft.

Samtidigt finns det några i fokusgrupperna som ifrågasätter att ”alla” tycks förvänta sig att landets myndigheter ska hjälpa till, när det är människor själva som väljer att resa ut och resebyråerna som ansvarar för själva resorna:

– Man har försökt klandra regeringen här i Sverige. Men egentligen, man frågar det för det är många turister som åker dit, åker med resebyråer som Vingresor och Fritidsresor... Frågan är om resebyrån skulle tagit mer hand om personalen, jag menar turisterna som var där. Eller någon annan som skulle tagit hand om dem.

Intervjuare: – Tycker du att resebyråerna skulle ha tagit större ansvar eller att de skulle ha granskats hårdare på något sätt?

– Ja, jag tror att de försökte ge en bild, att de gjorde vad de kunde men de fattade i alla fall att de skulle hämta folk tillbaka till Sverige.

– Nä, de hade ju ingen beredskap heller.

– Men de har ju inte blivit klandrade för det. Liksom det är ju regeringens uppdrag, tycker de i alla fall, som säger så.

– Jag tycker så att det är ju resebyråerna som tar dit folk så får de ju vara ansvariga för typ planen också.

– Man betalar ju för resan.

– Men om man typ behöver ambulansflyg och blir sjuk på resan då är det ju genom bolaget som sköter det. Då är det ju inte Laila Freivalds och själva UD... nä, det är ju att dra det lite långt men det är ju typ samma sak egentligen.

Frågan om var resebyråernas ansvar slutar och regeringens ansvar börjar är uppenbarligen inte lätt att avgöra. Det är en fråga som är ny och som människor i allmänhet knappast upplevt behov av att diskutera tidigare. Inför eventuella framtida katastrofer är den emellertid i högsta grad aktuell, inte bara för enskilda människor utan givetvis också för resebolagen och de svenska myndigheterna.

Det leder oss vidare till frågan om vad fokusgrupperna anser om den framtida beredskapen, i händelse av liknande katastrofer eller kriser. Tror de att krisberedskapen kommer vara bättre när eller om en ny stor katastrof inträffar? Tror de att svenska myndigheter och politiska organ har lärt sig av sina misstag?

Svaren kan i korthet sammanfattas med två ord: förhoppningar och skepsis. Å ena sidan uttrycker nästan samtliga en förhoppning om att krisberedskapen kommer att vara bättre nästa gång: ”annars vore det ju en katastrof i sig. Det måste man ju säga alltså, för att någonting måste det ju ändå hända,

så man får ju hoppas det”. Å andra sidan är det få som verkligen tror att den kommer att vara bättre. Man vill, men vågar inte riktigt tro att myndigheter och politiska organ har lärt sig tillräckligt av de gångna misstagen, särskilt inte i ett lite längre tidsperspektiv. Flera refererar till Estoniakatastrofen, och upplevelsen av att inte tillräckligt många lärdomar dragits av den:

– [Nästa gång] vet väl alla förhoppningsvis vad de ska göra också.

– Inom en femårsperiod kanske.

– Ja, sedan är telefonnumren inaktuella i den där telefonlistan.

– Jag tror man glömmer ganska fort.

– Ja, hur länge sedan är det Estonia var?

– Tio år.

– Och det enda man har med sig är att alla lik ska upp, alla lik ska hem. Det var den enda erfarenheten från det, känns det som.

– Ja, det känns som folk gjorde fel saker. I stället för att fokusera på en aktion som sätter i gång snabbt så ska man hitta en syndabock.

– Frågan är väl, kommer man göra det då. Vi har ju en intention, men vi glömmar. Ju längre tiden går, ju saktare kommer det här arbetet att gå också och nätverket att fungera. Så om fem-tio år då kanske vi har en liknande organisation

som fungerar lika dåligt som den gjorde då. Vi glömmer, på hög nivå.

– På den lilla nivån tror jag det fungerar ganska bra. Vi drog ihop snabbt som attan ett möte på skolan, och var beredda när skolan startade. Vi kollade igenom och ringde alla så vi skulle veta på måndagen när de kom till skolan.

Diskussionen illustrerar hur skepsisen mot politiska organ och myndigheter växelverkar med ett tvivel på att man ”på hög nivå” har lärt sig tillräckligt för att krisberedskapen ”på hög nivå” ska fungera nästa gång. Den ”lilla nivån” har man dock förtroende för. Men man vill samtidigt tro att krisberedskapen även på den högre nivån ska fungera bättre nästa gång. Uttalanden som ”det får vi hoppas”, ”det måste vi tro”, ”man vill ju hoppas och tro att vi har lärt oss någonting” och ”förhoppningsvis blir det mycket bättre” är vanligt förekommande i diskussionerna. Det handlar kanske inte så mycket om att man verkligen tror att det kommer att fungera bättre nästa gång, utan snarare om en känsla av att man *måste* tro att krisberedskapen kommer att förbättras. Alternativet vore att den svenska krisberedskapen även i framtiden skulle vara lika bristfällig som man upplever att den var i samband med flodvågskatastrofen, och det alternativet skrämmer.

Sammanfattning

Efter den här undersökningen står det bortom allt tvivel att svenska folket anser att det finns starka skäl att vara kritisk mot hur svenska myndigheter och organisationer hanterade flodvågskatastrofen. Man är kritisk mot myndigheternas bristande förmåga att agera, men också, och framför allt, mot senfärdigheten och långsamheten i reaktionerna. Den kritiken riktar sig framför allt mot ledande politiska organ och personer, och störst ansvar anses regeringen ha. På den öppna frågan om vem eller vilka som bär störst ansvar nämner 61 procent regeringen, mot 35 procent som anger utrikesdepartementet.

I den bristande krisberedskaps- och krishanteringsförmågans spår följer ett sjunkande förtroende för såväl myndigheter som politiska organ. De politiska organen, institutionerna och företrädarna drabbas dock hårdare än myndigheterna. På den öppna frågan om vem eller vilka förtroendet har försämrats för, nämner en majoritet regeringen och utrikesdepartementet, medan cirka en femtedel nämner statsminister Göran Persson respektive utrikesminister Laila Freivalds. Det är dock något oklart om förtroendet försämrats mest för Laila Freivalds eller Göran Persson. När människor får den direkta frågan om vilket förtroende de har för hur ett antal personer, institutioner och organisationer hanterade flodvågskatastrofen, är Laila Freivalds den som störst andel anger litet förtroende för, följt av

Statsminister Göran Persson torkar svetten ur pannan vid sitt besök i Yan Yao, 17 januari 2005, som är uppsamlingsplats för offer för tsunamikatastrofen.

FOTO: TOMMY SVENSSON/PRESSENS BILD

utrikesdepartementet. Vad som emellertid står klart är att det sjunkande förtroendet manifesterar sig i en specifik misstro mot enskilda politiker, snarare än i form av generaliserad misstro mot politiker.

Även om olika frågeformuleringar ger något olika svar tycks det med andra ord som om svenska folket framför allt anklagar regeringen och utrikesdepartementet under ledning av Göran Persson respektive Laila Freivalds för de misstag som begåtts och de brister i

krisberedskapen som funnits. Samtidigt anser flera i fokusgrupperna att Laila Freivalds har fått ta en alltför stor del av skulden, inte minst i medierna, medan Göran Persson kommit för lätt undan. Framtida innehållsanalyser får visa om det här går att se ett mönster mellan mediernas rapportering och hur människor fördelar ansvaret. Givet telefonintervjuundersökningen och fokusgrupperna framstår det som en rimlig förväntan att innehållsanalyserna kommer att visa att medierapporteringen fokuserade mer på Laila Freivalds ansvar än Göran Perssons.

Båda bär dock ett ansvar enligt fokusgrupperna, och ansvaret är både direkt och indirekt. Det är direkt så till vida att det tog alltför lång tid innan de för-

stod katastrofens omfattning och började agera för att hjälpa och föra hem de drabbade svenskarna. Det är samtidigt indirekt så till vida att de anses ansvariga för systemet och de systemfel som finns. Det är indirekt också så till vida att det uppfattas som om de båda har skapat en kultur på myndigheter och politiska institutioner som präglas av toppstyrning och rädsla hos många för att agera självständigt. Kombinationen upplevs som förödande: På grund av toppstyrningen och rädslan hos många att agera självständigt väntar alla på att statsministern och utrikesministern ska agera, men när de inte agerar tillräckligt snabbt och resolut, då händer ingenting. Det som i en av fokusgrupperna kallas ”igångsättningsknappen” saknas, med följderna att de drabbade svenskarna drabbas dubbelt. Först drabbas de av flodvågskatastrofen, sedan drabbas de av att inte få tillräckligt stöd från svenska myndigheter.

Resultaten visar också att det finns utbredd skepsis mot den framtida krisberedskapen i händelse av nya liknande katastrofer. Visserligen känner 68 procent mycket eller ganska stor trygghet när det gäller Sveriges samlade förmåga att klara av riktigt svåra krissituationer, och en majoritet tror också att det kommer att finnas tillräcklig krisberedskap om en liknande katastrof inträffar inom Sveriges gränser. Över 40 procent

tror dock att krisberedskapen kommer att vara otillräcklig. Samtidigt tror närmare 80 procent att det inte kommer att finnas tillräcklig beredskap om en liknande katastrof inträffar utanför Sveriges gränser.

I en tid av ökad globalisering och ökat resande mellan länder ställer det Sveriges krisberedskapsförmåga inför nya utmaningar. När allt fler svenskar vid varje given tidpunkt befinner sig utanför Sverige ökar risken att svenskar drabbas av katastrofer utomlands. Den insikten bör leda till antingen en utbyggd förmåga att hantera katastrofer som inträffar utomlands, eller till ett förtydligande av var gränsen för Sveriges ansvarstagande för sina medborgare utomlands går.

Som situationen nu ser ut vill människor gärna tro att myndigheterna och de politiska organen har lärt sig av de misstag som begicks i samband med flodvågskatastrofen, men samtidigt är skepsisen betydande. Man vill tro, men i betydande del gör man det därför att man måste tro. Alternativet upplevs som alltför skrämmande.

Flaggorna på halv stång vid UD på den nationella sorgedagen i Sverige den 1 januari 2005, med anledning av tsunami-katastrofen i Asien. FOTO: JAN E CARLSSON/PRESSENS BILD

Sverige efter flodvågskatastrofen

Sverige efter flodvågskatastrofen är i vissa delar ett annat Sverige än före. Livet för många drabbade, anhöriga och berörda har för alltid förändrats. Men även det offentliga Sverige har förändrats, som en konsekvens av den debatt och det sjunkande förtroende som har följt i flodvågskatastrofens spår. Till detta, och analysen av den här undersökningens resultat, ska vi strax återkomma. Men först kan det vara på sin plats med en kontrafaktisk tankeövning.

Tänk om

Trots att klockan bara var strax före tre började det redan skymma utanför huvudentrén på Rosenbad. Ingenting utanför byggnaden påminde om att det faktiskt var annandag jul. Tvärtom var aktiviteten utanför intensiv. Tv-bussar från svenska och internationella tv-bolag stod parkerade runt om byggnaden och genom entrédörrarna strömmade en strid ström av journalister in mot presskonferensrummet Bella Venezia. Snart var det fyllt till sista plats.

Exakt klockan 15.00 öppnades en bakre dörr och journalisterna skymtade statsministern och utrikesministern åtföljda av statsrådsberedningens statssekreterare och utrikesdepartementets kabinetssekreterare. Alla såg sammanbitna ut och föreföll tyngda av stundens allvar.

Allt var tyst bortsett från ljudet av kameratryckningar och slamrandet när fotografier skockades framför podiet för att ta närbilder av de nyanlända. Men snart höjde statsministern handen och tystnaden var åter total. Hans tal direktsändes i både radio och tv.

Efteråt var de flesta kommentatorer ense. Kanske var det statsministerns allra bästa och mest känslösa tal någonsin. Bara cirka tolv timmar efter det att flodvågen svept in över Sydostasiens stränder valde statsministern att tala direkt till svenska folket om tragedin. Han beskrev utförligt hur det lugna julfirandet och idyllen på Harpsund brutalt krossats och hur han skyndsamt på annandagens morgon åkt in till regeringskansliet för att snabbt få en överblick av händelseförloppet och

konsekvenserna och för att leda krisorganisationen.

Statsministern var noga med att poängtera att det ännu inte säkert gick att uttala sig i detalj om hur svårt Sverige drabbats, men att det fanns anledning att utgå från att många svenskar mist livet och att den svenska nationen drabbats hårt. Statsministern uttryckte stor medkänsla med de svenskar som i detta ögonblick svävade i osäkerhet om vad som hänt nära anhöriga och vänner, och lovade att regeringen nu skulle göra allt som stod i dess makt för att få en överblick över läget och kontinuerligt återkomma med information.

Därefter fortsatte utrikesministern med att berätta om hur UD nu höll på att omorganiseras för att klara av informationskraven från allmänheten. Hon redogjorde för de inledande problemen med att få adekvata upplysningar om händelseutvecklingen. Hon berättade vidare om den förstärkning som var på väg till Thailand och om den provisoriska svenska beskickning som upprättats under dagen i Phuket. Avslutningsvis informerade utrikesministern om hur svenska folket bäst kom i kontakt med UD via ett nytt callcenter som etablerats och via den nya webbplats med kontinuerlig information som fungerade från och med nu.

Slutligen gav de båda chefstjänstemännen en mer detaljerad pressinformation om vilka insatser som regering och myndigheter hittills gjort, om det inledda samarbetet med hjälporganisa-

tioner och om den nya krisstab som upprättats med centrala myndigheter och departement. De kunde också upplysa om vilka fortsatta presskonferenser som skulle hållas de närmaste dygnet.

De extrainsatta tv-sändningarna från presskonferensen följdes av fyra miljoner svenskar. Uppföljande intervjuer med statsråden och chefstjänstemännen fortsatte i tv eftersom de största kanalerna lagt om i sina tablåer och hela tiden rapporterade om flodvågskatastrofen. De flesta kommentarerna från tv-soffan handlade om regeringens snabba reaktion och om att behovet av nationell samling i sorgen var enormt. Statsministern framstod åter som den samlande symbolen för ett land som genomgått en traumatisk händelse, och många uttalade sin sympati för landets politiske ledare som, bara drygt ett år efter mordet på den förra utrikesministern, åter fick ge uttryck för en stor sorg och förtvivlan inför det ofattbara.

Tidningarna dagen därpå handlade förstås mest om de senaste nyheterna från katastrofområdet, men ett stort utrymme ägnades också regeringens agerande, den känslolösa presskonferensen och den effektiva krisberedskapen. Några ledarkommentarer i borgerlig press antydde, om än något motvilligt, att regeringen föreföll att ha lärt sig läxan från tidigare omskakande händelser och den här gången inte tvekat att ta ansvar och agera kraftfullt och förtroendeingivande.

Att inte äga dagordningen

Ungefär så här kunde det första dygnet efter flodvågskatastrofen i Sverige ha sett ut. Katastrofens omfattning och konsekvenser hade givetvis varit oförändrade men den efterföljande diskussionen om regeringens, myndigheternas och mediernas förhållningssätt och agerande hade sannolikt varit annorlunda. Nu dröjde det i stället innan ansvariga inom den politiska ledningen tog initiativ. Verkschefer avvaktade närmare besked. Julfriden bestod till stor del. Krisorganisationen upprättades inte. Ministrarna kom inte in till sina arbetsplatser förrän måndag morgon eller förmiddag, som om ingenting hade hänt. Andra länder var tidigare med insatser i de drabbade områdena. I Sverige tog det längre tid att planera och genomföra arbetet. Helt klart fanns det tveksamheter om ansvar, ledning, kommunikation och vad som borde göras.

”Politik är att äga dagordningen”, förklarade statsminister Göran Persson i en TV4-dokumentär våren 2005. Det är ett insiktsfullt konstaterande av en politiker väl medveten om den medialiserade demokratins villkor. Persson har också vid olika tillfällen under sin långa tid som statsminister visat stor skicklighet när det gäller att forma och dominera den politiska dagordningen och mediernas gestaltningar. Närhelst han haft något att säga har medierna nästan alltid erbjudit honom den möjligheten. En statsminister har ett närmast oöverträffbart nyhetsvärde.

Men när det gäller flodvågskatastrofen blev allt så mycket annorlunda. Möjligheter att ta initiativet och påverka mediernas gestaltningar fanns. I själva verket väntade förmodligen både medier och allmänhet på statsministerns reaktioner på annandagen. Men de kom inte. I stället fick alla hålla till godo med knapphändiga, och ibland motsägelsefulla, kommunikéer från någon presskontakt på utrikesdepartementet. Nivån och kvaliteten när det gällde den offentliga informationen inledningsvis stod på intet sätt i paritet med situationens krav. När de flesta svenskar under annandagen började inse katastrofens omfattning och ta del av en kraftigt ökande medierapportering i tv, text-tv och på nätet var det fortfarande mycket tyst från den politiska ledningen i Sverige.

Det blev i själva verket ingen stor presskonferens i Rosenbad under annandagen. Det blev i stället spridda kommunikéer och ett kommunikativt kaos, som framför allt drabbade alla oroliga anhängare. Det skulle dröja någon dag innan den politiska ledningen började agera offentligt och försökte reparera intrycket av de första dagarnas misstag och obeslutsamhet. Mycket talar emellertid för att det var det första dygnets agerande som även fortsättningsvis kom att prägla mediernas och allmänhetens bild av politiker och myndigheter.

Det är alltid lätt att i efterhand kritisera brister och misstag som görs i ett dramatiskt skede. Ingen hade kunnat förutse flodvågskatastrofen. Ingen poli-

tiker kunde hållas ansvarig för händelsen som sådan. Det var en naturkatastrof som skoningslöst drabbade hundratusentals människor och många svenskar. Men även bortsett från detta, så framstår den politiska ledningens inledande passivitet som svårförståelig. Det är snarare en del av det politiska ledarskapets villkor att kunna fungera också i svåra situationer och att kanske framför allt då ta initiativ och forma mediernas dagordningar och gestaltningar.

Allt kan förmodligen inte göras rätt från början, men den som undviker att göra något överhuvudtaget avstår också från möjligheten att påverka opinionssklimatet och människors verklighetsuppfattningar och värderingar. I den medialiserade demokratin kan ett sådant förhållningssätt få stora konsekvenser.

Synen på medie-rapportering och politiskt förtroende

Syftet med den här studien har varit att undersöka svenska folkets åsikter om och förtroende för myndigheter, medier och politiker efter flodvågskatastrofen, samt hur allmänheten fördelar ansvar för de brister som den uppfattar i den svenska hanteringen av katastrofen.

När det gäller mediernas roll i samband med katastrofen kan först konstateras att den varit central. Människor har i stor utsträckning förlitat sig på medierna för att få kunskap och infor-

mation om händelseutvecklingen. Tsunamin inträffade under helgen då många var lediga och tillsammans med släkt och vänner. Tv blev för de allra flesta den främsta informationskanalen och de kontinuerliga sändningarna i de största kanalerna dygnet runt hade en stor publik. Tv befäste sin roll som det viktigaste mediet för krisinformation. Radion och lokalpressen kan främst betraktas som komplementmedier.

Bevakningen av flodvågskatastrofen följdes först och främst i direkta medier som tv, text-tv och på Internet. Även om tv var klart dominerande kan noteras att text-tv och Internet troligen användes i större utsträckning än vid någon annan dramatisk händelse i vårt land. I synnerhet Internet fungerade som en fördjupning för många som ville veta mer om detaljer kring räddningsarbetet, överlevande och saknade eller hjälpinsatser. Inte minst för dem som kände någon som drabbats av katastrofen var nätet ett stort hjälpmedel.

Medierna har också i stort uppträtt förtroendeingivande enligt allmänheten. Förtroendet för mediernas flodvågsrapportering minskade visserligen vid en jämförelse mellan årets första två månader, men de allra flesta anser inte att deras förtroende för medierna har förändrats till följd av rapporteringen. Telefonintervjuundersökningen visar också att det allmänna förtroendet för svenska journalister är mycket högt. I den mån viss kritik mot medierna framträder så går den i allmänhet ut på att bevakningen blev något för omfattande i längden och att det fokuserades

lite för mycket på enskilda drabbade svenskar. Till det kommer att relativt många anser att mediernas granskning av regeringens ansvar kunde ha varit mer omfattande.

Huvudintrycket av fokusgrupperna förstärker bilden av att de flesta fann medierapporteringen i de inledande skedena relevant och rimlig. Något mer av kritik mot medierna framkommer i senare skeden då mer kontroversiella frågor kring makt och ansvar successivt får större betydelse. Det finns också en klar skillnad i fokusgrupperna när det gäller förtroendet för olika medier. Här är det framför allt kvällspressen som avviker negativt och många är kritiska till vad som uppfattas som sensationsinriktad rapportering. I den här meningen är det dock snarast allmänna uppfattningar om medierna som kommer till uttryck och inte så mycket detaljerad kritik av rapporteringen kring flodvågskatastrofen.

Medierna kommer sålunda relativt väl ut när det gäller allmänhetens bedömningar. Medierna förefaller ha klarat sin grundläggande informationsroll, och flera intervjuade poängterar hur viktig medieinformationen var när inga andra uppgifter fanns att tillgå. Det finns inga stora och allmänna misstag bland medierna som kommer upp i diskussionerna. Kanske gick journalisterna något för hårt fram mot Laila Freivalds och kanske var de något för enträgna när det gällde att få fram listor på saknade, samtidigt som Göran Persson kom lite för lätt undan, men

mycket mer av mediekritik i samband med flodvågskatastrofen fanns där inte.

Om kritiken i stort lyser med sin frånvaro gentemot medierna är den desto mer framträdande när det gäller myndigheterna och politikerna. Talande är att nästan dubbelt så många uppger mycket eller ganska stort förtroende för journalister än för politiker. När det gäller politikerna och i viss mån myndigheterna visar undersökningarna en grundmurad opinion av kritiker, som anser att det finns mycket eller ganska stora skäl att vara kritisk mot deras hantering av flodvågskatastrofen. Vår undersökning visar också på ett något mindre förtroende för svenska politiker än vad som brukar noteras. Som svar på den direkta frågan om förtroendet för myndigheterna förändrats efter flodvågskatastrofen svarar de flesta att ingen förändring har skett, och bland dem som uppger att förtroendet minskat framhålls framför allt ett minskat förtroende för regeringen och utrikesdepartementet.

När människor får ta ställning till vilket förtroende de konkret har för olika angivna myndigheter, organisationer och det politiska Sverige bekräftas förtroendebilden. De politiska instanserna ligger i botten, med utrikesminister och UD längst ner på listan. Regeringen och statsministern klarar sig något bättre men möts ändå med litet förtroende av de flesta. Riktigt stort förtroende har dock svenska folket för hjälporganisationer, sjukvården, Räddningsverket och resebyråer.

De två personer som spelar huvudroller i förtroendefrågan är statsminister Göran Persson och utrikesminister Laila Freivalds. Det är dock inte klart och entydigt hur de både värderas i förhållande till varandra när det gäller såväl förtroende som ansvar. I telefonintervjuundersökningen är förtroendet bättre för statsministern men i alla fokusgrupper framkommer samtidigt ett missnöje med att statsministern kom för lindrigt undan kritiken. Uppfattningen är att en stor del av intresset fokuserades på utrikesministern, trots att statsministern hade det största ansvaret. Intrycket sammanfaller med bedömningen att utrikesministern av medierna utsågs till ”syndabock”, medan statsministern kunde ha granskats mer.

Svenska folket anser att regeringen haft störst ansvar för hanteringen av händelsen. Det framhålls i intervjuer att det dröjde innan den politiska ledningen agerade, och det antyds också ett ansvar för en toppstyrning där det blivit svårt för myndigheter att våga agera självständigt. När det gäller frågan om framtida krisberedskap anser en majoritet att det inte finns tillräcklig beredskap för liknande händelser utanför Sverige, men att beredskapen är tillräcklig för att klara liknande situationer innanför landets gränser.

Frågan när det gäller förtroendet är snarast i vilken utsträckning det förändrades till en följd av katastrofen. Tidigare förtroendemätningar, bland annat av SOM-institutet, visar att förtroendet för politiska organ som partier, kom-

munstyrelse, regering och riksdag generellt är väsentligt lägre än för de utförande delarna av den offentliga sektorn som sjukvård, polis, domstolar, universitet och högskolor. I den meningen avviker inte den här studien utan mönstret är detsamma. Däremot är förtroendet för svenska journalister mycket högre i den här undersökningen än i SOM-mätningarna. Delvis beror det säkerligen på att frågorna och svarsalternativen skiljer sig åt, men troligen avspeglar det också ett visst ökat förtroende för svenska journalister i spåren av tsunamin.

Resultaten kan i övrigt tolkas på olika sätt. Det kan vara så att allmänheten gjort en specifik avvägning och bedömning av insatserna efter flodvågskatastrofen och kommit fram till just dessa slutsatser. Eller också har det funnit en viss förhandsuppfattning om förtroendet som snarare har bekräftats i samband med katastrofen. De som brukar inge förtroende gör det också nu, medan de som inte gör det inte heller denna gång lyckas uppnå det målet.

Det rimligaste här är förmodligen att beakta båda dessa mönster. I samband med en så dramatisk händelse och den intensiva rapporteringen om den är det högst troligt att många svenskar i högre grad än normalt följt händelsen och skaffat sig en bild av hur olika aktörer, som myndigheter och politiker, har uppträtt. Det talar för tämligen kvalificerade opinioner i frågan. Samtidigt kan förstås också dessa vara kraftigt påverkade av ett rådande opinions-

klimat och en konform mediebevaktning som gör att opinionerna snarare förstärks än förändras.

Det är dock värt att lägga märke till att det generella förtroendet för svenska politiker tycks ha förändrats väldigt lite, jämfört med hur förtroendet för regeringen, statsministern och utrikesministern har förändrats. Det talar för att människor gör skillnad mellan politiker i allmänhet och, i det här sammanhanget, regeringen, statsministern och utrikesministern. Det styrks av att oppositionen uppfattas ha agerat ansvarsfullt, i de fokusgrupper där oppositionens agerande har diskuterats. Med andra ord tycks den ökade misstron i första hand handla om en specifik misstro, riktad mot specifika politiker och institutioner, snarare än en generaliserad misstro, riktad mot politiker i allmänhet. Om flodvågskatastrofen har bidragit till en legitimitetskris handlar den om Göran Perssons och Laila Freivalds personliga legitimitet, snarare än om den svenska demokratins strukturella och ideologiska legitimitet. Ur demokratiskt perspektiv måste det bedömas vara positivt.

Nyhetshål och nyhetsmarknadens mekanismer

Nyheter kan betraktas som en vara som fungerar på en marknad där utbud och efterfrågan för dessa nyheter möts. På en perfekt fungerande nyhetsmarknad möts utbud och efterfrågan och en anpassning

sker av nyheter till det behov av nyheter som finns på marknaden. I likhet med de flesta andra marknader är det emellertid en utopi. Betydligt vanligare är att det finns en obalans mellan utbudet och efterfrågan av nyheter.

Det vanligaste förhållandet i dag torde vara att utbudet av nyheter är större än efterfrågan. Det är en allmänt vedertagen sanning att det i det moderna samhället råder ett överskott på information och ett underskott på uppmärksamhet. Således måste stora ansträngningar ofta göras för att "sälja in" en nyhet och skapa ett genomslag i det begränsade medieutrymme som står till förfogande. Denna obalans kan förklara en stor del av den moderna PR-industrins arbete och det ökade inslaget av mediestrategier hos företag, organisationer och samhällsliga institutioner som vill försöka påverka nyhetsförmedlingen i en för dem gynnsam riktning. Journalister möter allt oftare allt professionellare påtryckare som tävlar mot varandra i en ständig kamp om att kunna påverka den mediala dagordning och de mediernas gestaltningar som är så betydelsefulla i den medialiserade demokratin.

Ett exempel på en sådan obalans där utbudet överskrider efterfrågan är vanligen en modern valrörelse. I en sådan spelar medierna en central roll, men alla politiska budskap och aktörer kan inte beredas plats i de största medierna. Det gäller för partierna att försöka väcka intresse för spektakulära nyheter som gynnar det egna partiet och missgynnar motståndarna. Nyhetshålet är

mindre än vad utbudet av nyheter skulle kunna fylla. På en sådan "överhettad" nyhetsmarknad består den mest grannliga uppgiften för medierna i att granska och sovra bland materialet och försöka att presentera det som uppfattas som det mest nyhetsvärda för stunden.

Betydligt sällsyntare är det med ett nyhetshål som är så stort att det blir svårt att fylla, särskilt vad gäller det nyhetshål som finns för dramatiska händelser, kriser och katastrofer. Det handlar då om situationer när det finns ett utrymme för vissa nyheter men en brist på sådana. Det kan antingen vara för att ingenting händer för tillfället eller för att inblandade aktörer väljer att inte agera när de förväntas göra det. I sådana situationer uppstår ett vakuum i nyhetsförmedlingen, antingen för att nyhetshålet är för stort eller därför att utbudet av i sammanhanget relevanta nyheter är för litet.

Om flodvågskatastrofen ska analyseras utifrån detta perspektiv står det klart att situationen var mest lik den senare obalansen. Nyhetshålet var mycket stort och det fanns ett närmast omätligt behov av nyheter kring händelsen. Etermedier sände närmast oavbrutet, text-tv och webbsajter uppdaterades hela tiden och tidningarna ägnade ett mycket stort utrymme åt tsunamin. Det fanns ett i princip obegränsat medieutrymme för händelsen och så mycket att upprepningar snart blev uppenbara för de flesta. De som vill veta något nytt och fördjupande hela tiden fick speciali-

sera sin mediekonsumtion, i synnerhet med Internet.

Samtidigt är det givet att en del av det medieutrymme och den allmänna efterfrågan som fanns hade kunnat mötas av mer kvalificerad och relevant myndighetsinformation under de första dagarna. Den här gången hade inte regeringen behövt ta hjälp av PR-konsulter för att få mediegenomslag. I stället väntade alla på den politiska ledningens kommentarer och agerande. Men regeringens och myndigheternas låga profil bidrog nu till utbudsunderskottet på nyhetsmarknaden.

Det nyhetshål som då uppstod hade medierna både friheten och behovet att fylla, med sina egna gestaltningar. Kvar blev sålunda mediernas gestaltningar och deras tämligen snabba insatser på fältet. Detta ofantligt stora nyhetshål fylldes successivt med nya medierapporter om händelseutvecklingen. Det var journalisternas ögonvittnesskiltringar och kommentarer som formade gestaltningarna och de blev särskilt dominerande eftersom de viktigaste politiska aktörerna inledningsvis inte fanns i centrum. Gestaltningarna blev i huvudsak mediestyra.

Med andra ord blev rapporteringen om flodvågskatastrofen i stort lämnad till medierna själva, och det vanliga trycket från de viktigaste källorna i statsapparaten uteblev. Medierna blev inledningsvis huvudsakligen avrapporterande och kunde arbeta relativt ostört med det de vanligen är allra bäst på, nämligen rak och snabb händelsestyrd

nyhetsförmedling. Reportrar som redan efter ett dygn vandrade omkring i kaotiska buddhisttempel och tsunamihärjade strandområden gjorde intryck på svenska folket. Nyhetsrapporteringen fungerade tämligen väl, mediernas rutiner vid katastrofliknande händelser föreföll effektiva. Det var kanske inte alltid så mycket nytt att berätta varje timme, men i stort upplevde de flesta att medierna fullgjorde de uppgifter som man rimligen kunde förvänta sig. Efterfrågan på nyheter var visserligen långt större än utbudet, men alla kunde konstatera att ansträngningar i alla fall gjordes för att svenska folket skulle få veta mer.

Medan medierna så gott det gick rapporterade vad man kunde, präglades det offentliga Sverige under de första dygnen av brister och oklarheter. Anstormningen av oroliga anhöriga knäckte snabbt utrikesdepartementets otillräckliga jourresurser under helgdagarna. Alla UD-besked från Thailand hanterades inte så professionellt och effektivt som situationen krävde. Rent felaktiga besked utgick inledningsvis om att inga svenskar drabbats. De viktigaste statsråden avbröt inte julfirandet. Därtill kan läggas olika myndigheters avvaktande hållning och bristande samordning.

Ur ett nyhetsmarknadsperspektiv innebar detta att det offentliga Sverige inledningsvis närmast abdikerade som effektiv nyhetskälla och därmed verksamt bidrog till att utbudsunderskottet på nyheter om flodvågskatastrofen förstärktes. Vidare förlorade i samma

ögonblick de politiska och samhälleliga institutionerna varje möjlighet att från början vara med och påverka mediernas gestaltningar kring flodvågskatastrofen i allmänhet och myndigheternas hantering av den i synnerhet. Nu blev det en rapportering på mediernas villkor och politiker och myndighetsföreträdare var under det första viktiga skedet starkt frånvarande från offentligheten. Det fanns ett vakuum, och ett skriande behov av att veta mer om hur Sverige skulle agera, men få besked från ansvarigt håll. Det bidrog till att nyhetsrapporteringen tämligen omgående kom att handla om just bristerna i hur ledande politiker, politiska institutioner och myndighetern hanterade flodvågskatastrofen.

Formulerat annorlunda kan man hävda att regeringen, med Göran Persson och Laila Freivalds i spetsen, genom sin passivitet både direkt och indirekt bidrog till att öka mediernas granskningar av dem själva. Det skedde direkt, genom att deras bristande agerande gav anledning åt medierna att granska dem, och indirekt, genom att deras passivitet bidrog till att medierna självständigt fick ta ökat ansvar i formandet av gestaltningarna och för att fylla det nyhetshål som fanns i rapporteringen om flodvågskatastrofen.

För lite, för sent

Det kan synas orättvist att så konsekvent påtala myndighets-Sveriges tystnad initialt. Alla vet vi att det så småningom började fungera bättre. Rädd-

ningsinsatserna koordinerades, organisationen förstärktes och så småningom besökte både statsministern och utrikesministern de områden i Thailand där flest svenskar hade drabbats. Ingen påstår heller i dag från ansvarigt politiskt håll att allt fungerade i Sverige i samband med katastrofen. Den nationella debatten har fortsatt och utredningar sitter för närvarande och granskar vad som gjordes då och vad som kan göras bättre i framtiden.

I centrum för den här studien står inte frågan om hur ett perfekt krisberedskapsarbete ska utformas som klarar liknande framtida katastrofer. I stället avser den här rapporten att granska hur allmänhetens förtroende för och bild av myndigheter, politiker och medier påverkades av flodvågskatastrofen. Fick sig den svenska demokratin en knäck av händelsen, eller har egentligen inget särskilt dramatiskt inträffat vad gäller opinions- och förtroendeutveckling i det svenska samhället?

Det finns alltid en risk att tillfällig dramatik, en naturkatastrof eller en internationell kris, leder till överdrivna framtidsscenarier. Ätminstone på kort sikt. På längre sikt finns alltid risken att de långsiktiga konsekvenserna underskattas, därför att de till sin natur ofta är mindre dramatiska. Den 11 september 2001 har inte varit början på en civilisationernas kamp, som en del förutspådde, men har samtidigt bidragit till bland annat två krig och att demokratiska val har hållits i Afghanistan och Irak.

När det gäller flodvågskatastrofen den 26 december 2004 har den sannolikt inte förändrat Sverige i grunden. Men likt Estonias förlisning har ett stort antal svenskar drabbats av en katastrof som var fullständigt omöjlig att förutse och som för alltid kommer att förändra livet för de drabbade, anhöriga och berörda. Ändå kvarstår frågan om samhällsliga kriser som dessa framför allt förstärker eller förändrar rådande opinioner. Till en del beror detta på hur kriserna hanteras och om någon del av det svenska samhällslivet i den aktuella situationen gör något oväntat eller uppträder på ett annorlunda sätt än förväntat.

I det korta perspektivet förefaller det efter flodvågskatastrofen vara "business as usual" som råder. Mediernas förtroende förefaller huvudsakligen oanfränt och politikernas låga förtroende kvarstår. Det är svårt att vare sig i telefonintervjuundersökningen eller fokusgrupperna finna övertygande belegg för avgörande förändringar i detta avseende, med undantag vad gäller förtroendet för specifika politiker som Göran Persson och Laila Freivalds. Den missstro som hanteringen av flodvågskatastrofen gav upphov till har varken drabbat politiker eller myndigheter generellt. Den har tagit sig uttryck i en specifik snarare än generaliserad missstro, riktad mot dem som anses vara huvudsakligt ansvariga för de brister som fanns i hanteringen av tsunamin och de svenskar som drabbades – Göran Persson och Laila Freivalds.

I övrigt tycks flodvågskatastrofen huvudsakligen ha vidmakthållit existerande värderingsmönster och attityder. De roller som kom att spelas av samhällets aktörer vid detta tillfälle bekräftade i stor utsträckning de förväntningar allmänheten hade. Händelseutvecklingen bjöd inte på några rejäla överraskningar som rubbade mönstret. Detta gav i sig nya möjligheter för oväntade aktörer att gå in i framgångsrika roller och utnyttja ett tomrum som uppstått.

Medierna lyckades till stor del behålla sin ställning. Dels för att systematiska etiska övertramp upplevdes vara sällsynta (jfr Modén & Skogh red. 2005) och för att rapporteringen i det stora hela motsvarade vad människor förväntade sig. Men medierna hjälptes sannolikt också av det politiska systemets valhänthet och dess abdikation från offentligheten de första dramatiska dyggen. Medierna hade ett hyfsat förtroendekapital från början. Det naggades med tiden marginellt i kanten, men medierna ansågs göra tillräckligt bra ifrån för att fungera nationellt samlade i katastrofens första skede. Journalistiken uppfattades i stor utsträckning vara professionell, men den här gången märktes det särskilt mycket eftersom en del andra aktörer inte var det.

Det politiska systemet hade inte det bästa utgångsläget och Sverige kan sedan länge beskrivas som ett land med betydande politisk misstro. Regeringens agerande i samband med flodvågskatastrofen drev inte förtroendet för politiker allmänt sett ytterligare i botten. Däremot förblev det på en låg nivå.

Det tycks inte ha överraskat den svenska allmänheten att regeringen var senfärdig och desorienterad till en början. Tvärtom verkar det ha varit vad de flesta förväntade sig. Särskilt i fokusgrupperna framträder en bild av en toppstyrd men delvis ineffektiv svensk statsapparat som inte klarar oväntade påfrestningar.

Politiker och myndigheter hade inte särskilt mycket att förlora förtroendemässigt, men mycket att vinna. Den chansen tog man emellertid inte från politiskt håll, medan myndigheterna generellt sett tycks ha klarat sig bättre. Det gäller framför allt myndigheter på nära håll, myndigheter som finns lokalt och som människor har egna erfarenheter av. Vad gäller kritiken mot myndigheterna handlar den i stor utsträckning om att de var för passiva och om att samordningen brast, men ansvaret för det läggs på den politiska ledningen snarare än på myndigheterna själva.

Tidigare har konstaterats att samhälleliga kriser och katastrofer kan ge den politiska ledningen möjligheter att stärka förtroendet. I svåra tider tycks folket sluta upp bakom sina ledare, åtminstone om de känner sig otrygga och hotade. Några sådana effekter kan inte spåras efter flodvågskatastrofen. I stället ligger det nära till hands att tro att den inledande politiska inaktiviteten snarare motverkade den typen av nationell uppslutning. Genom att inte visa handlingskraft befästes det existerande opinionsklimatet och den allmänna politikermisstron, medan den specifika misstron mot regeringen, utrikesdepar-

temetet, Göran Persson och Laila Freivalds ökade.

Sannolikt hade förtroendet för politiker och de politiska institutionerna kunnat förbättras om de agerat på ett annat sätt. Situationen var så speciell att det borde ha varit möjligt för det politiska systemet att omfattas av större förtroende om bara uppträdanet varit annorlunda. Ett ökat inslag av statsmannamässighet, empati och resolut myndighetsuppträdan hade sannolikt gett ett helt annat resultat och möjligen också ökat det allmänna politikerförtroendet på längre sikt. Nu syns inga tendenser till ökat politikerförtroende, och det tycks inte spela någon större roll att politiker och tjänstemän agerat mer målmedvetet i senare faser av processen. ”För lite, för sent”, tycks det vara i den allmänna opinionens ögon.

Intressant i sammanhanget är också det mycket höga förtroendet för en del andra aktörer. Inte heller detta kan frikopplas från diskussionen om det bristande förtroendet för regering och myndigheter. Snarare är det den andra sidan av samma mynt. Ty när statsmakten inte överraskade positivt var det lätt för svenska folket att visa sin uppskattning för dem som uppenbarligen fungerade relativt väl i denna situation. Därav det stora förtroendet för operativa och humanitära institutioner som hjälporganisationer, Räddningsverket och sjukvården. De förväntas hjälpa och bistå och de kunde relativt snabbt komma i gång med dessa uppgifter.

Lite mer överraskande är möjligen det höga förtroendet för både reseby-

råer och kungahuset. Det framstår här som troligt att de lyckades erövra en del av det förtroendekapital som det politiska systemet inte lyckades leva upp till. Helt självklart att dessa instanser skulle skapa förtroende var det knappast. Resebranschens hårda exploatering i området är knappast okontroversiell och kungahuset har regelmässigt kritiserats för kungens klumpiga uttalanden i politiska frågor. Men den här gången var rollerna tämligen tack samma för framför allt Fritidsresors informationschef Lottie Knutson och kung Carl XVI Gustaf.

Knutson framstod som handlingskraftig när hon ville få hem svenska turister, men kontrasten blev särskilt stor på grund av den politiska tveksamheten och avvaktande hållningen. Och kungens personliga kommentarer kring sorg och saknad framstod som särskilt innerliga eftersom ingen politisk ledare förmått göra sig till tolk för nationens känslor på ett övertygande sätt. Också i en annan situation hade Knutson och kungen möjligen kunnat fungera som katalysatorer för uppdämda stämningar, men deras roller blev särskilt uppenbara eftersom de fyllde ett tomrum det politiska systemet lämnade öppet.

Sammanfattningsvis börjar Sverige våren 2005 sakta att återgå till en vardag efter flodvågskatastrofen. Men ännu återstår många sår att läka. Olösta frågor kvarstår kring makt och ansvar. Ett tröstlöst identifieringsarbete av döda pågår för lång tid framåt. Dödsannonser över saknade finns varje dag i svenska tidningar.

Katastrofen kommer att sätta sin prägel på Sverige för lång tid framåt på olika områden, men i vilken utsträckning den har förändrat Sverige i grunden är i högsta grad oklart. Så här långt har den bekräftat bilden av ett Sverige med betydande förtroendeklyftor mellan folket och de styrande, men det kan förändras. Ännu återstår mycket av sorgearbetet, och ännu återstår det att utreda vem som gjorde vad och vem som inte gjorde vad men som borde ha gjort det.

Ännu återstår också att utreda vem eller vilka som egentligen bär ansvar för de brister i den svenska krisberedskapen som flodvågskatastrofen avslöjade. Att det fanns stora brister och att det nu finns ett mycket stort behov av ansvarskrävande, det står emellertid klart. I det är svenska folkets uppfattning tydlig.

Ett effektivt ansvarskrävande kan därmed också vara vägen till återupprättat förtroende för svenska politiker, politiska institutioner och myndigheter.

Summary

It was almost two o'clock in the morning, Swedish time, when an earthquake west of Sumatra on December 26, 2004 caused two enormous sea waves, or tsunamis. More than 286,000 people are estimated to have died in the disaster. Worst hit was the Aceh Province in Indonesia, although Sri Lanka, India and Thailand also suffered heavy losses.

The number of Swedes who died is still unclear, although the initial figure of around 3,500 missing Swedes was far too high. At the time of writing, the number of Swedes confirmed dead is 424, while 120 are still missing. The identification process is not over yet. But it would be safe to conclude from a Swedish perspective that this is one of the worst disasters that we have experienced during this post-war period.

The purpose of this study is to analyse the Swedish people's opinions and trust in authorities, media and politicians after the tsunami disaster. More specifically, the following will be studied:

- the general public's trust in Swedish media, political institutions, politicians and authorities;
- how the general public perceives the media reports of the tsunami disaster and its consequences;
- how the general public perceives media reports and the official handling of the tsunami disaster and its consequences influenced its trust in Swedish media, political institutions, politicians and authorities;
- where the general public believes that responsibility lies for the mistakes that were perceived to be made in the Swedish handling of the tsunami disaster and its consequences.

There is no one perfect method for analysing the issues that are relevant for this study. As a result, we have based our enquiry on both a telephone survey with a representative selection of 1,001 Swedes in the age group 18-74 years, and a qualitative focus group with a total of 44 participants divided into 9 focus groups.

Concerning the media's role in relation to the disaster, it would be safe to say that it has been central. For the most part, people have relied upon the media for receiving knowledge and

information about the events. The tsunami occurred on a public holiday when most people were at home or spending time with relatives and friends. The tsunami disaster was followed first and foremost in direct media i.e. the television, teletext and the Internet. For most people, television was their major channel of information, and continuous 24-hour broadcasts on the largest channels attracted a very large audience. Television established its role as the most important media for communicating emergency information, but it should also be noted that teletext and the Internet were also used to a greater extent than during any other dramatic event that has affected our country. The radio and newspapers can primarily be described as complementary media.

According to the general public, the media behaved in a generally trust-inspiring manner. Trust in the media's tsunami reporting certainly fell when the first two months of the year are compared, but most people do not feel that their trust in the media has changed as a result of the reporting. In cases where the media is criticised, it generally appears to be based on the coverage being too detailed, and focusing on individual Swedes who were affected. Moreover, many people perceive that the media's scrutiny of the government's role could have been better.

While criticism of the media shines in its absence, criticism of authorities and politicians is almost deafening in comparison. There was a general outcry by critics who claimed that there were

many and very serious reasons for being critical of the authorities and government's handling of the tsunami disaster. Our survey also showed that there was less trust in Swedish politicians than what is usually noted. In response to the direct question about whether their trust in authorities had changed after the tsunami disaster, most people replied that no change has taken place, and amongst those who answered that their trust has fallen, this refers first and foremost to the government and the Ministry for Foreign Affairs.

When people are asked to say more specifically how they perceive the authorities, organisations and Swedish politics, the trust scenario is confirmed. Political action is rated poorly, with the Foreign Minister and Ministry for Foreign Affairs at the bottom of the list. The government and the Prime Minister fare somewhat better, but still inspire little trust. However, the Swedish people have enormous trust in aid organisations, the medical services, the Swedish Rescue Services Agency and travel agencies.

The two main players in the trust issue are Prime Minister Göran Persson and the Minister for Foreign Affairs Laila Freivalds. It is not quite clear, however, how they should be evaluated in relation to each other in terms of both trust and responsibility. In the survey, the Prime Minister inspires more trust, but in all of the focus groups there is a strong feeling of dissatisfaction with how the Prime Minister avoided attention. The general

perception is that most interest was focused on the Minister for Foreign Affairs, in spite of the fact that the Prime Minister was ultimately responsible. This corresponds with the media's assessment that the Minister for Foreign Affairs was made a scapegoat for the Prime Minister, who should have been subject to harder scrutiny.

The Swedish people feel that the government was ultimately responsible for how the event was handled. It is claimed in interviews that political action was delayed, and that central control prevented authorities from acting independently. In response to the question about future emergency management, the majority feel that it is hardly possible to be prepared for similar events outside of Sweden, but that it should be possible to handle similar situations inside the country's boundaries.

It is worth noting how general trust in Swedish politicians seems to have changed very little compared to how trust in the government, the Prime Minister and Minister for Foreign Affairs has changed. This seems to indicate that people distinguish between politicians in general and, in this context, the government, the Prime Minister and the Minister for Foreign Affairs. This is reinforced by opinions in the focus groups where the opposition's actions were discussed, that the opposition is perceived to have acted responsibly. In other words, this increased lack of trust seems to be rooted in a specific lack of trust, rather than a general lack

of trust. From a democratic perspective, this should be seen as positive.

On the whole, the tsunami disaster seems to have upheld existing valuation patterns and attitudes. The roles that came to be played by society's power holders on this occasion confirmed the general public's expectations to a great extent. The series of events did not provide any surprises that would upset this pattern. They also presented opportunities for unexpected players to step into the limelight and take advantage of the new gaps that opened.

The media managed to maintain its position. Systematic and ethical violations were perceived as rare, and the reporting corresponded to what could reasonably be expected. But the media probably benefited from the clumsiness of the political system and its abdication from the public arena during the first dramatic days. The media had a pretty good image from the beginning. Although this became slightly tarnished as time went on, the media was seen to function as a nation-gatherer during the first stages of the disaster. Journalists were considered professional compared to a number of other players who were not.

The political system did not have the best starting point and Sweden has long been described as a country with great political mistrust. The government's actions in response to the tsunami disaster did not continue to lower the general public's trust in regard to politicians. However, the already low level was maintained. It did not surprise the

Swedish people that its government was slow to act and disorientated at the beginning. On the contrary, this seems to be what most people expected. The focus groups in particular see an ineffective Swedish government machinery that cannot handle unexpected events. Politicians and authorities did not have much to lose in terms of trust, but they did have a great deal to win. Politicians did not take advantage of this opportunity; although authorities seemed to handle the situation better.

It has previously been said that social crises give political leaders an opportunity to inspire more trust in government. In times of crisis, people rally behind their leaders. But this was not the case after the tsunami disaster. Instead, the initial political inertia seemed to defuse any kind of national support. The focus did not lie on an exceptional situation but on the same old political format. By not acting, the existing opinions and reasons for mistrusting politicians were confirmed.

The tsunami disaster provided an opportunity for the government and its authorities to turn this negative trend around; to create more trust and acquire a new positive image in the media. In the midst of this national trauma, the Swedish social climate could now change.

But nothing happened. As the situation developed, the disaster proved how Sweden was already carved in stone, with a low level of trust in politicians, the media as an exclusive communicator of information and wide-open opportunities for taking advantage of political mistrust.

The parties that are responsible for this situation have still not been determined. That mistakes were made and that there is a great need for determining liability, however, is clear. The Swedish people are united on this point. Determining who is responsible can thus begin the process of restoring trust in Swedish politicians, political institutions and authorities.

Litteratur

- Asp, Kent (1986): *Mäktiga massmedier. Studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Asp, Kent (2003): *Medieval 2002. Partiskheten och valutgången. En studie av valrörelsens medialisering*. Göteborg: JMG/Göteborgs universitet.
- Bennett, W. Lance (2003): *News. The Politics of Illusion*. 5:e upplagan. New York: Longman.
- Bourdieu, Pierre (1997): *Kultur och kritik*. Göteborg: Daidalos.
- Brandenburg, Heinz (2003): *Security at the Source. Military Doctrine, Practice and Consequences of Embedded Reporting During the Iraq War*, paper presenterat vid FSMK-konferensen i Kristiansand, Norge.
- Brewer, Paul, Aday, Sean & Gross, Kimberly (2003): *Rallies All Around: The Dynamics of System Support*. I Norris, Pippa, Kern, Montague & Just, Marion (red): *Framing Terrorism. The News Media, the Government, and the Public*. New York: Routledge.
- Brown, Robin (2003a): *Spinning the War: Political Communications, Information Operations and Public Diplomacy in the War on Terrorism*. I Thussu, Daya Kishan & Freedman, Des (red): *War and the Media*. London: Sage.
- Brown, Robin (2003b): *Clausewitz in the Age of CNN: Rethinking the Military-Media Relationship*. I Norris, Pippa, Just, Marion & Kern, Montague (red): *Framing Terrorism. The Media, the Government, and the Public*. London: Routledge.
- Campbell, Vincent (2004): *Information Age Journalism. Journalism in an International Context*. London: Arnold.
- Cappella, Joseph N. & Jamieson, Kathleen Hall (1997): *Spiral of Cynicism. The Press and the Public Good*. New York: Oxford University Press.
- Croteau, David & Hoynes, William (2001): *The Business of Media. Corporate Media and the Public Interest*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.

- Dalton, Russel J. (1999): Political Support in Advanced Industrial Democracies. I Norris, Pippa (red): *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press.
- Dearing, James W. & Rogers, Everett M. (1996): *Agenda-Setting*. Thousand Oaks: Sage.
- Dimitrova, Daniela, Kaid, Lynda Lee, Williams, Andrew Paul & Trammell, Kaye D. (2005): War on the Web: The Immediate News Framing of Gulf War II. I *The Harvard International Journal of Press/Politics* vol. 10, no 1.
- Dimitrova, Daniela & Strömbäck, Jesper (2005, kommande): Mission Accomplished? Framing of the Iraq War in the Elite Newspapers in Sweden and the United States. I *Gazette: The International Journal for Communication Studies*.
- Djerf-Pierre, Monika & Weibull, Lennart (2001): *Speglar, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*. Stockholm: Prisma.
- Easton, David (1965): *A Systems Analysis of Political Life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Entman, Robert M. (2004): *Projections of Power. Framing News, Public Opinion, and U.S. Foreign Policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Esmark, Anders (2000): System eller offentlighet. Hvilken rolle har politisk journalistik i demokratiet? I Carlson m.fl. (red): *Politisk journalistik*. Aarhus: CFJE.
- Ghersetti, Marina (red) (2001): *Journalist 2000*. Göteborg: JMG/Göteborgs universitet.
- Ghersetti, Marina (2000): *Sensationella berättelser. En studie av nyheter från Angola 1987 och om prinsessan Diana 1997 i dagstidningar, radio och TV*. Göteborg: JMG/Göteborgs universitet.
- Ghersetti, Marina (2004): Sensationsjournalistikens mekanismer. I Nord, Lars & Strömbäck, Jesper (red): *Medierna och demokratin*. Lund: Studentlitteratur.
- Graber, Doris (2003): Terrorism, Censorship and the 1st Amendment: In Search of Policy Guidelines. I Norris, Pippa, Just, Marin & Kern, Montague (red): *Framing Terrorism. The Media, the Government, and the Public*. London: Routledge.
- Gunther, Richard & Mughan, Anthony (2000): The Political Impact of the Media: A Reassessment. I Gunther, Richard & Mughan, Anthony (red): *Democracy and the Media. A Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Hadenius, Stig & Weibull, Lennart (2003): *Massmedier*. Stockholm: Bonniers.
- Hallin, Daniel C. (1986): *The "Uncensored War". The Media and Vietnam*. Berkeley: University of California Press.
- Hallin, Daniel C. (1994): *We Keep America on Top of the World. Television and the Public Sphere*. London: Routledge.

- Hallin, Daniel C. & Mancini, Paolo (2004): *Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hardin, Russel (1999): Do we want trust in government? I Warren, Mark E. (red): *Democracy & Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedquist, Rolf (2002): *Trovärdighet – en förutsättning för förtroende*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Hillve, Peter & Weibull, Lennart (1996): *Estonia. Estoniakatastrofen, massmedierna och allmänheten*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt förvar.
- Holmberg, Sören (1999): Down and Down We Go: Political Trust in Sweden. I Norris, Pippa (red): *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmberg, Sören (2004): Folkets uppskattning, partiledarnas belöning? I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ju mer vi är tillsammans*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Oscarsson, Henrik (2004): *Väljare. Svenskt väljarbeteende under 50 år*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2001): Förtroendefall? I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2004): Samlande institutionsförtroende. I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ju mer vi är tillsammans*. Göteborg: SOM-institutet.
- Hvitfelt, Håkan (1985): *På första sidan. En studie i nyhetsvärdering*. Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar.
- Iyengar, Shanto (1991): *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. Chicago: University of Chicago Press.
- Iyengar, Shanto & Kinder, Donald R. (1987): *News that Matters. Television and American Opinion*. Chicago: University of Chicago Press.
- Johansson, Bengt (1998): *Nyheter mitt ibland oss. Kommunala nyheter, personlig erfarenhet och lokal opinionsbildning*. Göteborg: JMG/Göteborgs universitet.
- Keane, John (1992): The Crisis of the Sovereign State. I Raboy, Marc & Dagenais, Bernard (red): *Media, Crisis and Democracy. Mass Communication and the Disruption of Social Order*. London: Sage.
- Kellner, Douglas (1992): Television, The Crisis of Democracy and the Persian Gulf War. I Raboy, Marc & Dagenais, Bernard (red): *Media, Crisis and Democracy. Mass Communication and the Disruption of Social Order*. London: Sage.
- Kovach, Bill & Rosenstiel, Tom (1999): *Warp Speed. America in the Age of Mixed Media*. New York: The Century Foundation Press.

- Kovach, Bill & Rosenstiel, Tom (2001): *The Elements of Journalism. What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*. New York: Crown Publishers.
- Lehmann, Ingrid A. (2005): Exploring the Transatlantic Media Divide over Iraq: How and Why U.S and German Media Differed in Reporting on UN Weapons Inspections in Iraq, 2002-2004. I *The Harvard International Journal of Press/Politics* vol. 10, no 1.
- Lupia, Arthur & McCubbins, Mathew D. (1998): *The Democratic Dilemma. Can Citizens Learn What They Need To Know?* New York: Cambridge University Press.
- Manheim, Jarol B. (1994): Strategic Public Diplomacy. I Bennett, W. Lance & Paletz, David L. (red): *Taken by Storm. The Media, Public Opinion and US. Foreign Policy in the Gulf War*. Chicago: Chicago University Press.
- McCombs, Maxwell (2004): *Setting the Agenda. The Mass Media and Public Opinion*. London: Polity Press.
- McQuail, Denis (1997): Mass Media in the Public Interest: Towards a Framework of Norms for Media Performance. I Curran, James & Gurevitch, Michael (red): *Mass Media and Society*. 2:a upplagan. London: Arnold.
- McQuail, Denis (2003): *Media Accountability and Freedom of Publication*. New York: Oxford University Press.
- Morén, Jimmy & Skogh, Karin (red) (2005): *Medievågen. Journalistiken efter tsunamin*. Sundsvall: MKV/Mittuniversitetet.
- Mutz, Diana C. (1998): *Impersonal Influence. How perceptions of Mass Collectives Affect Political Attitudes*. New York: Cambridge University Press.
- Möller, Tommy (1998): *Politikerförakt eller mogen misstro? En översikt*. Stockholm: Kommentus.
- Möller, Tommy (2000): *Politikens meningslöshet. Om misstro, cynism och utanförskap*. Malmö: Liber.
- Negrine, Ralph (1996): *Politics and the Mass Media in Britain*. 2:a upplagan. London: Routledge.
- Noelle-Neumann, Elisabeth (1993): *The Spiral of Silence. Public Opinion – Our Social Skin*. 2nd edition. Chicago: University of Chicago Press.
- Nord, Lars & Strömbäck, Jesper (2002): *Tio dagar som skakade världen*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Nord & Strömbäck (2003): Making Sense of Different Types of Crises: A Study of the Swedish Media Coverage of the Terror Attacks against the United States and the U.S Attacks in Afghanistan. I *The Harvard International Journal of Press/Politics* vol. 8, no. 4.
- Nord, Lars & Strömbäck, Jesper (2004): Journalistik, medier och demokrati. I Nord, Lars & Strömbäck, Jesper (red) *Medierna och demokratin*. Lund: Studentlitteratur.

- Nord, Lars & Strömbäck, Jesper (2005): *Hot på agendan. En analys av nyhetsförmedling vid risker och kriser*. Stockholm: Krisberedskapsmyndigheten.
- Nord, Lars (2004): *Alla tycker om granskning*. Sundsvall: Demokratiinstitutet.
- Norris, Pippa (1999): Introduction: The Growth of Critical Citizens? I Norris, Pippa (red): *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press.
- Norris, Pippa (red) (1999): *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press.
- Norris, Pippa, Just, Marin & Kern, Montague (red) (2003): *Framing Terrorism. The Media, the Government, and the Public*. London: Routledge.
- Nygren, Gunnar (2005): *Skilda medievärldar. Lokal offentlighet och lokala medier i Stockholm*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Offe, Claus (1999): How can we trust our fellow citizens? I Warren, Mark E. (red): *Democracy & Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orren, Gary (1997): Fall from Grace: The Public's Loss of Faith in Government. I Nye, Joseph S. Jr; Zelikow, Philip D; King, David C. (red): *Why People Don't Trust Government*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Patterson, Thomas E. (1993): *Out of order*. New York: Vintage Books.
- Petersson, Olof, Djerf-Pierre, Monika, Strömbäck, Jesper & Weibull, Lennart (2005): *Mediernas integritet*. Stockholm: SNS Förlag.
- Price, Vincent (1992): *Public Opinion*. Newbury Park: Sage.
- Price, Vincent; Tewksbury, David & Powers, Elizabeth (1997): Switching Trains of Thought: The Impact of News Frames on Readers' Cognitive Responses. I *Communication Research* vol. 24.
- Protest, David L. & McCombs, Maxwell (red) (1991): *Agenda Setting. Readings on Media, Public Opinion, and Policymaking*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Putnam, Robert D. (1993): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Ravi, Narasimhan (2005): Looking beyond Flawed Journalism: How National Interests, Patriotism, and Cultural Values Shaped the Coverage of the Iraq War. I *The Harvard International Journal of Press/Politics* vol. 10, no 1.
- Reese, Stephen D., Gandy Jr, Oscar H. & Grant, August E. (red) (2001): *Framing Public Life. Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- Rothstein, Bo (2003): *Sociala fallor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Schudson, Michael (1995): *The Power of News*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schudson, Michael (2002): What's Unusual About Covering Politics As Usual. I Zelizer, Barbie & Allan, Stuart (red): *Journalism After September 11*. London: Routledge.
- Shah, Dhavan V., Domke, David & Wackman, Daniel B. (2001): The Effects of Value-Framing on Political Judgment and Reasoning. I Reese, Stephen D., Gandy Jr, Oscar H. & Grant, August E. (red): *Framing Public Life. Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Siebert, Fred S., Peterson, Theodore & Schramm, Wilbur (1956): *Four Theories of the Press*. Urbana: University of Illinois Press.
- Skogerbø, Eli (1991): Normative Theories in Media Research: Four Theories of the Press Revisited. I Rønning, Helge & Lundby, Knut (red): *Media and Communication, Reading in Methodology, History and Culture*. Oslo: Norwegian University Press.
- SOU 1975:79. *Statlig presspolitik*.
- SOU 1995:37. *Vårt dagliga blad. Stöd till svensk dagspress*.
- Starobin, Paul (1995): A Generation of Vipers. Journalists and the New Cynicism. I *Columbia Journalism Review* Mars/april 1995.
- Stenberg, Ewa (2002): "Som man frågar får man svar" gäller också opinionsmätningar. I Strömbäck, Jesper (red): *Medierna och opinionsmätningarna*. Sundsvall: Demokratiinstitutet.
- Strömbäck, Jesper (2001): *Gäster hos verkligheten. En studie av journalistik, demokrati och politisk misstro*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Strömbäck, Jesper (2004): *Den medialiserade demokratin. Om journalistikens ideal, verklighet och makt*. Stockholm: SNS Förlag.
- Thussu, Daya Kishan (2003): Live TV and Bloodless Deaths: War, Infotainment and 24/7 News. I Thussu, Daya Kishan & Freedman, Des (red): *War and the Media*. London: Sage.
- Tingsten, Herbert (1945): *Demokratiens problem*. Stockholm: Norstedts.
- Tuchman, Gaye (1978): *Making News. A Study in the Construction of Reality*. New York: Free Press.
- Uslaner, Eric M. (1999): Democracy and Social Capital. I Warren, Mark E. (red): *Democracy & Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Warren, Mark E. (1999a): Introduction. I Warren, Mark E. (red): *Democracy & Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Warren, Mark E. (1999b): Democratic Theory and Trust. I Warren, Mark E. (red): *Democracy & Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Warren, Mark E. (red) (1999): *Democracy & Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weaver, David, McCombs, Maxwell & Shaw, Donald L. (2004): Agenda-Setting Research: Issues, Attributes, and Influences. I Kaid, Lynda Lee (red): *Handbook of Political Communication Research*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Weibull, Lennart (1986): Nyhetsspridningen vid mordet på Olof Palme: Resultat från en intervjuundersökning. I *Psykologiskt försvar*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Yankelovich, Daniel (1991): *Coming to Public Judgment. Making Democracy Work in a Complex World*. New York: Syracuse University Press.
- Yankelovich, Daniel (2001): *The Magic of Dialogue. Transforming Conflict into Cooperation*. New York: Touchstone.
- Zaller, John R. (1992): *The Nature and Origins of Mass Opinion*. New York: Cambridge University Press.
- Östgaard, Einar (1968): *Nyhetsvärdering. Massmedia och nyhetsförmedling*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

KBM:S TEMASERIE

- 2005:4 Efter flodvågskatastrofen
Svenska folkets åsikter om och förtroende för myndigheter, medier och politiker
- 2005:3 Propagandakriget i backspegl
En studie av påverkansförsök och svenska nyhetsmedier
- 2005:2 Allmänheten medverkar vid övningar
Erfarenheter från Övning Havsörn
- 2005:1 Beredskap mot skadlig kod
En kartläggning av IT- och informationssäkerheten inom större myndigheter och statliga bolag i Sverige med fördjupad analys av skadlig kod
- 2004:6 Hot- och riskrapport 2004
Gränsöverskridande sårbarheter
- 2004:5 "We're a peaceful nation"
Krigsretorik efter 11 september
- 2004:4 Ministermordet
En studie om myndigheternas kommunikation vid attentatet mot Anna Lindh
- 2004:3 Säkerhet och beredskap i Europeiska unionen
- 2004:2 Stereotyper i vardagen
Bilder av "de främmande"
- 2004:1 Krisjournalistik eller journalistik i kris?
En forskningsöversikt om medier, risker och kriser
- 2003:6 Demokratin och mordet på Anna Lindh
- 2003:5 IT och sårbarhet
Kritiska beroendeförhållanden i den nationella IT-infrastrukturen
- 2003:4 Från osäker källa
Bevakningen av Irakkriget i svenska medier
- 2003:3 Krisberedskap i omvärlden
Samordningsstrukturer i fem länder
- 2003:2 Irakkrigets andra dag
En jämförelse mellan SVT och tidningspressen den 21 mars 2003
- 2003:1 Bagdad-Bob, menige Jessica Lynch och Cirkus Saddam
Irakkriget iscensatt i svenska medier

SPECIAL FEATURE

- 2004:5 "We're a peaceful nation"
War Rhetoric after September 11

Efter flodvågskatastrofen

SVENSKA FOLKETS ÅSIKTER OM OCH FÖRTROENDE
FÖR MYNDIGHETER, MEDIER OCH POLITIKER

Flodvågskatastrofen i Sydostasien på annandagen den 26 december 2004 var en av de värsta naturkatastroferna i modern tid. Den drabbade också Sverige hårt, eftersom många svenskar semestrade i Thailand vid tiden för katastrofen. Den svenska krisberedskapen sattes på prov – ett prov som många anser att den inte klarade av.

Det framgår av denna rapport, som undersöker allmänhetens åsikter om och förtroende för myndigheter, politiska organ och ledare samt medier, och hur allmänheten själv uppfattar att dess åsikter och förtroendebedömningar har påverkats av flodvågskatastrofen. Rapporten bygger på en riksrepresentativ telefonintervjuundersökning och en fokusgruppsundersökning. Resultaten visar att den svenska allmänheten är kritisk – inte minst mot regeringen med Göran Persson i spetsen och mot utrikesdepartementet under ledning av Laila Freivalds. Medierna anses dock i huvudsak ha skött sin bevakning väl, och allmänheten uppger också ett högre förtroende för journalister än för politiker.

OM FÖRFATTARNA

Christina Grandien har en magisterexamen i medie- och kommunikationsvetenskap och arbetar som adjunkt på Mittuniversitetet.

Lars Nord är docent i statskunskap med politisk kommunikation och forskar vid Demokratiinstitutet och Mittuniversitetet. Han har tidigare publicerat ett flertal böcker om demokrati och politisk kommunikation.

Jesper Strömbäck är fil. dr i journalistik och forskar om politisk kommunikation vid Demokratiinstitutet och Mittuniversitetet. Han har tidigare skrivit bland annat "Den medialiserade demokratin" (SNS Förlag 2004).

Krisberedskapsmyndigheten

Box 599
101 31 Stockholm

Tel 08-593 710 00
Fax 08-593 710 01

kbm@krisberedskaps
myndigheten.se

www.krisberedskaps
myndigheten.se

ISSN 1652-2915
ISBN 91-85053-82-1